

SADRŽAJ

Poezija		
LUKO PALJETAK	Izlaz za nuždu	1
IVAN GRLJUŠIĆ	Augijeve štale	10
NENAD VALENTIN BOROZAN	Pjesme.	24
Prijevod		
GRYTZKO MASCIONI	Jedno sredozemno ljeto.	29
FRANCE BALANTIĆ	Ovo jutro.	42
DOMINGO MIHOVILOVIĆ / TESSIER / Luka Milić — kirurg	52
Proza		
DARIA ROIĆ	Novelete s ruba grada	91
Studije, eseji		
LOVORKA ČORALIĆ	»Corte Solta« — tragovima šoltanskih iseljenika u Mlecima	112
IVAN PEDERIN	Svijet postaje shvatljiv u realističkom putopisu druge polovice XIX. stoljeća	119
LEO RAFOLT	Intertekstualni odnos Pseudo-Kalistenova roma- na o Aleksandru Velikom i hrvatske srednjovje- kovne Aleksandride.	141
Prikazi		
FRANJO ŠVELEC	O knjizi »Otkrića iz arhiva« Nade Beritić.	157
ADRIAN CVITANOVIĆ	Artaud i njegov dvojniki	162
ADRIAN CVITANOVIĆ	Bliži li nam se <i>Novi vrli svijet</i>	165
HRVOJKA MIHOVIL-SALOPEK	Oživljeni spomenici	167
SANJA VULIĆ	Juraj Mulih i njegovo doba	170

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split —
p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 342-226, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.hr —
Odgovorni urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća
protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn.
U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274 — Devizni račun
kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn:
Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split
— Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

IZLAZ ZA NUŽDU

Luko Paljetak

IZLAZ ZA NUŽDU

Na glavu busen trave staviti, kao šešir,
i krabulju na lice, potrebnu malu masku
za razgovore i za ljubavi koje nisu
za ljubav ili slične slabosti; ako prešir-
oka je, treba brzo nadebljati se (svi su
tako već napravili), naučit treba skasku

o pepelu i zatim izići poput princa
na ulicu i pjevat stihove koje znaju
uglavnom svi, na licu treba zadržat lice
na kojemu je maski neudobno i, zmaju
nalik, iz njega puštat dimove kao klice
zarazne, biti kavez za nježnog kanarinca

nebeskog; kada dođe trenutak da se dolje
obore krinke, treba postupit vrlo vrlo
oprezno jer se može dogodit strašno nešto
i neugodno, zato možda je mnogo bolje
provući dugu tanku ruku kroz svoje grlo
i lice ispod maske ukrasti, vrlo vješto

uvući tad ga ú se i onda neprimjetno
izići s njim na izlaz za nuždu

PLAN GRADA

Umjesto plana grada uzeti krojni arak
 neophodno je (sličnost nesumnjiva je), noge
 pretvoriti u škare, s unutrašnje ih strane
 nabrusiti da bedra zasjaju, strastven žmarak
 da osjetimo, šetnje čekaju na nas mnoge,
 sve prema središtu nas vodi, sve svoje dane

trošimo u tom hodu; tko god nam na tom putu
 dođe u susret treba presjeći ga na dvoje
 u skladu s predviđenim uzorkom, treba pazit,
 preciznost tu se traži vrhunska (onaj tko je
 smislio arak na to računao je), gazit
 po određenoj crti potrebno je, minutu

svaku iskoristiti do kraja, svaki vedar
 trenutak, jer su kiše opasne, rđa počne
 hvatati noge, teško sjeći je, i koracat
 teško je: ako ipak stigne nas pljusak, s bočne
 okrenuti se valja strane; i sladoledar
 opasan je i bolje zaobić' ga je, bacat

ustranu pogled, ali najviše ipak treba
 čuvat se uzbuđenja: ništa nepredviđeno
 između nogu nam se ne smije tu ispriječit'

ZASTOR BRIJAČNICE

Kiša je gusti zastor brijačnice gdje brijač
 lice mi maže snijegom planinskim kojim gaze
 bogovi čije stope posljednje su, tê zatim
 služe nam kao uzor na kraju iste staze
 kojom bih htio poći, ako se ikad vratim,
 noseći ovo isto zrcalo, jer razbijač

isti na nj vreba kao i prije dok sam putom
 nosio razne druge komade namještaja
 glavu od kiše arkom od novinskog papira
 (pretposljednje izdanje) štiteći, malom krutom
 barčicom koja slova prenosi s jednog kraja
 očaja prema drugom na kojem netko svira

glazbene skale, ništa durog; o male zvijeri,
okupite se oko brijačnice gdje priče
imaju smisla, ònē posebno što nam oči
zaklapaju u tami iz koje onda niče
zvijezda po zvijezda kao dlaka po dlaka, kćeri
i ljubavnice, revno okupite se: skoči! –

govori svakoj od vas zrcalo koje gledam
kroz gusti kišni zastor brijačnice gdje lice
planinskim snijegom brijač maže mi, da me možda
na neko samo njemu poznato skrije vrijeme

KUPUJUĆI ŠKRPINU

Rukopis môra nečitak skriva stare
stihove koje Neptun u gluhoj špilji čita
ljubavnicama svojim osijedjelim i tužnim
pomalo, vjetar puše sad s Naksa a sad s Krita,
masline, slane gorke karàmele mornare
podsjećaju na mladost, na lađama se nužnim

prevozi dio tijela Zeusova a drugi
čeka u stijeni, konji znoje se i mladići
na njima, skrivajući najnovije izdanje
Platona ispod sedla, dani su opet dugi
i povijest ima nekih izgleda, čak i znanje
korisnije je, s vijencem od peršina, gle, ići

može se putem koji do glavnog vodi trga
a zatim nigdje dalje, riba je opet skupa,
a vino s Rodosa je naciklo, kao rebra,
svi vjeruju u jednog, a jedan, šapće glupa
hetera, kô ni jedan! za nešto malo srebra
možete kupit lijepu škrpinu, krupnih škruga,

i pojesti je sa mnom za istim ovim stolom
za kojim Ptolomej je listovima salate
šopao kornjaču, i zecu pružajući
po koji manji list.

DRUGA TROJA

Ribe su sasvim lirske, napamet znaju cijele
odlomke Ilijade i zato more bije
obale heksametrom, zato u tvojoj kosi
osjećam slatki miris jabuka koje zrele
ispekli su pod štitom u Troji sjetni, bos
ratnici, zato zora ružoprsta me grije

i mlađe su mi lađe na vesla, cvrkut vode,
natkrite lađe, one koje te nisu, kako
misliš, u Troju bile dovele nego evo
ovdje u ovu kuću

NEBO, PTICE

Ptice se možda vrte, a nebo možda stoji
putujući polako dok ne skriva pod krila
njihova kao dlan se u dlanu, tko da broji
koliko ima prsta na ruci trava, mila
sviračica na nježnim kostima što me tvore,
pa čak i kad si dolje čini se da si gore

ili da imaš srce za onu vrstu krvi
kojom se hrane grozni cvjetovi koji ruže
postaju nakon svega, ali se nikad ne zna
zašto ni kako, svi se riječima istim služe
govoreći o istim razlikama, jer prvi
zapisao baš ništa nije: što može trijezna

dugačka povijest? ako, recimo, nebo leti
a ptice stoje, nema pomoći, tko će naći
mjesto na kojemu je stajao nekad grad
pokriven nebom kao stolnjakom; treba bdjeti,
a kad se kapci sklope treba se brzo snaći
i progledati čak i nogama, ondje sad

mogle bi biti ptice, kad ne bi sve te crte
previše raskrsnica bile čak i za njih

POZIV

Javlja se more: Skini sandale, dođi, hodaj,
čovječe božji, bože čovječji, sve rasprodaj,
uskoro će oluja, nemoj oklijevat dulje,
razdijeli sve i pođi, ponesi samo ulje!

BIVŠA STRIJELA

U nebu leti ptica velika, puna neba,
a moglo bi se reći: nebo u ptici leti,
u ptici leti nebo; ako je tako, dakle,
tko smije ubiti pticu? i nebu onda prijeti
rušenje, svaka strijela zbog toga (koja treba
pogoditi ga točno i smrtno gdje mu cackle

zvjezdana se dugmeta) pretvori se u pticu,
o lovci, nebo treba gađati stoga pticom,
gađati pticom nebo, a kad se nebo sruši
ondje će ostati ona, neće se moći reći
što su joj krila, što je praznina, što je,
o lovci lovci, bivša strijela (pokatkad samo

čačkalica u vašim zubima ili lažni
putokaz): ona sama proletjet će i letjet
promašujući sve

PRIJATELJI

(Sonet za telefoniranje)

Jedan po jedan prijatelji tonu
u tamu telefona, katkad šušnu
nastojeći u školjku prijeći ušnu
ponašajuć' se nalik onom slonu

koji u radnju (znanu radnju onu)
pođe u kupnju rastrošnu i zdušnu,
neki do srca stignu pa ga kušnu
tako da noge od toga ti klonu;

jedan po jedan tonu prijatelji,
za splav se svoga glasa, splav Meduze,
držeći nasred uzburkanog mora

(koje je njima kopno), krupne suze
padnu na bubnjić, sad je prava hora
da okušaju moć razbijateljji.

NAPUTAK

Kiša je pala, mokre su i zvijezde,
četiri litre na zemlju, za žedne
po metru, sad i podbubrežne žlijezde
prehladit može svatko ako sjedne

na mokru klupu, tužan ili trijezan,
ne čekaj trešnje, jedi kompot skuhan
od suhих šljiva, nemoj biti vezan,
pobjegni u dim ako pušiš duhan,

ako pak nisi pušač onda pij
zato što kiša pada: mnoga voda
ne može ljubav potopit, al' može

nakvasit pakne pa ni makac; brij
svakog se jutro, to je rijetka zgoda
da ljepši budeš s vanjske strane kože.

KONJI

Konji su tužni, oči su im sive,
trava se znoji, kopita se žare
na žeravici što ih prži žive,
mjesečinom se hrane dok se páre

u polju što se naginje sve više,
uzjahat u ta sedla neće nitko,
kopitom svaki od njih nešto piše
po zemlji, vrlo sitno, jedva čitko,

tko to pročita znat će kako treba
završit pjesmu, ali malo tih je –
posljednja strofa kao klopka vreba;

konji su tužni, sive su im oči:
tabane potkuj, onda k njima kroči,
ono što dijeli i spaja vas – stih je.

GRAD

Čitav grad vidim otisnut u zraku,
krovove, crkve, zvonike i ptice,
žene što idu putem i u mraku
skrivajuć' grudi otkrivaju lice;

penjem se gore u to zračno zdanje,
kucam na vrata svoga bivšeg stana,
sve je sad tiše, sve je mnogo manje,
pod i strop, prozor, nego onih dana

kojih tu više nema jer u vrijeme
ušli su kao kapljice u vodu,
zvona su čaše, rastu prema svodu

gdje olovke-zvonici samo hine
da žele svojom samilošću tihom
sonet što ljepštim završiti stihom

od toga što pada poput giljotine.

SLAMČICA

U mome mesu oduvijek se biju
bubanj i harfa (anđeo i stan)
i premda nisam čist ja nisam blatan,
zrake me sunca kao voda miju;

i kada nisam smiješan svi se smiju
koraku mojem, je li kavez zlatan
dovoljan onom (već ga livci liju)
što već je stoput sam od sebe hvatan?

Na vrhu svake kosti gori baklja
izokrenuta, sveta anatema,
pepeo pada povrh zemne peke

i žeravica, blaga nježna krema,
uda mi maže, slamčica me škaklja,
al' ja ću ipak po njoj preko rijeke ...

DOBA TINTE

Mirišemo na parfem vrlo rijedak
od cvijeća koje živo meso jede,
plaćali su nam stihove po redak,
prozu govorit samo jedan htjede,

a i taj nije bio nego bedak;
izlazili iz razdoblja smo krede
u doba tinte, koju naš je predak
pio jedãmput tjedno – svake srijede.

STUDEN

Studen hvata dušu голу
i nudi joj pića jaka:
konjak, maglu, coca-colu
da je smuti na brzaka,

duša se međutim ne da,
podmeće joj tijelo, vješta,
studen čupa, grize sreda
poljupcima kao kliješta:

srce ključa, srce vrije,
kuha, dahće, kipi, pjeni,
raste mu temperatura,

na rub uma studen gura
pa se opet, kao prije,
dobročudno okameni.

VRIJEME

Vrijeme raste kao zubi,
staroj babi, zubi treći,
tko dobiva zar ne gubi
ono što će gubeć' steći;

vrijeme raste, dok nas ljubi
postajemo puno veći,
na posljednjoj, gornjoj stubi
treba korak dalje preći,

korak dalje, korak više:
prsi žude leđa biti,
prsti žele biti peta;

vrijeme raste poput kiše
prije gljiva, zašto kriti
da nam sve to malo smeta.

AUGIJEVE ŠTALE

Ivan Grljušić

KOLIKI MUK

*Zašto ne nađoh nikoga kad sam došao?
Zašto se ne odazva nitko kad sam zazvao?
(Izaija; 50, 2)*

Ali kako?
Kako to?

Kakav je to posvemašnji muk?
Koji znak?

Zar iste riječi ne izgovaram,
istim glasom ne dozivam!

Ne smiješim li se istim osmijesima
i na istim mjestima ne kucam!?

Ne prilazim li istovrsnim pokretima
i ista lica ne gledam!?

Ali na isto istim se ne odgovara.
Nitko ne uzvraća.

Koliki muk!
Kakav mrak!

1. VII. 2000.

ZAPLJUSKUJUĆA RADOST

Kao voda,
ili kao more...;
more što te plâče
mrmoreći
valovima razlivenim u milovanje;
zapljuskujuća radost
kao bujica,
kao rijeka;
mlada svjetlost jutarnja
koja ti obasjava lice
ljubeći ga prvom zrakom,
dodirom
što
pridiže,
od mrtvih uskrsava...

Kao voda,
kao more...

3. VII. 2000.

PRESAHNUO JE IZVOR

Presahnuo je izvor,
presušila je rijeka
i more
— mrtvo —
više ne mrmori;
umjesto cvjetova suhoća pijeska
u kojemu voda ne žubori...

Oblak sunce zaklonio,
izlila se jeza...
usred dana mrak!

Kao iz daljine
(dok žare koljena):
teturavo,
mucavo,
posrćući

glas ti pustinjski:

— Bože, kako opstati!?

3. VII. 2000.

SPALJIVANJE SMEĆA

S površine,
iz dubine,
podruma,
tavana,
iz najtamnijih zakutaka;
s polica,
prozora,
sa sjajna, ulaštena namještaja,
iz džepova,
šavova,
iz posuda od srebra i zlata,
iz skrovitih, trostruko zaključanih pretinaca,
iz osvijetljenih dvorana
i tajnih odaja,
iz njedara
:
jednoga dana
:
jednoga sunčana jutra kada se probudiš,
zaogrnut nebom
i njegovom modrinom,
osmjehnut vedrinom
:
pokupiš prašinu
i kićene ukrase,
sav trulež,
suvišak
i sjaj,

štapove uznositosti
i palice htijenja,
blistavu raskoš
i prnje oskudice,
rogove obilja,

GLAČANJE

Plamen

(nutarnji,
nevidljiv)

uvijek namješten prema čvrstini platna,
njoj prilagođen
na jedino moguć način
za ravnanje neravnina,
krpâ zgužvanih tko zna kako;
vatra raspirena prema izdržljivosti
— podloge za glačanje pripravljene.

Ni previše

:

sagorjelo bi!!

ni premalo

:

izravnat se ne bi htjelo!

Već taman po mjeri,

žar točno podešen.

Navijেকে.

Navijek.

12. VII. 2000.

PRANJE RUBLJA

Pustiš ga da, natopljeno

odleži u toplini

(vrućemu vodenu zagrljaju).

Dodaješ omekšivače,

podjaruješ plamen.

I kada prljavština uskisa,

raspusti se,

olabavi;

kad veze

— već potuno labave —
više ne drže

:
pustiš čistu vodu
kao malu rijeku,
koja će polagano
sve to odnijeti
nekuda
nezamjetno,
otkrivajući krpice
bjeline,
što se nezaustavljivo šire
prema rubovima
— sve do nakraj —
mirišući
čistoćom.

12. VII. 2000.

KRIJES, KRSTITELJEV

Buktinja,
zublja plamteća,
znamen sa visova
:
goruće ime svetosti.

Opojni sjaj,
hvala Gospodnja,
malen trak Svjetlosti.

Krv mučenička
šiknula iz rana
(gdje nekad stajaše glava),
svijetli trag nebeski.

Užežen svijetnjak uzdižući,
krijes
očišćenja.

13. VII. 2000.

SVETI OGANJ

Sveti oganj,
Iskra Božja,
svjetlosna Riječ tvoračka
samo neka plane.

Propušten kroz nju
(milostivo pripušten)
sav smrad svijeta
orošen ljepotom
nek' osvane.

Preobražen,
— Vatrom prekaljen —
čist
pred Lice Mu neka stane.

14. VII. 2000.

ŠTO IZ PEĆI IZIĐE

*Gle, pročistio sam te poput srebra,
iskušao te u talioniku nevolje.
Sebe radi činih tako, sebe radi!
Ta zar da se ime moje obeščasti?
Slave svoje drugome da dam!
(Izaija; 48,10-11)*

Što iz peći iziđe
a ne sagori
(što preostane
a da se ne rastali)
kao bijelo vapno iz klačine
:
vrijedno je izustiti hvalu Gospodinu
(biti čvrsta građa Domu Njegovu)
i pjesmom Mu Ime spominjati,
usnama ga doticati.

15. VII. 2000.

AUGIJEVE ŠTALE

Kakav to bijaše smrad!

(Kakova Elida nije zapamtila,
a bogme ni Hellada
ni susjedi joj barbarski.)

U tim golemim gnojnicama,
kraljevskim štalama Augijevim,
koji tek podrijetlom bijaše presvijetli,
ali ovdje tek jamac smrdljivosti.

Kolale su priče,
rasle predaje
a putnici u luku zaobilazili kraljevstvo.

Oni dobrohotni
(kakvih se uvijek nađe)
i bezazleni
kao rosa na cvijetu ljiljanovu
(neupućeni, zapravo)
pripovijedahu
kako su to svete štale
u kojima balebaju svete krave
(svete i nedodirljive),
velikih vlažnih očiju
punih dobrote.

Drugi su pak spominjali
(posve uvjereni u istinitost tvrdnje,
a bilo je među njima i vrlo učenih)
da je to gnoj izvrsne ljekovitosti,
ti brjegovi galebinarski
Augijevih tri tisuće goveda
(doista je imućan bio prljavač,
Augeias, sin Helijev)
...

Jedino što je ružan zadah
vrlo snažno nijekao riječi.

Umnažao se gnus,
izvirao smrad;
ne isprahu ga tokovi Alfejevi
(niti Penejevi;
jer čak dvije rijeke bijaše skrenuo Heraklo).
Nadirao je iz skrovitih tmina,
iz crnih dubina.
Iz jama planinskih,
iz podzemnih pukotina
.....

Kad su navečer rijeke ponovno tekle
starim koritima
(red se morao poštivati,
makar je i o Heraklu riječ),
činile su se štale kao nove
(tek svijetlormrke, i nešto malo tamnije).

Samo se još uvijek ćutio smrad
(ni silni valovi ga nisu isprali),
urastao u kamenje,
u zidove,
u pijesak,
u stabla,
u planine,
u zrak.

U bilje ljekovito,
u miris,
u bjelinu.

U cvat.

Silan smrad
svih tih godina
neizbrisivo u sve utkan.

17. i 19. VII. 2000.

KAD MILOSRDNA RUKA

Kad milosrdna ruka
— preblaga od ljubavi i milovanja,
kao pamuk mekana —
usplamti od gnjeva
i tresne,
neusporedivo mlatne
(svemoćna šaka Kristova,
desnica pravedna),
ognjem će planuti Zemlja
i prsnuti kao gruda smrskana
— prhka, bijela, snježna —
šiknut će uvis vreli mlazovi
i otopiti se ledenjaci sa vrha Sjevera
kad dođe doba pravednosti
i zamahne ruka Kristova,
dolje kada padne.

25. VIII. 2000.

MOGLI SMO TI ZAHVALJIVATI

Da si nas obdario znanjem
malo većim negoli ovo jest,
ili da bar imamo poniznosti
koja bi priznala bijednu uznositost i nemoć
— na koju nas danomice podsjećaš
u sitnicama skoro nevidljivim —
:
mogli smo Ti zahvaljivati zbog mnoštva darova
(premda ih često i ne smatramo takvima),
i na ovoj velikoj suši
kojoj još ne vidimo svrhe
(kao i mnogočemu drugome
čak i onda kada umišljamo da smo dostigli jasnost),
suši kojom nas možda poučavaš
— podsjećajući nas iznovice, strpljivo i ustrajno —
kako smo manje nego ništa
bez Tvoga milosrđa
čijim nas obiljem neprestance zasipaš,

i kako se može preživjeti
bez gomile nepotrebnih otpadaka
— tobože neizbježnih —
živjeti bez suvišnosti
kad je Tvoja ruka iznad nas.

Mogli bismo Ti zahvaliti i na nezapamćenoj vrućini
(premda je dan Uznesenja Marijina već dobrono iza nas)
jer tek u njoj otkrivamo blagost povjetarca
što nam ga Tvoja dobrotu upravo posla
ovdje na Kosu, pod okrilje tanka kostelina hlada
pripravljena providnošću tko zna od kada.

Na ratovima koji očigledno otkrivaju lice zla;
na poplavama, požarima, potresima
(što nam ponavljaju koliko smo sitni,
pokazujući zorno našu nemoć),
na bolesti u kojoj raste poniznost
i trpljenje se zaodijeva sjajem.

Kada bih poznao kao što ne poznajem
i mrvicu od onoga što nam daješ,
brujao bih kao zborovi anđela
kružeći pjesmom oko Tvoga prijestolja
ne prestajući izricati riječi hvale.

Riječi što ih doseći ne mogu,
jer ne sluša se uhom pjev anđeoski.

Ali svakako Ti moram zahvaliti na pticama,
u redu stvaranja što bijahu prije nas
i što Te dobroćudno obdaruju ushitnom blizinom
i pjevom, u kojemu očito kipti radost.

I molim Te zbog njih, ja nedostojan,
— zbog ptica, nedužnih Tvojih stvorova,
koje Te, prežednjale, ne mogu slaviti pjesmom —
:
blagoslovi zemlju daždom, živom svježinom.

A one, sićušne Tvoje ptice,
one će već znati način

na koji će se oglasiti hvalom,
kad ne umije ovaj stvoren Tvojim dahom.

18/19. VIII. 2000.

PUSTINJSKI IZVOR, ČISTA VODA

Kad sa usana,
kada u srcu
zatitra Riječ Dobrote,
zasvijetli znamen Dara
(zaiskri,
ili
plane)

samo
milošću,
milošću
neizmjernom
iz kamena pustinjskoga,
iz usmrđena leša,
provret će izvor,
poteći će rijeka
:
mirisna, živa voda
:
čudesna,
ljekovita,
pitka,
kao osmijeh čista
:
kao da usred noći
(tmurne,
tjeskobne,
tmaste)
blagotvorna zora svane.

Listopad, 2000.

V O D A

Dok veselo prska
prozirna,
svježa
i čista
zamisli načas da si pustinja
i pogledaj je suhim očima,
odupirući se bujnoj najezdi slika
što te zapljuskuju iz, tada, moguće blizine.
Pomisli da si raspukla zemlja,
suha i vrela kao neplodna utroba,
da si sparušeno lišće stabljike
koja će uskoro uginuti,
prežednjeli putnik ispucalih usana,
ostavljeno mladunče,
ili požutjela trava
.....
...

Zamisli na trenutak
i pogledaj je njihovim očima;
možda bi se tako dalo naslutiti
što bi od prilike mogla biti voda.

A bujice,
poplave
i sva ta valjajuća sila...?
:
Tek je prekomjernost
(kao i svaka druga)
koja u nabujalosti
samu sebe potire,
tamani,
ništi,
iskorjenjuje iz srži.

Siječanj, 2001.

ONA LIPOST

Bože, ki si priko svega,
s vrhu slika sega svita,
Ona Lipost priko stega
— višnja, stalna, uzorita —
ča me tlači poput tega
i mlikon me māne pīta
brezvrimenta, stanovita,
Ona Lipost.

Ona Lipost,
Ona Lipost
ku um nigda ni dosega,
ogrnutā sva u svitlost,
njon prožeta,
prozračena,
kojon misal uvik vrvi,
ča me travi,
ča me mrvī —
Ona Lipost.

Kad i vrime svrhi pride,
tvar nestalna svon skončanju,
rič nejaka dok Te slavi,
smirno molju Tvoju milost:
daj neka me navik travi
Ona Lipost.

Ona Lipost
Tva,
skrovita,
neprolazna,
vikovita,
odivena u bilinu,
u tu svitlost;
smrtnin okon neviđena,
sva iz snova
(sva snovita)
Ona Lipost.

PJESME

Nenad Valentin Borozan

tajna glasa

u onome tihu glasu
potajice teret žmirka
nježna je crta vodom
strahu zvono podarila.
čije su varke veslom
put plavilu udjenule.
dvorkinje situ smijehu
odaju se iza zbrke.
ustrasena slika sna.
onom glasu sve je dalje
sipi li teret s kljuna
ili budnost odmjenjuje.

tumač i odrazi

sipkim se tragom uspinje
tumač. kamo će. u noć?
mlazak klizi kao čudo.
ni iz čega, zakrilit će glas.
svlačiš li nježnu nadu,
ručico. preskočiš li lebdiv
dom tko će prepoznati
ostarjeli kucaj u vratima.

kušaš li otputiti krivnju
što ne poznaje krijes.
čipkasto mahni vodi.
a ptica ona u odrazu.

more i šutnja

more se ruga tvojoj samoći.
prored između dva dana
slovka vrijeme kradomice. što
ćeš napučiti čekajući ono
svjetlo. točku što putuje tijelom
brzaca iz davnih priča.
lebdiv je prijekor slutnje.
pljesni dlanovima nećeš li
dočekati iskru. nebeski
korak, svevidu sućut.
skrasi se na valu s čijeg
vrha šutnji putuje kapljica.

rijeka, 29. siječnja 1999.

istrižak u zrcalima

s bijele arke putuje glas
u maslinike. skrušena je
plavet, oris pretka. šušti li
to tvoja sjena. pradavno
slovo krili svoj san. gdje
je točka. zebe li pred
daljinom. domom zasjenjena
poput stanke u pričinu.
kamo će jeka, lebdiva
i sama. svirač nujni
usred maslinika. dvori li je
tmica. istrižak u zrcalima.

pula, 28. siječnja 1999.

psalam u staklima

vrata što ih otvara
kosac, neće pomiriti prste.
vita je crta koju ne
poznaje krivnja. gdje su
glasovi. zlomisao čara
pepeo. daleko si vatri
koju konča smijeh.
kamo će slabašan sat.
posteljica bez sna. osipa
se psalam u staklima.

tajne. doma bljesak

iz crnoga kovčežića cvrkut
tajne. to nisu glasovi koje
znaš. čarobni ključ zaspao na
putu. bravica se prepire s
prstima. kaplja stišće
pticu što nikako da sleti.
pod kljunom joj trnu slova.
samo zbori, samo zbori:
nagovara je list. i propada
krhka pjesma kroz krletku,
u davninu što je noćcu zauzdala.
kamo li će doma bljesak.

krčag i ključ

tko pomiče bdjenje u krčagu.
krotkost u čudu traži trag.
ne čuje se jesen u obloj
sablasi. kruni se tek
slog neba, pepeljast jezik
sna. slomljena grana skuplja
listove i traži svoje drvo.
Seina nadomak života
promiče prstima. češlja
prikazu. kasni ključ.

paris, 24. listopada 1998.

pred sjenastim oknima

što izmiče oku vodama
se umiljava. glazbu je
davno ušutkao mjesec. ali
što s kopljem. sa zrakom
se nadmeće u zaboravljenoj
priči. točka će samo
naglasiti prazninu.
skriveni krajobraz s
jelenom. ali kamo s
okvirom. nije tek crta
iza koje nema ništa.
zrcalo kao zrcalo. igra
koju gasi krinka.
pred sjenastim oknima.

split, 22. listopada 1998.

težina naslova

izvuci konac sjeno mijene
pretamna je slika kojom hodi
konjik. ptice skrite šutnjom.
krajobraz očaran držaljkom.
hoće li sljubiti jagodice. izvesti
drvce, san trave, slutnju kamena.
izvuci konac možda ćeš naći
put riječi što se odavno oprostila.
izmjerena tvojom daljinom i ruku
je primaknula sjenama.
tajnovito riše dubinu. osipa li
glas na nebeskom uzglavlju.

točka i raskrižja

noćnim sulicama dohode putovi.
bez lica i krotka traga. na stolu
davnašnjem zviježđu, potraga su za
početkom. kad su krenuli, čijim

migom laštali daljinu. pod
svjetiljkom bez naputka i zorna
razloga, šušte godišnja doba.
potonula slika izvan prisna zrna.
svejedno je tebi koji čekaš. jesen
ili zima. u prstima se klupča
olovka. samo da prepozna konac
i zasjeni točku. na raskrižju.

JEDNO SREDOZEMNO LJETO

Grytzko Mascioni

MORSKA KUĆA

Sad je ljeto i kušnja se vraća: zov mora, ali ne bilo kojeg mora. To je jednostavna želja za kućom što ju je Homerov Odisej znao, a Danteovu Uliksu, koji je žudio za hrabrim nadmašivanjem i luciferskim znanjem, nije bila dovoljna. More koje tražim dostaje biti Sredozemljem, gotovo bara ili slano jezero, plavi potez na karti svijeta: ali upravo me sol kojim je poslano poziva: tim je svojim okusom začinilo izume i pustolovine, zagrljaje i svađe, dijalektičku i previruću istinu triju kontinenata.

Tada moja morska kuća prestaje biti sićušnom: dovoljno je da izljev pamćenja ili neki dnevni poticaj rastvori kapke i krajolik dobiva vrtoglav pogled na rađanje povijesti i sadašnjice. Što nas uznemiruje ili zavodi.

Čestitam Henryju Milleru koji je putujući po grčkim vodama pisao kako ni na kojem drugome mjestu nije osjetio toliku veličinu: »Prostranstvo nije uvijek u točnom odnosu s brojem milja.« Toliko sam puta prošao tim miljama, ali zov se ne iscrpljuje i ljeto ga raspiruje, miješajući svrbež za bijegom s ozbiljnijim razlozima: s potrebom da potvrdimo kako se uvijek na tome mjestu odlučuje naša budućnost. Jer Europa se korijeni na tom Jugu gdje je samu sebe otkrila i našla sjeme koje je svojim klijanjem učinilo prihvatljivim joj ime. Gdje se odmjerava s budućnošću koja bi bila besmislena kad bi ostala klaustrofobično zauzeta jedino birokratskom raspodjelom nakupljenih dobara. Novaca i »robe«, da se razumijemo: i one »kulturne«, ako se shvaća kao čista i lakoma trgovina, jedva napudrana napuhanom i tupom retorikom.

Svedemo li razmišljanje na »što činiti?«, poziv na plovidbu rasvjetljuje: ako nešto možemo, to je pokušati doznati o našem boravištu, a ne prepustiti ga bezbojnosti ili se otuđiti od onoga čemu najviše pripadamo. Postati stranci u našoj vlastitoj kući, posred čudesa njezine opreme; a s obzirom na pukotine što je brazdaju dovoljno je malo ljudskog mara da ih zakrpa.

Vrvi Sredozemlje starim i novim životom, slikovitim pustolovinama srca i uma, naslijeđenim nagonima za svečanosti i buntovnom ili nadvladanom boli. Ono je knjižnica tekstova što se međusobno plode ili proturječe i vrijedi ih prelistavati da bismo iz dana u dan okušali priču volje da ponovno osvojimo vlastitu sudbinu.

Putujući i zastajući, tamo gdje kao Odisej možemo naletjeti na čudovišta kojima se da odoljeti ili na ljupke nimfe, u postojanoj sjeni ishlapjelih božanstava ili u jarkoj pojavi na svjetlu mnogih obala, otoka, gradova ili mjesta što ih jedino magla rastresenosti sakriva. U njihovoj neutrcanoj istinitosti.

MJERNIK

Nedavno su se u Palermu susreli predstavnici sabora dvadeset i šest sredozemnih zemalja: dobar znak raširene želje da se zaliječi prijelom što ga je veliki belgijski povjesničar Henri Pirenne prenaglašavao, smatrajući da potječe iz stoljeća islamskog širenja i stvaranja franačko-karolinškog carstva, potpuno nesklonoga morskim pothvatima. Ali u genetskom naslijeđu otočnog središta još traje fenički trag koji njegovu sudbinu veže s područjem južno od Kartage i dalje, sve do istoka biblijskih cedrova; Bizant je tu obnavljao grčke znakove i otud su Normani, opijeni jugom, smjerali prema već slaviziranoj Raguzi-Dubrovniku, Arapi na vrhuncu svoje kulture prethodili su težnjama Francuske i Španjolske. Doprinos svih pridošlica oplodujućoj latinsko-italskoj nazočnosti po redu je cijenjen, životno metaboliziran.

Zemljopis nije jedini što potvrđuje sredozemnu središnjost Palerma, nažalost zamjetljivu i u sjenovitim područjima što sramotno zamračuju njegovu dorađenu i građansku europsku vokaciju, po čemu je bolno nalik krvavim kavgama na bosanskim, albanskim, ciparskim, libanonskim, izraelsko-palestinskim i alžirskim prostorima. Da spomenemo samo one najnovije i bolne.

Rasprava u Palermu tražila je upravo lijek za viruse što kvare ideju radnog pregalaštva, tisućljećima mirni odgovor mora neskladnom bijesu zlih vjetrova, što povremeno ali ne i neizbježno mahnitaju.

Prolazeći pokraj bliske Bagherie mislio sam na jednu doista sicilijansku sliku dragog Renata Guttusa, majstora vrhunskih crteža tušem. Jednog mi je dana pokazao portret oca, koji je tu živio i radio kao pažljivi mjernik, sliku za njega neobično smirenih tonova, te mi je rekao: »I to je Sicilija.« Podrazumijevao je pažljivu sređenost alata, strogu suzdržanost kretnji, pravedan raspored prostora što upućuje na pouzdanu obradu zemlje i ozbiljnu mjeru duha. Ali mogao je isto tako reći: »I to je Sredozemlje.«

JALTA, ISTANBUL, SPLIT

Ako putnik dođe do obala koje izgledaju masne od vlažnoga tropskog raslinja, u mikroklimi Krima zaštićenog oštrim granitnim vijencem, te posjeti zgradu nalik retorički geometriziranom mauzoleju, u kojoj su, po završetku Drugoga svjetskog rata, moćnici s istoka i zapada razdijelili plijen takozvanih utjecajnih sfera, otkrit će gdje se učahurio virus koji je prouzrokovao i dalje uzrokuje bolan preporod nacionalnih grupacija što se suprotstavljaju apstraktnim diktatima gole snage. Barbarstvo netom pobijeđeno na bojnopolju, smatrao je Max Horkheimer, uvlačilo se preodjeveno u pravične namjere u tijelo čovječanstva: koje, iscrpljeno od patnji, postade bremenito drugim oblikom barbarstva. I to baš uzduž granica što od sjevernih mora silaze, sve dramatičnije, prema Sredozemlju.

Ali žalosni sastanak iz 1945. podsjeća na stariju povijest. I naš je putnik može lako postati svjestan: ako, nastavljajući krstarenje, pri škripavom spuštanju sidra pokraj Bospora, ili prilikom pristajanja uz splitske gatove, posveti kakvu pozornost uspomeni na ilirske careve, kojih je rimsko bilo jedino ime, na Dioklecijana i Konstantina.

Bila je 330. nakon Krista kad je drugonavedeni podigao stari helenistički Bizant na carsku čast, podmetnuvši nogu Rimu; ali već 295. prvi je, kad se osorno zatvorio u sjajnu palaču što se još uvijek zrcali u dalmatinskom moru, despotski podijelio kontinent i Sredozemlje između istoka i zapada. Prijelom, što je izazvao i druge slične, više nije zacijelio, a susljedni povremeni spojevi opet su se otvarali i razbijali. To je ishod neprolazne logike vladanja različitih moćnika, pa su i u ovom našem moru, koje poziva na prijateljstvo, nastavili plutati zagađujući otpaci koji plodnu različitost preobražavaju u sterilnu kobnost sukobljavanja. Obavezna je zadaća, a ne samo uputno, njih se otresti i osloboditi.

U Jalti, u Istanbulu, u Splitu, mogućim ciljevima zabavnih odmora, vrijedi se prisjetiti: Ukrajinci, Turci, Hrvati što ih susrećem — kao i stanovnici bilo koje luke na istočnom i zapadnom Sredozemlju — kažu da je to »njihovo« more. U nekom ljudskom smislu moći ćemo dakle ponoviti, ali svi zajedno, kako je riječ upravo o *mare nostrum*, o našem moru. Za inat i zazor onomu koji bi i plavom valu, što se miješa u slobodi vjetrova, htio nametnuti višebojnu i neprikladnu Harlekinovu kabanicu: onomu koga zarobljuju umjesto da ga vesele maštovite zakrpe odjeće koja, nakon tolikih svađa i još gorih zbivanja, zaziva malo sklada.

NE TREBA TI DRUGO MORE

Stizao sam noću, brodom obavijenim mrakom, kroz Sueski kanal, u tišini pustih obala. Električna svjetla koja označavahu putanju broda bijahu samo kao najbliže zvijezde koje su se spustile s visokog staništa neba da bi nas povele, nas bijedne kraljeve neodlučna vjerovanja, prema nekom imaginarnom Betlehemu: Itaci, možda? Ali cilj ovoga trena bio

je tek Port Said, smrad koji pluta uz gatove, uljikavo bljeskanje što ga otjecanje nafte ostavlja po valovima, nafte koja curi iz zardalih trbuha trgovačkih lađa, poredanih jedna uz drugu blizu obale. Sredozemlje je iščekivalo novo nemirno istraživanje. U pamćenju su se blijedno nataložile prašnjave slike Kaira, piramida i deva, Sfinge otkrhnuta nosa, groblja pretvorenih u bijedne prenatrpane kvartove, zlata u muzejima, minareta, začuđenih lica turista, lađa uz Nil. Egipat iz upornoga mita, Egipat naporne i izmučene nade, Egipat vječite čežnje za nekom prošlošću između edenske i faraonske, takav je Egipat živio u meni kao iskustvo koje nema nikakve srodnosti s izmišljenim romansiranim fantazijama *bestsellera* što iznevjeravaju, zbog nevjerojatne jučerašnjice, sadašnjost koja ima pravo iščekivati neku prihvatljivu budućnost.

Ali još više su u meni živjeli trenutci boravaka u Aleksandriji, nijemo ispitivanje slijeda raznih razdoblja i različitih rasa i kultura, odčitavano u slojevitim ostatcima svjedočanstava što potječu iz davnih tisućljeća da bi nam progovorili o najvlastitijim svojstvima Sredozemlja, o njegovom vječitom miješanju poticaja, što je danas u opasnosti da se ukruti u odjeljke okoštalih razlika, a koje gipka i prevrtljiva pokrenutost ljetnih lutanja ne može učiniti propusnima. I padala mi je na pamet malaksala otpornost aleksandrijskog Grka Konstantina Kavafisa, njegova uzvišena pjesnička mudrost što je ostavila čvrst trag u književnosti našega stoljeća, ali koja meni govori ponajprije o trošenju iluzija kojima privremeni ekran daje jedino kult čeznutljive ljepote, one bratske i one kojom zrače izbljedjela i okrnjena mramorna torza, što izbijaju iz utrobe njegova grada.

On je nemirnom putniku, koji je u noći stajao uspravljen na gornjoj palubi trgovačkog broda, prošaptao: »Nove krajeve naći nećeš, ni nova mora. Uvijek ćeš ovdje stizat — drugome se ne nadaj — nema za tebe broda i ne postoji cesta. Potrativši svoj život sred ovog uskog mjesta sav svijet istrošio si poput bilo kog stvora.« Ali zatim se ispravljao, otvarao je vratašca nekoj ljudskijoj, premda skromnoj, nadi: »Kad kreneš na put prema Itaci, poželi da dug to bude put, pun pustolovina, pun spoznaja (...) Ali ne požuruj nikako putovanje. Bolje da mnogo godina traje; i da kao starac pristaneš na otok, bogat onime što si na putu stekao, ne očekujući da Itaka bogatstva ti dade. Itaka ti je dala lijepo putovanje. Bez nje ne bi krenuo na put. Ništa ti više ona nema dati. I ako je siromašnom nađeš, Itaka te nije obmanula. Tako mudar kako si postao, s tolikim iskustvom, već si shvatio što Itake znače.«

Prolazio sam noću Sueskim kanalom i činilo mi se da konačno shvaćam što bih mogao iščekivati od Sredozemlja koje se preda mnoom otvaralo svojim nepotrošenim pozivom: u nekoliko izglačanih stihova Kavafis je sabrao otajni smisao mora, kojim se plovi samo zato da bi se, bude li sreće, sebe pronašlo. Na njegovu tragu ponovno obećavah da ću putovati dugo, barem dotad dok mi dozvoljavaju sve slabije snage. I neće mi trebati drugo more: sredozemna je mudrost bila već u dalekim Heraklitovim riječima, početak i kraj su ista stvar. A u neumornom prolaženju krugom života neka zmija grize vlastiti rep, neka se pojavi nagrada žuđene Itake. Kao što je govorio i Pindar, postani ono što jesi. Moglo bi biti dovoljno.

KAD SE MIT PREPORADA

Nakon što sam cijeli život lutao raznim svjetovima, što dovodi u blizinu s mitovima, nakon što sam posjećivao slavne tumače mita različitih orijentacija, od Karolya Kerényi do Waltera Burkerta; nakon što sam se usudio pisati o njima u knjigama nazvanim *Grčko zrcalo*, *Apolonova noć*, *More besmrtnika*; nakon što sam otkrio naznake što izmiču službenim predstavljacima te građe, koristeći se iskustvima znanstvenika koji su se mitu približili postranim putevima, pa ipak bogatima blistavim otkrićima, kao što su Starobinski ili Horkheimer i Adorno, pustio sam da tolike knjige i tolike sugestije odleže, u zakutcima potrošena iskustva, ne izazivajući više privlačnost i problematičnost koja nas obuzima. Možda u podsvijesti i dalje djeluju, ali ne potiču više izravnu upletenost.

Kao što se govori za kulturu, možda je to ono što nam ostaje u nutрини nakon što smo zaboravili svaki točno naučeni određeni pojam, svaku primjerenu činjenicu strogo raspoređenu na polici znanja? Možda je tako: možda i obavijest o mitu postaje čistijom kad se pretvori u elementarnu emociju, potaknutu pojavama ljepote ili tajne što se nude na svakom kraju Sredozemlja kad putujemo sa željom da, među slikama ne baš uvijek utješne današnjice, prepoznamo širine očuvane ljepote, djela prirode ili čovjeka, što preživješe bezbrojna miješanja prouzrokovana vremenom.

Koji put izazov za razmatranje izbija iznenada iz sasvim slučajnih okolnosti: danas je to slučaj susreta sa slikarstvom jednog umjetnika koji mi do jučer bijaše sasvim nepoznat, jednoga slikara iz Valtelline, koji za sobom već ima međunarodnu karijeru dizajnera i koji je prijateljevao s tako inovativnim, pa čak i rušenju sklonim umjetnicima, kao što su Piero Manzoni i Lucio Fontana, s kojima sam se i ja družio, kazano usput. Naizgled ništa ga nije predodređivalo — uključujući i njegovo alpinsko podrijetlo — da se susretne sa sredozemnim mitovima. A ipak je to bio sretan susret. Giuseppe Zecca — tako se zove — prepustio se da ga obuzme duboki smisao što izbija iz krajolika i prizora na moru, koje bijaše pretežno helensko, pa njegovo djelo ima okus zaprepašćujućeg otkrića. Velika platna daju nam dojam vrletnog čuda što ga izaziva pogled na ono što preosta od Selinunta ili pak na božanstvenu pozlatu što prašti pod suncem koje natapa posvećeni otok Delos. Odnosno, sile nas na dramatično preišljavanje pustog Minotaurvog nestanka u labirintu ili obnavljaju sjećanje na vatru koja je, Prometejevom djelom, prekršajem i krađom, omogućila da iziđemo iz predljudskog stanja. Također, aktualnim značenjem obasjavaju Narcisovu potragu za sobom.

Giuseppe Zecca munjevito čini našim i sadašnjim ono što je izgledalo da leži balzamirano u arheologiji sjećanja ili osuđeno jedino na intelektualnu raspravu, a čini to sredstvima izvrsnog slikarstva: uskoro ćemo čuti da mnogi o njemu govore. Što se mene tiče, zahvalan sam mu što je moje putovanje Sredozemljem, kad je već izgledalo kao kretanje sobama neke drage ali odveć poznate kuće, odjednom postalo pustolovinom srca i uma, pustolovinom koja počinje ispočetka, vrativši djevičanstvo pred optokom neiscrpnih uzbuđenja što napastuju njezinu lijenu uspavanost.

MASLINA I PITKA VODA

Ima li Sredozemlje neku prepoznatljivu granicu? Ili je Sredozemlje samo jedna ideja? Ili tek osjećaj, življen prirodno bez razmišljanja od onih koji su tu rođeni, ili ga pak na različite načine, između zavedenosti i sumnjičavosti, dijele oni što gledaju s veće i manje udaljenosti?

Odbacivši razlikovanja do kojih drže zemljopisci, te smjerajući istančanijim bitnostima, što kao da se javljaju u pjesničkim slutnjama kada ih žele odrediti, netko je kazao da Sredozemlje dopire dokud raste maslina. Nije se teško prepustiti čarima tog prijedloga: imamo li u očima ravnice koja šumi srebrnkastim zelenilom, promatranu sa zračnih strmina Delfa, Apolonova stana i kuće njegova rasuđujućeg vladanja (koje, upravo zato što je takvo, ne prezire da se pojavi i u buncanju Pitije, u suživljenju uma i srca kakvo, od Pascala do Junga, umijemo samo ponovo otkrivati). Ako s visine gledaš na svetu šumu što se spušta do plavetnila korintskog mora, možeš doista povjerovati da je maslina razlikovni znak Sredozemlja. Gdje god je ono rasprostranjeno, to je stablo koje dobro simbolizira dušu što se nemirna javlja na ovome malom, ali odlučujuće važnom odsječku planeta: bilo u blistavoj uzvišenoj krošnji u kojoj kao da sivkasto-zeleno odsijeva jedna druga besmrtnica, Atena ili Minerva; bilo u bolnim grčenjima debla, razderanog pukotinama starinskih rana i ukrašenog čvornatim ugrušcima što svjedoče trajnu čežnju, pobunu protiv nametnute sudbine. Sjaj lišća i napor vode, izvučene iz škrte zemlje, zajedno stvaraju ulje za jednu živahnu svjetiljku, koje plamičak ustrajava, makar se povremeno zastrašujuće ljulja na pješćanim vjetrovima iz pustinje ili pod sjevernjačkim bjesovima maestrata. Ali izbor ovoga jednog jedinog simbola nije mi dovoljan: toga sam svjestan svaki put kad se ponovno uspinjem padinama koje utječu u Sredozemlje, pa se malo pomalo gube tragovi masline, ali ne i duh Sredozemlja, što oblikuje ljudske običaje i uljudbu, zvuk čovjekovih riječi, načine njegova stanovanja i stanova njegovih bogova, ili pak njegovih laičkih svetišta ili tvrđavica.

Volim se uspinjati sve do izvora rijeka, voda kojih opskrbljuje Sredozemlje, i tamo gore opet se nalazim na Sredozemlju. Preko grebenâ što ih je doista ispravno nazivati vodomeđama, ideje prelijeću i miješaju se, civilizacije se susreću i sukobljavaju: a dijalektika različitosti se nastavlja, ne zagušujući ih. Tako se ne gasi ni duh Sredozemlja, mnogoobličnih svojstava koja idu znatno dalje od staništa maslina, te se vere sve do snježnih i ledenih vrhunaca, iz kojih kapaju potoci što će postati bujice i rijeke, a koje tvore život Sredozemlja. To su vrhunci Atlasa ili Ryfa, Pirineja ili Taura, Alpa ili Apenina, dinarskog lanca ili Olimpa, Pinda ili Libanona; sve do udaljenih uzvisina što okružuju jezero iz kojeg izvire Nil.

Mit pripovijeda da su se na atenskoj Akropoli bogovi borili kako bi stekli naklonost i ljubav Grada, nudeći dragocjene i zapravo međusobno upotpunjujuće darove: maslinu i izvor pitke vode, pitke tek toliko da se može preživjeti, dati življenje i okus te omogućiti sporazum sa slanim kraljevstvom neplodnoga mora, kako ga je Homer nazivao. To mi je milo vjerovati: da Sredozemlje nalazi svoju krajnju granicu tamo gdje izvire voda, koja

ga hrani onom otajnom snagom što mu zatim omogućuje da dokine svaku drugu granicu, da razmišlja o svijetu bez granica.

PRVI GRAĐANIN

Jedan smjeli pomorac, koji svoje neobične pothvate prevodi u priče što stječu svjetski odjek, Tim Severin, svoj uspjeh duguje podjednako uživanju u pustolovinama koliko i žestokoj strasti arheološkog detektiva. Ali umjesto da romansira i proizvoljno manipulira s mitskim i povijesnim likovima, kako to čine brojni autori lakoumnih *best seller*a, pruža nam smiren izvještaj namjerne rekonstrukcije zbivanja o kojima nam je govorilo pjesništvo. Tako je, na temelju likovnih dokumenata i književnih svjedočanstava, dao opremiti brod iz mikenskog razdoblja. I bez pomoći modernih izuma, ponovio je zamišljeni put kojim je prošao Jazon u potrazi za Zlatnim runom, ili Odisej kad se vraćao na Itaku. Vodeći računa o vjetrovima i strujama, o obliku obala i njihovom tisućljetnom mijenjanju, koristeći se kao peljar pretežno homerskim izvorima.

Razlučivši čiste maštovite dodatke pučke priče od vjerojatne istinitosti nekih naznaka u Odiseji, što se slažu s njegovim neposrednim iskustvom, nalazimo se pred barem uvjerljivim istraživanjem, o čijim se znanstvenim rezultatima oklijevam izjasniti. Ali je vrlo čudno što se zaključci pragmatičnog anglosaksonskog pomorca (koji nam nudi vrlo konkretan portret Odiseja kao čovjeka iskusnog u plovidbi, koji se lukavo koristi geoklimatskim uvjetima, što se i sad mogu provjeriti na istočnom Sredozemlju, i koji više računa na mozak negoli na povjerenje bogova) slažu s povijesno-filozofskim i sociološkim poimanjem do kojega su u *Dijalektici prosvijećenosti* došli Horkheimer i Adorno. A oni u Odiseju vide prototip modernoga građanina, njegov prapovijesni model.

Kao što su pisala dva velika mislioca: »nema djela koje rječitije svjedoči preplet mita i prosvijećenosti negoli je ono Homerovo, ishodišni tekst europske civilizacije«. Na jednom drugome mjestu, objašnjavajući: »Dugo lutanje od Troje do Itake put je subjekta kroz mitove: mitski svijet je sekulariziran u prostoru kojim on prolazi, stari demoni nastavaju krajnje rubove i otoke uljuđenog Sredozemlja, stjerani u hridine i špilje iz kojih će izići jednog dana sa srsima iskona. Ali pustolovine daju ime svakome mjestu, a ishod toga je razumska kontrola prostora.« Iz ovakvih pretpostavki esej izvlači prvu pojavu trgovačkog duha, žrtve koju zahtijeva tvrdoglavo skupljanje bogatstva, otmičarske želje za posjedovanjem umjesto starinskog običaja razmjene darova, sa svim onim, katkad zanosnim a katkad vrlo gorkim, što iz toga proizlazi. Sumnjam da je Tim Severin čitao *Dijalektiku prosvjetiteljstva*, koja se inače oštrim strijelama obraća njegovoj vjeri u činjenice nekog temeljnog pozitivizma: ali najuvjerljivije su potvrde baš one koje dolaze od onih koji imaju različita shvaćanja. U jednom i u drugom slučaju ono što svakako možemo zaključiti jest to da na Sredozemlju, pa i u njegovim najdaljim predstavama, uvijek nalazimo ono što nam najviše pomaže da ponešto shvatimo o sebi, o onome što

smo započinjali biti i što smo velikim dijelom postali. O našoj prošlosti i sadašnjosti, i koliko u njima već naviješta budućnost.

DUH SREDOZEMLJA

O »nježnoj ravnodušnosti svijeta« govori Albert Camus u »Strancu«, o »božanskoj ravnodušnosti« pjeva trpkim glasom Eugenio Montale u »Sipinim kostima«. Mladi alžirski *pied noir* i mladi Ligurac — jer obojica bijahu mladi kad u pojavama zajedničkog im Sredozemlja prepoznaše koliko je priroda neosjetljiva i daleka ispraznom vrpoljenju ljudi, njihovom življenju, trpljenju i umiranju — osjetili su čudan oblik spokoja upravo u prepuštanju prirodnoj fatalnosti, kozmičkoj nužnosti koje očigledni znakovi, pred njihovim očima, bijahu u plamenu sunca koje sažiže grmlje, koje sasušuje korita potoka, izbljeđuje slabašno zelenilo borova i osnažuje žutilo limuna. Vrijeme što ih je potom pognalo i učinilo nemirnijima navelo ih je da potraže različite puteve bijega od tog suhog poistovjećenja, ili pomirenoga obasjanja, što samo privremeno smiruje. I to po cijenu samozavaravanja, iz kojega izvire prikrivena drama vječne ljudske sudbine u odnosu na prirodu što će nas, bez obzira na naše sirovo uplitanje ili nasilje, svakako nadživjeti. Ravnodušna i konačna pobjeda, u svakom slučaju, bit će njezina.

Ni ja također ne mogu a da ne slutim muklu najavu te pobjede ali više negoli u znakovima slankastog razjedanja to zamjećujem u svečanoj krepkosti ljepote, katkad vrletne a katkad cvjetne, što mi je pružaju obale uz koje brodim. I u onome što bujno živi bez ikakve prijetnje odumiranja — pa bili to dupini što prate brodove u Egejskom moru, ili pak čiope što se obrušavaju među ulicama starih obzidanih gradova — čitam vijest o njihovom skorom i nepopravljivom nestanku iz mojega smrtnog pogleda. Ako su stari Grci lucidno vidjeli bol kojim se zaključuje životno vrenje i iz toga izvukli motiv uzvišenog ali neutješnog pjesništva, pobuna protiv neizbježnosti našla je izlaz u vjerskim zarukama koje u Palestini, isto tako na sredozemnim obalama, znadoše povezati božansko i ljudsko u jednoj, ne više tragičnoj, drami. Trag te nade nalazimo čak u laičkom i očajničkom jeziku mladoga Camusa, u govoru njegova lika koji se osjeća »strancem«, kako među ljudima tako i u svemiru, ako se na *consummatum est* (svršeno je) iz evanđeoske muke nadovezuje posljednja misao protagonista čudesnog romana, antijunaka bez nade: *Pour que tout soit consommé* (da sve bude završeno).

Teško je shvatiti duh Sredozemlja a ne misliti na dvojnost što se na njegovim obalama uspostavila u odnosu na prirodu koja nas, s jedne strane, odbacuje po unaprijed zacrtanoj sudbini, a s druge kao da se drobi da nam pruži tračak transcendirajuće *chance* što nas ovjekovječuje. Mnoge duše i dalje nastavljaju nespokojno ploviti između jednog i drugog pola, kao pravi tumači jedinog mora koje poznaje vjeru i nijekanje, tragediju i nadu. I uzaludno bi bilo težiti za njegovim ujednačivanjem i uniformiranjem, prisiljavati ga —

kad uza nj žive ljudi u čijim ušima odjekuje njegov nemirni dah — na neku totalitarnu viziju života. Plitku kao val za utihe.

PORPORELA

Mnogi gradovi imaju svojega pjesnika, naročito na Sredozemlju, u pravom smislu te riječi: za Tebu u Beociji to je bio Pindar: za Aleksandriju u Egiptu, u novije vrijeme, Kavafis. Napulj ih ima na biranje, premda bih se još uvijek zaklinjao u Salvatorea di Giacoma. Nitko ne dvoji o ulozi Trsta u djelu Umberta Sabe ili Virgilija Giottija. Ali rijetki, sasvim rijetki gradovi mogu i danas, uz one koje slave mramorne ploče ili, još srdačnije, traju u sjećanju puka što napamet prenosi njegove stihove, navesti nekog živog i krepkog pjesnika koji bi bio u stanju u svojim radovima utjeloviti duh i osjećanje mjesta. Među njima je nedvojbeno Dubrovnik: stara pomorska republika, smještena sučelice talijanskoj obali između Gargana i Conera. Ako je, među brojnim tamo rođenima, njegov pjesnik po odličju Gundulić, epik koji je na tragu Tassa u sedamnaestom stoljeću, sa svojim *Osmanom* dao Hrvatskoj njezin nacionalni spjev, danas taj grad može biti isto tako ponosan na tekuće nadahnuće, nježno i genijalno, jednoga čistog liričara koji se poistovjećuje s gradom i s njegovim raspoloženjima: Luka Paljetka. Težak bi pothvat bio odabrati nekoliko njegovih primjernih stihova: ali kako je upravo izišla iz tiska jedna njegova kratka blistava prozna knjižica, prevedena na talijanski i naslovljena *Dubrovnik, prizor sanjarije* (ili *Jedna liriska šetnja Dubrovnikom*), možda vrijedi prisjetiti se jednog ulomka koji ne govori o slavi i sjaju, nedaćama i povredama, već spokojno razmatra intimne osjećaje što prožimlju njegove stanovnike kad gledaju gat što ide izvan gradskih zidina prema otvorenom moru, kamenu prugu što se izvija iz stare luke, u podnožju tvrđave svetog Ivana, te se odaje vječnom raspravljanju s valovima: Porporelu. Paljetak nam kaže da je ona »oduvijek bila sveto mjesto zaljubljenih, zaljubljenika mora i zaljubljenika srca. Ugodno je nasloniti leđa na kamen koji čitav dan upija toplinu sunca, okrenuti se prema moru, gledati Lokrum, vječno usidreni brod, pogledati na Grad što kao golub pod svojim krilima čuva vjekovni život prividno skučen a širok u svojoj premudroj spirali. Lijepo je slobodno sjesti na klupe ispod zidina, gledati prema Srđu, odmarati već pomalo ostarjela leđa i noge koje svaki dan život penju gradskim ulicama, udisati miris mora, domaći miris luke, proćakulati, a misliti svoje, više šutjeti, kao i more«.

Ali čitajući Paljetka ne osjećamo samo puls Dubrovnika: njegov je grad simbol svakog sredozemnoga grada, zrcalo je mnogih drugih i znak okupljenog postojanja, što se u ljepoti produžuje usprkos povijesti koja, davna ili bliska, ne štedi žalosti i nevolje. Jedna mirna snaga odolijeva: i daje još uvijek, u buci naših dana, glas gradskom naslijeđu, a to je pjesništvo.

OTOCI

Kad te zbilja svakidašnjice pritišće i nemilosrdne vijesti proganjaju sa svojim ustajalim okusom bijednih skandala, ili s nesnosnim sadizmom što nabraja tekuće nesreće, Sredozemlje pruža tvojim sanjarijama bijega čitav katalog nedirnutih otoka: što se odmah razlikuju od onih što ih turističke agencije, specijalizirane u ponudi egzotičnih i dalekih oceanskih ciljeva, predlažu i nude zalijenjenoj mašti kaleidoskopske raznovrsnosti televizijskih dokumentaraca. I nijedan kontinent nema isključivo pravo na ono što u našim očima ima nedvojbenu biljeg iskonske ljepote: plavetna mora, srebrnaste otoke, zlaćane pješćane plaže, zanjihane palme i dubine u kojima bljeskaju čudesne raznobojne ribe; toga ima iznad i ispod Ekvatora. Zažarene sutone ili rumene zore po mliječnobijelim nebesima, na kojima se rastapa gusta modrina noći prošarane zvijezdama, naći ćeš i na istoku i na zapadu. Ali iz dubine sjećanja Sredozemnika, ili onih što su se hranili sredozemnim uspomnama, javlja se val naznaka što snaže čisto čudo prirode s viškom života: mit, povijest i pjesništvo su ona otajna žila što prolazi granatim šumskim krajevima ili u kovrčavom podsmijehu valova.

Otok je po sebi ideja što nam pomaže u našim nevinim snovima privremenog bijega, simbol mjesta zaklonjenog od zbrke javnih i privatnih nemira, sjedište ljuvenih začaranosti ili mističnih pričešća sa svime. A sredozemni otok obično te prima s prijateljskim povezivanjem ideja koje ohrabruju tvoje maštanje. Uzmi Mljet, na Jadranu, pred dubrovačkom obalom: tamo, uz ludo cvrčanje cvrčaka okupljenih u gustišu obilnoga bilinstva, legenda šapće da je i Odisej tu dugo ležao u bijelom naručju, zaveden od nimfe Kalipso. Ali ako te nešto eteričnije privlači, sred jednoga od dvaju njegovih nutarnjih jezera, na otočiću što niče unutar otoka, nazvanom Sveta Marija, dižu se gostoljubive zidine nekadašnjeg benediktinskog samostana, podignutog oko tisućite godine. Usamljenost askeze koju tražiš zajamčena je prikladnim prethodništvom. Tu priroda vlada, zajamčena brigom strogog čuvanja nacionalnog parka. Ali ta je priroda postala ljudskom i bratskom čarolijama mašte ili iskustva onih koji su tu prije tebe bili. Na otoku si i u snu si, ali snovi što ih Sredozemlje nadahnjuje imaju dugačko korijenje: tvoje.

ŠKOLA ŽIVOTA I ČUĐENJA

Potucajući se ovako po moru, slijedeći nit sretnih prigoda ili trpeći protuudare gorke i potresne kronike, očiju okrenutih prema krajoliku a ušiju načuljenih da prime glasove što nam dolaze iz dubine vremena, odjeke povijesti i mita što na ovim obalama obiluju, ne zaboravljajući podizati pogled do lica ljudi što ih susrećeš a koja se nespokojno raspituju o budućnosti, koktelu obećanja i sjenovitih sumnji, povremeno te obuzme sumnja da si žrtva proždrljive monomanije. Danas kada gotovo sve lozinke vode prema pojmu »globalizacije«, kako nas uvjerava tamtam planetarne informacije, ili kad se snovi upućuju

drugdje u svemir, u ono zračno more gdje se već planiraju hoteli za elitni turizam što ga demografska eksplozija ili neposredna blizina opasnosti tjera iz svojih pozlaćenih utočišta, nije li neumjerena uporna strast i ljubav za ovu baru, jedva pokrenutu pripitomljenim plimama? Za ovaj prostor kojim može ovladati i obespravljeni siromašak, preplašeniji od oluja policijske kontrole ili od tromer utiher birokracije negoli od razdaljina na dohvatuh gumenih čamacah ili oronulih ribarskih brodova?

Moja tvrdoglava vezanost mogla bi dovesti do sumnje da je takva ljubav bliska pomodnom otkrivanju izgubljenih ili izmišljenih zavičaja, traženju često nevjerovatnih korijena u svrhu legitimiranja nekog hipotetičnog »mediteranocentrizma«, proizvodnjog i anakronog; premda bi nas baš priliv različitosti, kojim je ovo more bogato, morao staviti u zaklon od optužbe za podizanje brana protiv prikaze Drugoga, stranca. Tješi me međutim da nalazim podršku što je mojoj upornosti nudi pomoć jedne kozmopolitske osjetljivosti, koja isključuje opasnost bilo kakvog ispraznog samozadovoljstva.

Ponovno čitam Josepha Conrada, možda najeuropskijega od velikih modernih pisaca, Poljaka iz Ukrajine koji se preselio u Francusku a zatim u Englesku, čiji je jezik usvojio u nerazdruživoj kreativnoj sprezi, i nalazim podršku: Evo ga kako izjavljuje: »Nema boljeg mora za pustolovna putovanja negoli je Sredozemlje — unutarne more, što ga Stari zamišljahu tako širokim i punim čudesa. Doista je ono bilo strašno i čuderno; jer mi sami, vođeni hrabrošću našega uma i treptajima našega srca, jedini smo tvorci čudesnog i bajkovitog na svijetu.« Sredozemlje nas oblikuje, potvrđuje i uči nas čak da ga napustimo, kako prava škola i treba činiti. »Kao što mladić napušta zaštitu očinske kuće«, nastavlja on, »u ime prvog zova plovidbe.« Sad će, spreman i naučen, »moći proći svim putevima svijeta«. Ali kako izgleda da su svi putevi svijeta danas na raspolaganju i lakom dohvatuh svima ili mnogima, te da čuđenje stiže gdje god se išlo, otupljujući u depresiju ili u mukli stres ili tjeskobni nemir, možda još uvijek ima smisla ponovno krenuti od ove morske kuće, te obnoviti onaj prvi nagon življenja i saznanja što je rođen i oblikovan u dugim razdobljima Sredozemlja.

Preveo s talijanskog: Tonko Maroević

POHVALA PLURALNOSTI

Bilješka uz prijevod

Jednoga je ljeta Grytzko Mascioni svakodnevno pisao kratke tekstove za talijanski radio, a zatim dočekao da njihov izbor bude tiskan u knjizi, objavljenoj u čuvenoj zbirci *Stotinu minuta*. Naime, tijekom dva-tri ljetna mjeseca slao je priloge o temi Mediterana, koji su morali biti sažeti, poticajni, raznoliki, na širokom znanju zasnovani, ali još više iskustveno ovjerovljeni. Autoru *Grčkoga zrcala*, *Mora besmrtnika*, *Apolonove noći*, *Sokratove kože*, *Safe s Lezbosa* (da o pjesmama, dramama, drugim romanima ne govorimo) to i nije bilo osobito teško, premda uvijek vrebala opasnost od viška kulturološke prtljage ili od zavodljiva tereta mondenoga kozmopolitizma.

No, upravo je poetska otvorenost i ljudska osjetljivost omogućila Mascioniju da uspješno riješi postavljenu zadaću te da u strogo postavljenim granicama od po tri-četiri minute živo progovori o uzvišenosti i nevoljama Sredozemlja. Pedesetak okupljenih tekstova mogli bismo žanrovski okrstiti mini-esejima, crticama, stranicama dnevnika. Poznavajući piščev postupak montaže raznovrsnih uzoraka iz sveska naslovljena *Di libri mai nati* (a odnosi se na neostvarene projekte knjiga), to lakše pratimo ovu tematski usredištenu nakupinu aktualnih refleksija, putopisnih asocijacija, literarnih parafraza, zapamćenih prizora, pjesničkih bljeskova, a ponajviše pristranih iskaza zanimanja za sudbinu središnjeg mora Staroga svijeta kao mjesta zajedništva i susretanja. Poznavajući ideje vodilje niza Mascionijevih studija i povijesno-mitoloških panorama, sa zadovoljstvom se snalazimo u njegovim reaktualizacijama Odiseja («prvoga građanina»), Minotaura, Narcisa ili Atlantide, kao i u njegovim motiviranim razlaganjima o relativnosti granica, o zbilji Eurazije, o izvorima planinskih rijeka kao o poveznicama Sredozemlja itd.

Iz velikog broja natuknica i epizoda pristrano izdvajamo epizodu o Guttusovu ocu, mjerniku, jer je mjerenje i mjera bitno za shvaćanje Mediterana. Također posebno vrednujemo razradu misli Hanne Arendt o Homerovoj nepristranosti, jer je ravnomjerno opijevao Ahejce i Trojance. Zatim nas se naročito dojmilo paralelno navođenje Camusa i Montalea, koji govore o »ravnodušnosti svijeta« kao o »nježnoj« ili pak »božanstvenoj pojavi«. Karakteristično je Mascionijevo afektivno prisjećanje na ljubav između tako raznorodnih velikana kao što su pjevačica Edith Piaf i boksač Marcel Cerdan. Upravo je ganutljivo spominjanje medvjeda, inače sjevernjačke životinje, susretana na putevima istočnoga Sredozemlja. Važno je upozorenje na ulogu Italije i talijanskoga jezika u konstituiranju povijesno još vitalnih slojeva (tragom knjige Mariangele Buogo *L'aura italiana*). Indikativno je i evociranje odgođenoga putovanja u Alžir, kao simptoma bolesti razdoblja što bi je trebalo nadvladati.

Ali sukus knjige naći ćemo baš u učestalim slobodnim povezivanjima prostorno dalekih ili tipološki disparatnih fenomena. Stoga s razlogom nalazimo mnoge kumulativne, pluralne naslove kao što su: *Obitelji*, *Arapi*, *Ruševine*, *Otoci*, *Sefardi*, *Divovski brodovi*, *Svjetske sudbine*, *Venecije* (i one, eto, u množini, kako i valja), *Protugranice*, *Lanciknehti*

u *bermudama* itd. Većina takvih članaka nudi prigodu za susrete-sukobe-usporedbe (*scontri-incontri-confronti*), gdje se Malta veže s Barcelonom, Palermo s Libanom, Korint s Nicom, Catal Huyuk s Cagnes sur Mer ... Iz navedenih razmatranja proizaći će Mascionijeva ključna pohvala raznolikosti, no i isto toliko zanesena afirmacija miješanosti (*Za métissage*, glasi naslov jednoga od najangažiranijih poglavlja, teksta u kojemu raskrinkava svaki rasizam i izruguje se diskriminaciji »tamnokosih«). Iznimno je zanimljivo raspredanje o tobožnjem izolacionizmu Korzikanaca koji braneći vlastitu autonomiju zapravo pretpostavljaju uvažavanje specifičnosti, na temelju kojih je jedino moguće slutiti sutrašnji svijet veće jedinstvenosti, »samo jedan kontinent«.

Očekivano je da se Mascioni poziva na klasične grčke autore (to i čini u primjerenim dozama), razumljivo je da citira talijanske pisce, u rasponima od Sabe do Cacciarija. Prikladan motto je uzeo od Rafellea La Caprije, kako »nismo mi koji imamo identitet već identitet ima nas«. No neobično je također širok u korištenju iskustvima i formulacijama inojezičnih autora, kao što su Kavafis i Kadare, Choukri i Nizon, Elytis i Senghor, Morand i Paljetak. Posebno mu je draga, čini se, Melvilleova pouka kako su »more i razmišljanje zauvijek povezani«, a za sam zaključak o »školi življenja i čuđenja« poslužio se nemimoilaznim Conradom, koji je kazao da »nema boljeg mora za pustolovna putovanja nego što je Mediteran«.

Pitamo li se jesu li naši prostori našli mjesto na ovim stranicama, moramo ponajprije kazati da je čitava knjiga napisana u Dubrovniku, u kojemu taj talijanski pisac već više od godine dana radno boravi. Dakle, doživljajno je knjiga prožeta i svjetlošću našega podneblja, ali hrvatska obala nije (rekao bih, namjerno i s dobrim razlozima obzirnoga, nerazmetljivog gosta) prečesto spominjana, nego je uklopljena razmjerno baš ondje gdje nužno pripada. Naći ćemo sporadično spomen Hrvata, Istre, južnih Slavena, *zadruga*, no cijela tri poglavlja izričito se bave istočnojadranskim temama i podrazumijevaju hrvatsku komponentu. Tekst *Otoci* okrunjen je evokacijom Mljeta kao simbioze prirode i kulture, a posebice pak fenomenom otoka unutar otoka, kao sinkretizma zbilje i sna. Tekst *Yalta, Istanbul, Spalato* već samim naslovom otkriva da je riječ o mjestima epohalnih rezova, o toponimima koji obilježavaju volju povijesnih moćnika. Dioklecijanov grad navođen je i u svojem hrvatskom obliku imena, kao što je Dubrovnik tek usputno zvan Ragusom. Tekst *Porporela* ne može ni sakriti svoje afektivno podrijetlo, jer je to *hommage* gradu (Gradu!) u kojemu autor sa zadovoljstvom boravi, ali je i *hommage* prijatelju Luku Paljetku, kao i svojevrsno odavanje počasti moćima pjesništva općenito.

Knjiga je ispisana nepretencioznom učenošću i neospornom ljubavlju za temu, povremeno je ironična i duhovita, a redovito misaona i proživljena. Čita se sa zanimanjem i sudioništvom, pogotovo onih koji dijele »zajednički dom« i »ne treba im drugo more«. Za Mascionija je riječ doista *logos*, znak života, a srećom mu je uspjelo zaustaviti na papiru vlastite riječi inače izgubljene u eteru, premda je odjek radijskih emisija također bio neposredan i zamjetljiv. Upoznavajući druge, upoznavajući nas s drugima, učinio je da i njega kao pisca koralnoga daha još bolje upoznamo.

OVO JUTRO

France Balantič

OŽIGOSANI

Među surim zidem ranih ljeta
leže zakopana jadovna sjećanja.
U škiljećoj vjeđi duša mi pijana
zurila je u raspojasanost svijeta.

Moj otac je bio na stup srama raspet,
uza nj je klečala mati, u bolu plačući,
i u njenoj nutrini, grcajući,
satrta srca umro je svaki trepet.

Nas djecu je spasilo noći nijemo velo,
ljudi su užigosali znamen nam na čelo
da bi prosjaka svatko odmah prepoznao.

Naš je život udario u kamen,
izgorio kao divlji, bludni plamen,
u gorku spoznanju ludom sam postao.

STRAH OD ISPRAZNOSTI

Utopi me u noć i vihore,
razbij, rabuktaj usne spokojne,
ne daj da gledam dlanove prozorne
kad segnem u mirne bježeće zore.

Ti znaš, sve više bih o Tebi sanjao,
ako daleko za jutrom bi me zvao,
i nikad, Bože, ne bih Te izdao
kad bi mi se val krvi u grlo zagnao.

Tražiti ću te cjelovom Tvoje smrti,
tražiti svuda, i nečist ću otrti
strganim rupcem, svoj kaljavi obraz.

Ako se srušim u kameniti gaz,*
prije no izgorim na Tvom ognjištu
bit ću bar kamen, čist na Tvom križištu.

JUTRO

Glava u ruci modrine,
ozimnica ispod snijega,
zlatna glava, iza brijega
kruši sunce se iz gline.

Kruši sunce se iz gline,
iz gora iznese čaše,
pijan od jutarnje paše,
gdje mi je kraj, dan ne mine.

Gdje mi je kraj, dan ne mine,
ne boji se da ga sluša
sunce — bogataš. Ko ruža
glava u ruci modrine.

MRTVA BJELINA

Sve je bijelo sada,
pršće bijelo, bijeli obraz,
beskonačnost bijela kraja,
bijel je smrtni, mrtvi čas.

* gaz, u hrv. uzvorskoj idiomatici: kolska usjeklina ili ljudska ugaževina u kamenjaru; prtina, kozja staza i sl.

TRUPLO U POLJU

Duše više nemam, tijelo mi
divlje su ruže prekrile
kad u hodu pobjedonosnu
uzduž zemlje se razlile.

Ni moja krv više slana nije.
I trunem kao mrtvo žilje.
Još samo spokojan čekam
da me proljetno rašće razrije.

ZASUTA USTA

Pokáпалиšte je negdje na vrhu,
bez križa i ruža; groblja, osama
preko raspala zida žute loze
što vapi svjetlost klonulim rukama.

Ležim u dubljini, tiho, tiho,
u nizdolju večer ledena i pusta.
U meni je noć, i ona mi svijetli.
Joj, lijep muk u prahu zasutih usta!

PITANJA IZ PODZEMLJA

Jao, mati, zašto smo mi bez dinara,
zašto sobicu ne možeš plaćati,
i hrane ustima ne možeš nam dati,
zašto nam tijesni mûk sâm odgovara?

Nad nama vidjeli smo gospodara
danju na mekanu uzglavlju spati,
ali zašto ti trpjeti moraš, mati,
zašto te život dan i noć udara?

Zašto grcaš skriva od nas, sva suha,
i grozničavo gledaš nâs, bez kruha,
i toneš u sjaj užgalim očima?

Posvud je sunce i ljudi pjevuše,
dok tebe i nas glad i boli guše.
Jao, mati, zašto, reci nama svima!

OČAJ

Rekli ste da sam suvišan postao,
da ruka više ne kroti mi stroja,
da je istekla svaka ura moja,
i ja starac pred vama sam drhtao.

Sve dane mladosti vama sam dao,
mladu snagu što mi ne znaše kraja
i sada kada mi je svjetlost bez sjaja,
iz posla bačen, na cestu sam spao.

U kući me čekaju moji, gladni,
ko rane otvorena mala usta,
Preda mnom se prostrla cesta pusta ...

Pio bih, pao u zaborav mračni
da nađem toplinu bolnoj mi duši.
Ta dim ognja samo luda ne guši.

ZGAŽENA KRV

Jednom u snima gledam lijepu sliku:
u cvijeću na prozoru tvoje lice
okreće se k meni ko klas pšenice
i trusi u duh žetvu mi veliku.

Draga, uza te krv je usplamtjela,
zahtijevala svoju odavnu žrtvu;
jer kada spozna tvoju vjeđu mrtvu,
u čemernu bolu krv se skamenjela.

Nas dvoje smo bezdomcima pod nebom
ko tisuće braće u tuđem kraju,
zgažene krvi tražimo utjehe.

Idimo kući! Tamo možda s hljebom
na pragu na nas matere čekaju.
Suzama ćemo si isprati grijeh.

PJESMA STAROG PROSJAKA

Zašto me gledate kao skoru smrt,
ljudi, kao da stižem iz tuđine,
zašto vam radost s obraza izgine
kada zine pred vama svijet satrt?

Ah, idite! Ta vidite da otrov
na usnice mi lije vruću slinu,
da urličem u samrtnu dubinu
srca kao u mrtvački nam pokrov!

Ne želim mrzlih vam ruku darova,
prazna me samilost peče još huđe
od preziranja bogatih gomila.

Odavna se bijela kula srušila
koja mi svijetlila sred vode tuđe.
Trnuće je vapaj njenih glasova.

SVE

Iza barake zavukoh se u hlad,
luč oči širi kao smrtna rana,
od žeđi nijema usta mi sažgana,
krvavu ispljuvku gdje mi je dna pad.

Beskrajna modrina kao moja glad.
Negdje su moja polja, moja hrana,
negdje je mladost mladosti pijana —
i što bih s tîm, davno više nisam mlad.

Ukaljan crv sam da u tren ugine,
u meni više nema rodnog neba,
tek gladan pas sam da u tren pogine.

O, što je još od svega ostalo,
od čeznuća duše mi u visine:
za hljepčić kruha srce bi sve dalo.

...

Daleko je, draga, tvoje jecanje,
u razdrtu zvuku sinja ravnica
plahovito dubi davno sjećanje.
Od svijetle smrti postah pijanica.

Da pružim ruke u krugove zvijezda,
u izgubljene valovite noći,
da spregnem vječnost, bijeg joj zaustavim
i mir njen navrnem nad svoje oči.

U tvom zagrljaju zaslutih život,
mada sam čeznuo preko visova,
daleko si ko nebo nad rukama,
i znam da je bliz sjen grobnih vrtova.

Od svijetle smrti postah pijanica,
duboke njene stope žare obraz
i postupno mi drobe otvrdlu krv,
ne plači, draga, i skloni se u mraz.

KOD KUĆE

Kod kuće je lijepo, kao u raju,
svi dani nose šešire ù strānu,
djevojci slatki uđoše u glavu
te sanja samo svadbu razigrānu.

Zašto ne! Otac joj je dom pripremio,
opet obijelio sobe za prijem,
sad samo čeka da bi pozdravio
mene nasljednika, da mu oči zaprem.

Druže, daj, udari šakom mi glavu!
Kud raste san, sav sam u zaboravu,
proklet sam kao i moj siroti puk.

Vidjet joj neću vjenčanu opravu.
Oca su joj zakopali na Rabu
i ja ću skoro nestati Bog zna kud.

PROŠLO JE VRIJEME

Prošlo je kad bi me, luda, smutio
svaki krik krvi, očima zovljiv trag.
Otići ću i više neću natrag.
Kriste, za Tobom sam se uputio.

Budi uza me kada budem krotio
bolest diljem zemlje, što je rodni kraj,
ovu zadnju, najveću žudnju smekšaj,
da bih se sav Tvom svjetlu zavjerio!

I još te molim ovo, da otpustiš
što sam bacao kalj u srdaca vir:
premnogo puta mi pjesma bje kletva.

Kao ja sâm, za vječnu smrt bje žetva,
a Ti si život, i sloboda, i mir,
i znam da svakome rado se dijeliš.

ZGARIŠTE

Spoznah da su mi ruke sada tuđe,
da žude zagrljaju prebolesnu,
da sila uzima dušu izgubljenu,
u svjetlu valu tonem u dvoumlje.

Znam: nikada neću ugasiti svijeće,
što divlje plešu u oknu nasmijanu,
da pred mrakom usna žedno trepeće
i u lice mi sav oganj razmeće,
samo da dišem dah po svemu zažganu.

OVO JUTRO

Ovo jutro puno samotnih trava,
i ja pastir u gori zapuštenoj,
poput mahovine u gori zelenoj:
u vlasima mi raskoš cvijetnih glava.

Svi prsti trepere na svirali,
glasovi tiho miluju mi ruku,

kako bih segao duboko u dnu
gdje su bez glasa moja braća pali!

Za spomen sam zaklao janje bijelo,
razilio krv na njino jasno čelo
da moj vide jad u tamnini svojoj.

Znam ... Mrtav je moje braće čitav stroj,
i kao u mirnu tužnu obredu
jutrima tužim u svom zvuku blijedu.

ZADNJE SUNCE

Kaljuže sjena sve više se uže,
sve tiša bol svjetlošću srca plivka.
Što će s čemerom na rastanku biljka?
Smrti, sad dođi, odbacih oružje!

Dočekao sam svjetla zadnji prolom,
osunčana snoplja zadnje vršenje,
snoplja osušena — kose razmršene
leže u štali sa svijetlim bezbolom.

...

Ne znam zašto sam na svadbenoj gozbi života,
možda sam pao kao svijeća iz djevojačkih ruku.

...

Jesam!
Jesam i plačem ...
Lamam krilima
kao jutarnja ptica,
kao ptica ponoćnica,
koja mora okrvavljenim okom
stremiti spram sunčeva zara ...

...

Izgorijet ćemo kao rukovijet zvonke trave.

UZ PRIJEVOD BALANTIČEVIH PJESAMA

Balantići, a to je isto što i Valentič(ć)i, u Sloveniju su došli iz hrvatskih strana bježeći od Turaka. Ima ih dosta, a nešto ih je i u Kamniku. U ovome gradiću, inače industrijskom, djed Franceta Balantića početkom našega stoljeća ima solidnu kuću i nešto zemlje. Usto djed radi u znanj tvornici Titan. Malo poslije 1910. neki je fotograf veću skupinu radnih djelatnika tvornice Titan ovjekovječio. Na fotografiji je među prvima, s lijeve strane, Josip Broz, mladi metalac koji u ruci drži poveći čekić. Malo kasnije će novine donijeti vijest da je neki Josip Broz iz kamničke crkve ukrao svete monstrance, bez kojih je vjerski obred »neizvodljiv.« Poviše Josipa Broza, desno, jest djed pjesnika Balantića. Taj djed, uz pjesnikova oca, ima i kćerku. Ali kada se pjesnikov otac oženio, djed, tj. očev otac, sudski je kuću i ono malo zemlje prepisao kćeri, a sinu ništa. Ovaj nesinoljubivi čin tumačimo činjenicom što otac nije zadovoljan sinovim izborom žene, očito ne znajući da muškarcu supruga dolazi od Boga, a imanje od oca. Žena, tj. pjesnikova mati, draga ženica prelijepa srca, uvijek je od malenih nogu bila samo sluškinja koja u novi dom i nema što donijeti. Otac pjesnikov koji također radi u tvornici Titan, ponižen i uvrijeđen napušta očev dom da ga više nikada i ne pogleda. Pjesnikovi roditelji mijenjaju bivališta, ali malo prije rata otac uspijeva pod krov staviti svoj vlastiti kućerak s visokim krovom, ni puškomet dalje od očeve/djedove kuće. U toj sam kućici oko 1975. svojim studentima tumačio život i poeziju Balantićevu, uglavnom »pričavajući« ono što sam obilato slušao od dragih ljudi, mogu sada reći prijatelja: Jožeta Udoviča (1912-1986), Edvarda Kocbeka (1904-1981) i Antona Vodnika (1901-1965), u Udovičevu stanu, Vrtača 7. (Vidi moje mnogobrojne prijevode Udovičevih pjesama u Republici, Mogućnostima, Forumu itd., osobito knjigu prijevoda *Večernji glasovi*, Sarajevo 1974.)

O Balantiću se više govori nego piše. Svakako, uz Kosovela, Voduška, Kocbeka, a to su pjesnici europskog formata, sudi i France Balantič, život kojega se završio u 22. godini života. Među radovima o Balantiću osobito se ističu radovi Franceta Pibernika. Ali Balantiću ne bi trebalo pripisivati nikakav ideološki predznak, ni nacionalistički, ni antikomunistički ili bilo koji drugi. Bio je to mladi čovjek s utjelovljenim božjim strahom, obziran prema svim ljudima, nesretan više nad usudom drugih jadnika negoli nad svojim. Griješe oni koji u njemu nalaze »antikomunjarskog pjesnika«. Nije poginuo, izgorio živ, kao pripadnik domobranskih snaga, već samo kao pripadnik *seoskih straža* čija je dužnost bila da štite »ono što raste iz zemlje« i druge usjeve, budući da su neke partizanske formacije (Tomšičeva brigada) u »piromanu« sluzi Jerneju vidjele svoga Staljina. Balantič je, pored jakog kršćanskog osjećaja, samilosti prema jadnim ljudima koji su uglavnom beskućnici u tuđoj kući, što je i sam osjetio, jer je i sam tō bio, slovenski domoljub, za kojega je znano da je upravo obožavao hrvatske Marulića, Gundulića, Ujevića, osobito Nazora. Pri tome udjela svakako ima Tine Debeljak, urednik revije *Dom in svet*, rimokatolički usmjeren, izraziti antikomunist bez imalo samokritičnosti, ali odlični poznavatelj hrvatske književnosti. Poznati su njegovi vrlo lucidni napisi o Ujeviću, Marakoviću, Nazoru itd. U reviji *Dom in svet* Debeljak objavljuje Balantićeve pjesme. Usto na mladoga pjesnika djeluje tragično. Je li Debeljak kriv za smrt Balantićevu ili pak nije kriv — o tome možemo samo raspravljati, ali bez konačnog zaključka. Naime (pričavam ono što sam slušao od Kocbeka i Udoviča):

Krajem 1942. Balantič se uspijeva izvući iz talijanskog logora u Gonarsu. Slomljen se vraća u Ljubljani, u kojoj već počinje građanski rat (talijanska represija, atentati na znane slovenske intelektualce, neosnovana prokazivanja koja završavaju strijeljanjima itd.). Studije ne može nastaviti. Tada na nagovor Tineta Debeljaka stupa s prijateljem Francetom Kremžarom u *seoske straže* koje su samo formalno domobranske. Debeljakova je misao, i ne samo njegova, bila ovo: *nas je Slovenaca malo, zato je najbolje da se domobrani i partizani uključe u seoske straže, koje nisu ni lijeve ni desne. Dakle: pobijede li saveznici — dobro smo im došli; pobijedi li Hitler — opet smo se izvukli. Važno je da nekako opstanemo, kada smo ionako izdesetkovani i od Talijana i od Nijemaca i od nas samih!* I poslije pada Italije, sredinom studenog 1943. priključio se Balantič seoskim stražama u selu Grahovo pored Cerknickog jezera, da bi već 23. 11. 1943. izgorio. Bilo je, po Udoviču i Kocbeku, ovako: partizani su napali, najprije artiljerijom, po onoj: tko nije s nama — protiv nas je! Pogođena bi zgrada u kojoj je bio Balantič sa suborcima. Netko se bijegom spasio, netko je u bijegu ubijen, jer su partizani već bili opkolili zgradu koja gori. Balantič pušku nije znao čak ni »otkačiti«, u potkrovlju, u kutu, šćućurio se, čekajući da ga plameni jezici progutaju. Usto je nešto kao micao usnama, očito moleći se Bogu. Kada su ušli u spaljenu zgradu, partizani su naišli samo na razbacane ogorjele kosti, gdje je teško bilo razlučiti čije su koje. Ostao je od svega, nedotaknut plamenom, samo Balantičev svezak pjesama. Ovaj fenomen postaje ono pred čime stojimo kao pred čudom. Znanost tu ne može ništa!

Rodio se 29. 11. 1921. u Kamniku, godinu dana nakon što mu se otac i majka vjenčашe 1920. Kasnije će imati još dvije sestre, od kojih je jedna još živa. Školu polazi u Kamniku, i po završenoj pučkoj školi po očevoj želji mora na posao u tvornicu Titan. Na materino pak inzistiranje, sudbina je htjela da sin nastavi školovanje u Ljubljani. Pjevati počinje u 17. godini. Slabo i oskudno živi i uz pomoć porodice svoga suškolca Franceta Kremžara uspijeva normalno prelaziti iz razreda u razred. Ali 1941. teško oboli na plućima i, dok se liječio, prijatelj Kremžar njegove pjesme nosi uredniku *Doma in sveta* Tinetu Debeljaku koji će pjesme i objaviti. Otada počinje Balantičev književni put.

Zdravlje mu se popravlja i jeseni 1941. studira slavistiku na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, gdje se povezuje s pokretom protiv sila Osovine, mada bez stvarna djelovanja. Početkom 1942. u jednoj talijanskoj raciji biva uhapšen i utamničen u logor u Gonarsu. Grudobolna, ovaj ga je logor dotukao. Krajem 1942. puštaju ga talijanske vlasti »da umre kod kuće« te se obreo u Ljubljani. Studij, rekosmo, ne može nastaviti. Fatalni susreti s Debeljakom. Odlazak u Grahovo i nakon par dana strašna smrt u ognju, onako kako je i pjevao.

1944. izlazi mu posthumno zbirka *V ògnju grôze plapolàm* — tj. *Buktim u ognju strave*. Knjigu je uredio i popratni tekst napisao Tine Debeljak, davši pri tome knjizi ideološki antikomunistički značaj (što nije u skladu sa stvarnim karakterom kršćanina i čovjekoljuba mladog pjesnika, starog jedva 22 godine).

1956. u Buenos Airesu Tine Debeljak ponovo objavljuje knjigu Balantičevih pjesama.

1966. u Ljubljani izlaze Balantičeve pjesme u izboru Mitje Mejaka, ali je naklada odmah uništena. Zna »narodna vlast« svoj posao!

Dobar izbor pjesama, i to sabranih pjesama, izlazi tek 1991.

LUKA MILIĆ — KIRURG

Domingo Mihovilović / Tessier /

Osobe: /Prema redoslijedu pojavljivanja/

MARKO MILIĆ, postolar, hrvatski iseljenik
LUKA, njegov sin, rođen u Magallanesu
JERKA, Lukina prijateljica, rođena u Magallanesu
TRANSITO, pralja, Čilotkinja
MANSILLA, kočijaš, Čilot
WERNER, kovač, Nijemac
STIPE, novi doseljenik iz Dalmacije
OJEDA, Čilot
ROSA, Čilotkinja
CARDENAS, Rosin muž, šišač ovaca, Čilot

Mjesto radnje: Punta Arenas, 1927-1933.

Scena prikazuje kuhinju — blagovaonicu u čednoj kući Marka Milića. Štednjak »Dover« sa cijevima i koljenima, kredenc, sudoper, sanduk za drva i ugljen; stol sa stolnjakom od voštanog platna, pohaban na rubovima, četiri sjedalice koje nemaju posebnu ulogu, neke od njih su od venecijanskog drva; — jedna žarulja visi sa stropa s izrezukanim sjenilom od papira. Na zidu slika u zlatnom okviru na kojoj su Marko, njegova žena i Luka kad je imao pet godina. Tu je također starinski kalendar sa sjajnim reljefom, ogledalo, itd.

Zid na dnu ima vrata i prozor koji gleda u dvorište. Desno su vrata, ostakljena raznobojno, koja vode u malu postolarsku radionicu i kroz koja se ulazi s ulice; na njima je zvonce koje se udomaćilo na svim vratima trgovina u Magallanesu; ono zazvoni kad se vrata otvore. Radionica, koju gledatelji ne mogu vidjeti, nije veća od tri metra.

Na lijevoj strani ostakljena vrata sa zastorom vode u spavaću sobu.

PRVI ČIN

Noć je. Marko, u svojoj radnoj odjeći, mijesi nešto na stolu pa je smotao dio stolnjaka na jednu stranu.

Pjevucka neku hrvatsku pjesmu koja se često pjeva na otoku Braču. To je skroman čovjek od četrdeset i pet godina, jednostavan, prostodušan, s posebnim osjećajem za humor.

ČUJE SE LUKIN GLAS IZ SPAVAONICE.

LUKA /IZVANA/: Pape, pomoz mi zakopčati ovratnik. Puce je strašno tvrdo.

MARKO /PREKIDA POSAO I OBRIŠE RUKE KRPOM KOJU DRŽI ZA POJASOM/: Dođi ovamo, čovječe, ne bih htio zakasnuti s njokima.

LUKA /IZVANA/: Eto me pape!

ULAZI LUKA U KOŠULJI. NASTOJI PRIČVRSTITI PUCE. VIDI SE DA ULAŽE OGROMNI NAPOR U TO.

MARKO: Da vidim. Bogami! /Por dios!/
UZIMA PUCE I RAZGLEDA GA.

Ma ovo se puce iskrivilo.
LUKA: Valjda. Palo mi je na pod ... i možda sam ga ugazio.

MARKO: Kako to »možda«. Nagazio si ga, bogami! Za tren oka ću ga popraviti. /KRENE PREMA RADIONICI/ Sačekaj malo i baci koji komad drva u špaher.

MARKO IZLAZI. LUKA STAVLJA DRVO U ŠTEDNJAK I ZNATIŽELJNO ZAVIRUJE U LONCE. IZ RADIONICE SE ČUJU LAGANI UDARCI ČEKIĆA. ODJEDNOM MARKO POVIKNE.

MARKO /IZVANA/: Bogamu! /ILI NEKA DRUGA TEŽA PSOVKA./ MARKO ULAZI.

MARKO: Razbilo se.

LUKA: Jer si ga svog snagom zviznuo, e.

MARKO: Zapameti, ja znam kako valja raditi. Ali, istina, ovo nije čizma.

LUKA: E baš nemam sreće! I to upravo danas. K vragu ... nemam drugo puce.

MARKO: Ne brini. Bila je to zaista moja greška. Ali ću ti dati drugo, bolje. Čuvam ga godinama, od ... /POGLEDA SLIKU, NAČAS ZAMUKNE/ Nikad ga više nisam upotrebljavao. I od zlata je! Ili izgleda da je zlatno.

MARKO ODE U SPAVAONICU. LUKA KRPOM ČISTI CIPELE I POGLEDA SE U ZRCALO NA ZIDU.

MARKO /ULAZI/: Zaista moj sin mora danas otmjeno izgledati. /STAVLJA MU PUCE./ Da ti je majka živa, kako bi bila zadovoljna! Njezin sin Luka sutra ide na studije ... u Santiago! Sjećaš li se kad si dobivao same »peje«? Kako bi se mogao sjećati. Još si bio dijete; a ona je rekla: »Moj Luka će biti liječnik.«

LUKA: I bit ću, hvala tebi, oče.

MARKO: I njoj ... i doktoru Bencuru koji te spasio od upale pluća. Ti se toga ne sjećaš, bio si malen. /NASTAVI MIJESITI/ Bio si lakši od ovoga. /PODIŽE TIJESTO.

LUKA GA SLUŠA I STALNO SE POGLEDAVA U OGLEDALO. STAVLJA I SKIDA KRAVATU NEKOLIKO PUTA I NASTOJI NAPRAVITI ŠTO BOLJI ČVOR./ Zajedno s doktorom Bencurom proveli smo uz tvoje uzglavlje čitave dvije noći. Bencur je zamišljeno gladio bradu, vadio je nekakav notes i nešto bilježio. Tvoja je majka mljela kavu tu i plakala okrenuta zidu.

Taj se starčić uspeo uz brijeg Križa da bi stotinjak puta samo u jednom tjednu. Stalno se šalio; tako kad ti je bilo bolje, reče mi: »Marko, ne trebaš kupovati kapsil. Kad ovaj klinac nije noćas otegao papke, znači da se oporavlja.« LUKA /POMAŽE POSTAVITI STOL/: Da, svatko govori lijepo o njemu.

MARKO: A kako i ne bi! /ZANESE SE U MISLIMA/ Vidim ga kao da je to bilo danas, s torbom, u čizmama i šeširu i u onom svom dugačkom ogrtaču do poda kako se bori s vjetrom i snijegom ...

LUKA: ... i sa smrću.

MARKO: Tako je! Ali je uvijek pobjeđivao ... ili skoro uvijek. Stoga sam želio da i ti budeš doktor. Ovdje nedostaje »mesara«. /SMIJU SE/

MARKO PRESTADE STAVLJATI OKRUGLICE NA KUHANJE.

LUKA /ODLAZI U SPAVAĆU SOBU/: Ne sviđa mi se ova kravata /IZLAZI/

MARKO: Zašto? Ma stavi bilo koju, čovječe.

MARKO PERE RUKE U SUDOPERU.

LUKA /ULAZI S DVIJE KRAVATE/: Koju?

MARKO: To je tvoja stvar. Ako kažem zelenu, ti ćeš staviti crvenu. Pa ćeš se onda predomisлити.

LUKA: Ne, danas ću staviti onu koju ti rekneš.

MARKO: Onda ... tu. /POKAZUJE ZELENU/

LUKA: Dobro.

LUKA STAVLJA KRAVATU. MARKO POLAŽE RUKE NA LUKINA RAMENA.

MARKO: I upamti ... U Santiago ... na učenje! Slat ću ti novca da ti ništa ne fali. Ali ... to je veliki grad, a u velikom gradu ima svakojakih ljudi, dobrih i zlih. Trebaš se čuvati. Pažljivo prelazi ulicu jer ima puno onih »fordova« i tramvaja koji su jako opasni.

LUKA: Ne brini. Znat ću se čuvati.

MARKO: A ja ću ti zimi slati u pansion malo kaštradine da te podsjeti na Punta Arenas.

ZAZVONI ZVONCE NA ULAZNIM VRATIMA. MALO ZATIM ULAZI JERKA, DESET GODINA, PLAVE DUGE KOSE.

JERKA: Dobra večer šjor Marko. Majka šalje Luki ovo za put.

LUKA /NAGNE SE NAD OMOTOM/: Što li je to?

JERKA /IGRAJUĆI SE SAKRIJE OMOT IZA LEĐA/: Pogodi!

MARKO: Bogami, to su pršurate!

LUKA: Kako znaš, an?

MARKO: Mogu nanjušiti pršurate kako odavde do Porvenira na Ognjenoj zemlji. Ah, kakve li je pravila tvoja majka! Imala pravu ruku ...

ZAZVONI ZVONCE NA VRATIMA.

MARKO /JERKI/: A i one koje pravi tvoja mater isto su tako dobre kao one ...

LUKA: Pape, a da se nisi previše zanio.

MARKO: Ne, ne; htio sam reći da ... da pršurate ...

LUKA /OTVARA OMOT I KUŠA JEDNU/: Baš su fine.

NJIH TROJE SE SMIJU. ČUJE SE KAKO NETKO KUCA U RADIONICI.

MARKO: Ma tko to sada zaje... Oprosti, Jerka, izmaklo mi se.

MARKO ODLAZI U RADIONICU.

LUKA: Sve smo pripremili. Uskoro ćemo sjesti za stol.

JERKA: Majka ne može doći, u krevetu je.

LUKA: Je li bolesna, an?

JERKA: Da. Znaš ... njezina kičma. Stavila sam joj porozni flaster, ali ne može ustati.

LUKA: A kako je onda napravila pršurate?

JERKA /ZAMUCA/: Ne, nije ih ona napravila.

LUKA: A onda, tko?

JERKA /VRAGOLANSKI/: Ja.

LUKA: Zašto si se išla gnjaviti?

JERKA /POĐE DO PROZORA I POGLEDA VAN/: Pa ... tako, ti odlaziš ... Da se sjetiš ... Punta Arenasa ... hladnoće ... nas koji ostajemo ...

LUKA: Naravno da ću se sjetiti!

JERKA: Svih?

LUKA: Svih.

JERKA: I ... mene?

LUKA: I tebe isto, e.

JERKA /VRAĆA SE/: Kako ne vidiš, šašavko, da ne želim da me se tako sjećaš ... već ...

ODJEDNOM POLJUBI LUKU U OBRAZ I HTJEDE OTRČATI, KAD NALETI NA MARKA KOJI ULAZI GUNĐAJUĆI. U RUKAMA MU JE PAR POTRGANIH CIPELA.

MARKO: Što se dogodilo? Ili ste se potukli kao mala djeca?

LUKA: Ne, ne ...

LUKA OSTADE ZABEZEKNUT »PROZREVŠI« JERKU.

JERKA: Nismo ... Mama mi je rekla da se odmah vratim.

MARKO: Zar nećeš ostati s nama na večeri?

JERKA: Ne znam jer mi je mama puno bolesna.

MARKO: Kosti? E baš mi je žao. Poslat ću joj malo njoka jer »bolesnik kad papa, za zdravlje nema straha«. /SMIJE SE/ Svрати ako budeš mogla.

JERKA: Hoću, šjor Marko.

OTVORI VRATA UPRAVO KAD ZVONCE ZAZVONI.

JERKA: Stigla je pralja.

MARKO: Nije valjda, neka, Jerka, malo sačeka. Vidiš, ove mi je cipele po malome poslao Ivo jer zna da ih njemu ne bih primio. Kako ga nije sram, proarči sav novac na kartama pa ne može kupiti par novih cipela kod Barassija. Eh, nikako! Tu gaduriju ja ne popravljam. Postolar sam, a nisam čudotvorac.

IDE PREMA VRATIMA NA DNU I BACA CIPELE U DVORIŠTE.

JERKO: Mogao bi se namusiti.

MARKO: I ja, također.

PERE RUKU NA SUDOPERU. NA MARKOVU DOSKOČICU LUKA I JERKA SE NASMIJU.

MARKO: Jerka, reci gospođi Transito neka uđe.

JERKA: Gospođica, gospođica je, je l' da?

JERKA /GOVORI PREMA RADIONICI/: Izvolite ući, Transito.

ULAZI TRANSITO. JERKA ODLAZI. LUKA JE ZBUNJEN. OTPRATI JE SAV SMUŠEN. KONAČNO IZIĐU OBOJE. TRANSITO JE ČILOTKINJA STARA ČETRDESETAK GODINA, SITNA, OKRETNNA. NEMA NA NJOJ NIŠTA POSEBNO OSIM BJELINE NJENIH RUKU. NOSI DVA ZAVEŽLJAJA OPRANOG RUBLJA UMOTANOG U BIJELO PLATNO OD VREĆA ZA BRAŠNO.

TRANSITO: Oprostite don Marko što kasnim, ali morala sam sve iznova oprati. Izenada se digao vjetar kad sam otišla isporučiti drugo oprano rublje. Trčala sam natrag, ali sve sam našla u lokvi, a jedan se rubac izgubio.

MARKO: Nije važno, Transito. U ratu se više izgubi.

TRANSITO OTVARA JEDAN ZAVEŽLJAJ S RUBLJEM.

TRANSITO: Donijela sam ono što je najvažnije ... rublje za Luku. Vaše ću donijeti sutra ako ne bude mraza.

MARKO: Bit će ga! /STANKA/ Znete, Transito, sada više neću imati puno razloga brinuti se oko rublja ... svoje mogu sam prati ... inače će mi biti dosadno.

TRANSITO: On će vam mnogo nedostajati.

MARKO: Dakako! Osam godina proveo sam sâm s Lukom. On je imao deset kad je ona ... Govorio sam joj da ne izlazi u dvorište jerbo je bilo hladno kao vrag. Ali ona je utuvala u glavu kako je mačka ušla u kokošinjac ... a kako je bilo mladih pilića ... Upala pluća ju je odnijela za dva dana ... i ništa se nije moglo učiniti.

TRANSITO /GLEDA SLIKU NA ZIDU/: Bila je lijepa.

MARKO: Ne znam ... ali je zaista bila dobra.

TRANSITO: Da, to je ono što je važno.

MARKO: Kad sam se vratio s groblja držeći Luku za ručicu, kuća mi je izgledala praznom bogamu! A on još nije bio ničega svjestan. Izišao sam u dvorište da me ne vidi kako plačem. Otvorih vrata i nogama sam izgurao na ulicu sve kokoši i piliće. Kakve li gluposti! Oni nisu bili krivi. Vratio sam se u kuhinju i sjednem naspram Luki. Nisam znao što bih mu rekao. Ovdje mi se nešto skupilo ... /POKAZUJE GRLO/ Zazvoni zvonice i odoh pogledati tko je. Bio je Cardenas koji mi je doveo onu kastiljsku kokoš. Obuzeo me bijes, zgrabih čekić i bacim ga na njega. Sva sreća što se sagnuo. Poslije sam mu se ispričao. A on me razumio. Ostali smo prijatelji kao i prije. /DRUGAČIJIM GLASOM/ A zašto vam sve ovo pričam?

TRANSITO: Ne znam ... možda ste se počeli osjećati usamljenim.

MARKO: Sve mi se čini da je to istina. Osam godina bili smo više nego otac i sin. Bili smo prijatelji.

TRANSITO: Ako vam mogu pomoći u nečemu.

MARKO: Hvala, Transito. Mislim da ću morati prionuti poslu kako njemu ne bi ništa nedostajalo u Santiagu ... i čekati šest godina.

TRANSITO: Mnogo je to vremena.

MARKO: Mnogo.

NASTADE STANKA. TRANSITO SLAŽE PLATNO OD VREĆE ZA BRAŠNO.

TRANSITO /POSLIJE KRATKE STANKE MARKU/: Trebali biste naći družicu.

MARKO: Ne znam. Trebao bih promijeniti kuću jer je ovdje ostalo sve onako kad je ona ... otišla. Ne, nije još otišla. U pokrivačima je koje je sama vezla ... u plahtama ... i ovdje. /UDARA SE U PRSI/

TRANSITO /POSLIJE KRATKE STANKE/: Pa ... kupila sam rubac kako bi on sve imao.

MARKO: Ali, Transito, zašto ste to učinili? A, ne! Ja ga plaćam i ni riječi više. Koliko je sve to skupa?

TRANSITO: To je ... /PREGLEDAVA RUBLJE/ To su dva pesosa i četrdeset. Da. Toliko. Ma znate što, don Marko? Neću vam ništa naplatiti. Neka to bude moj dar Luki.

MARKO, KOJI JE VEĆ IMAO U RUCI NOVAC DA JE ISPLATI, POGLEDA JE POGLEDOM U KOJEM JE BILO PRIŽELJKIVANJA I ZADOVOLJSTVA.

TRANSITO: A sutra vam donosim ostalo ako ne bude kiše.

MARKO: Dobro ... dobro ... kako želite ... i mnogo vam hvala.

TRANSITO: Ma nema na čemu, don Marko. /UZIMA DRUGI SVEŽANJ RUBLJA/ UZBUĐEN, LUKA ULAZI. RUKOM PRELAZI PO USTIMA. OČITO JE POLJUBIO JERKU.

TRANSITO /LUKI/: Sretan vam put, Luka i sjetite se nas.

MARKO: Zamisli Luka, Transito nije htjela naplatiti pranje rublja. Kaže da je to tebi na dar.

TRANSITO: Strašan dar!

LUKA: Velika vam hvala, Transito. /PRUŽA JOJ RUKU/

TRANSITO: Neka vam je sa srećom »mladi doktore«. I nemojte se brinuti za oca; mi ćemo ga čuvati.

LUKA: Hvala, hvala.

TRANSITO IZLAZI. MARKO PROSTIRE STOL. ZAGLEDAVA U LONCE, ITD. ZASNATRENI LUKA SE NE MIČE.

MARKO: Donesi dvije sjedalice iz spavaće sobe. Bit će nas šest. A, ne! Pet će nas biti jer je Keka bolesna. Donesi samo jednu. /VIDI DA SE LUKA NE MIČE/ Jesi li me čuo, Luka?

LUKA: Da, da, pape.

MARKO /VIDJEVŠI DA SE ČUDNO PONAŠA/: Što ti je?

LUKA: To da sam velika budala ... Jerka ...

MARKO: Naravno da si »mudonja«. Želiš li mi reći da si tek sada shvatio kako si joj drag?

LUKA: Idem po sjedalicu. /BRZO IZLAZI/

MARKO SE NASMIJE I UZDAHNE. POSTAVLJA TANJURE. LUKA SE VRAĆA SA SJEDALICOM.

MARKO /DOBRO JE RASPOLOŽEN/: Sve je spremno! Imamo vina, porta. Ničega nam ne manjka.

LUKA /POSLIJE KRATKE STANKE/: Pape ... htio bih ti nešto reći prije nego što ljudi stignu.

MARKO: Već znam. I ja sam isto tako dao prvi poljubac. Tvojim majci, pred mnogo godina, na molu u Supetru. Ni jednu drugu nisam nikad poljubio.

LUKA /VLAŽNIH OČIJU/: Brine me to što ćeš ostati sam, e.

MARKO: Ne, sam, ne. Pored Mansille, Wenera neću se osjećati sam. Ti bi se mogao osjećati usamljenim među nepoznatima. Ali ovdje, svi se poznajemo.

LUKA: Nećeš mi vjerovati, ali sam i ja o tome razmišljao. Pomalo se bojim Santiaga.

MARKO: Čega se bojiš? Lijepo ćeš brodom putovati kanalima. Sasvim je normalno da ti more naškodi u Golfu de Penas. Zatim vlakom ... nećeš se nas ni sjetiti!

LUKA: Vjeruj mi, nedostajat ćeš mi.

LUKA U ZANOSU ZAGRLI OCA KOJI SE NASTOJAO NE UZBUDITI.

MARKO: 'Ajde, 'ajde, nemojmo se rastužiti. Sve je to da bi postao liječnik. /PRIPREMA STOL/ I ne brini se. Ja u radu nalazim zadovoljstvo. Nedjeljom ću kao uvijek ići na misu od deset; poslije ću biti na podizanju zastave; poslije podne u Domu kartati s prijateljima i starinama, zimi ću piti čaj od mate pored vatre u Wernerovoj kovačnici. Svakako, pošalji mi pismo svakim brodom. Pisat ću ti na hrvatskom kako ga ne bi zaboravio.

ZAZVONI ZVONCE. ULAZI MANSILLA, SIMPATIČAN ČILOT KOJEMU JE DRAGO PROSTAČKI OPSOVATI. UČINIO JE VELIKI NAPOR DA UĐE U SVEČANO NEDJELJNO ODIJELO, ALI MU TO NIJE POTPUNO USPJELO.

MANSILLA: Jesam li uranio?

MARKO: Ne, u redu je. Naprijed!

MANSILLA LJUBAZNO PRIĐE LUKI.

MANSILLA: Zdravo, mladi doktore! /MARKU/ Reci mi, Marko, ima li tu negdje kap rakije za zimu?

MARKO /SMIJE SE/: Ama, što izvodiš, uzmi sam. Znaš ti dobro gdje se nalazi rakija s bobicama calafata.

MANSILLA ODLAZI PREMA KREDENCU. DAKAKO, NALAZI BOCU S RAKIJOM.

MARKO /PODRUGLJIVO GA POGLEDA/: A to si bio u »Imperatorea« kupiti novo odijelo?

MANSILLA: Ne, ovo godinama imam, ali nosim samo radnu odjeću ...

LUKA: Oče, trebao bi i ti obući odijelo ...

MANSILLA: Ne mora, mladi doktore. Ovo je za mene bila jedinstvena prilika. Sav sam se pretvorio u kamfor. Ne, ne. Tvome ocu ovo bolje stoji. Jer je on ... on je takav. On je prava osoba, znaš li? Drugačije, izgledao bi kao da je na krabuljnom plesu.

NIJH TROJICA SE SMIJU. MANSILLA NATOČI TRI ČAŠICE RAKIJE.

MANSILLA: Nema boljeg lijeka od ovoga! Prvo piće večeras je za mladog doktora.
ISPIJE NA DUŠAK I ZAGLEDA SE U ČAŠICU.
MANSILLA: Vidi! Ova je čašica probušena!
MARKO: Sjedni, Mansilla, sjedni.
MANSILLA: Hvala, Marko.
SJEDA PAZEĆI DA NE IZGUŽVA ODIJELO.
LUKA: Oprostite, Mansilla, ali moram otrčati do Andradea, nikako da mi vrati knjigu koja će mi trebati u Santiagu. Vraćam se odmah.
MARKO: Požuri jer tek što nije Werner stigao.
LUKA: Eto me u tren.
LUKA BRZO ODJENE OGRTAČ I IZLAZI.
MARKO /GLEDA PREMA VRATIMA/: Znaš, Mansilla, gledam svoga sina ... i mislim kako će u njegovo tijelo — težit će oko šezdesetak kila — kako će u nj stati liječnik.
MANSILLA: Isto kao i tvoje, Marko, postolar ... a u moje kočijaš. U čovjeka stane mnogo ... čak i predsjednik republike, naravno ako se čovjek proširi.
ISPIJAJU PIĆA.
MARKO: Da, stvar je u pro... pro...
MANSILLA: Tako je. Valja biti uporan.
MARKO: Ha ... Dok zabijam čavle u potplate, razmišljam o mnogim stvarima.
MANSILLA: I ja isto tako dok gonim volove.
STANKA.
MARKO: A onda, kako ti ide posao?
MANSILLA: Dobro, jako dobro. Sklopio sam ugovor za radove u Ulici Angamos; za to će mi trebati dvojica kola, a trećima ću i dalje prenositi drvo. Svakako, trebat će mi par novih volova jer su »Čokolada« i »Kaleuče« puno stari.
MARKO: A i mi starimo.
MANSILLA: Ja, ali oni ne mogu više. Srce me boli kad pomislim da se moram od njih rastati. S njima sam čitav život, a morao bih ih se riješiti.
MARKO: Da, to je žalosno.
MANSILLA: Ne znam kako to učiniti a da se ne rasplačem.
MARKO POLAKO USTAJE I ODLAZI U KUHINJU VIDJETI ŠTO JE S JELOM.
MARKO: Ako Werner zakasni, sve će se raskuhati.
MANSILLA /NASTAVLJA SVOJU MISAO/: Kako to učiniti?
MARKO: Bogamu! Mogu li ti ja pomoći?
MANSILLA: Dakako da bi mogao.
MARKO: Dobro. Kad bi ih trebalo ubi... Kada bude to trebalo učiniti, ostavi volove ovdje pred kućom, a ja ću naći nekoga tko će ih odvesti u klaonicu.
MANSILLA /NAGLO/: Ali da ja o tome ništa ne znam.
MARKO: Ostavi to meni. I nemojmo biti žalosni. Život je takav. Samo nam nedostaje mladosti koja bi nas slijedila, je l' tako?
IZNOVA PUNE ČAŠICE I NAISKAP IH ISTRUSE.

MARKO: Ne govorimo više o tome, jer zašto ne bi vjerovao da sam vrlo sretan čovjek.

MANSILLA: I živjet ćeš sam? /MARKO POTVRĐUJE/ ... Istina, to je malo zafrkano. Ali ćeš imati liječnika u kući i moći ćemo se razboljeti kad god nam to padne na pamet. Pravog pravcatog doktora!

MARKO: Ne zezaj! Kako bilo da bilo, više bih volio biti zdrav. A znaš li zašto? Ne mogu ga zamisliti kao doktora.

ZAZVONI ZVONCE I ZAČUJE SE WERNEROV GLAS.

WERNER /IZVANA/: Guten nacht!

ULAZI WERNER. SNAŽAN NIJEMAC KOJI NIJE IZGUBIO NJEMAČKI AKCENT U GOVORU. DOŠAO JE U RADNOM ODIJELU I DONIO HARMONIKU.

MANSILLA: Kako bi on došao bez svoje »golubice«!

WERNER: Marko, doveo sam ti nekoga u posjet. Tamo je u radionici. To je neki tvoj sunarodnjak koji je nedavno stigao.

MARKO: Sunarodnjak? Neka uđe, bogamu!

WERNER /PREMA VANI/: Uđite, gospodine.

ULAZI STIPE. TO JE ČOVJEK OD TRIDESETAK GODINA. PO ODJEĆI SE VIDI DA NIJE IZ OVOGA KRAJA JER JE U LAGANOM ODIJELU, A OMOTAO SE ŠALOM. GOVORI MIJEŠAJUĆI TALIJANSKI, HRVATSKI I ŠPANJOLSKI JEZIK. TEŠKO IZGOVARA »C« I »Z«.

STIPE: Ja sam Stipe. Nećak od Domićevih.

MARKO: Como estas? Kako si?

STIPE: Bien, gracias. Dobro, fala.

MARKO: Sjedni ovdje pokraj vatre jer izgleda da umireš od zime.

STIPE NEUSILJENO SJEDA.

MARKO: Iz Supetra si, a?

STIPE: Jesam.

MARKO: Bugami, Supetranin. De Supetar.

WERNER: Motao se tražeći adresu i banuo u moju radionicu.

MARKO: Kad si došao?

STIPE: Jučer.

MARKO: Jučer? I kako to da govoriš dobro španjolski?

STIPE: Pa ... učio sam talijanski u Supetru ... a kako sam na brodu putovao s nekim Španjolcima natjeralo me na učenje.

MARKO: To te po ... po ...

MANSILLA: Mjesec dana sa Španjolcima na brodu dobro je za brbljanje, ali nije nešto baš puno.

WERNER: Zavisi o tome koliko se potruđiš.

MANSILLA: I ti bi se trebao potruditi.

MARKO: A sad da ti predstavim svoje prijatelje. Werner ...

WERNER: Kovač.

MANSILLA: ... i vatrogasac.

RUKUJU SE.

MARKO: Mansilla.

MANSILLA: Kočijaš. Po narodnosti — Čilot.

RUKUJU SE.

STIPE: Ili on nije Čileanac?

MANSILLA: Čileanac po časti, a po podrijetlu iz Conchia, srednjeg dijela Čilea.

WERNER: Ha! Ha! Gut. Dobro.

SMIJE SE I STIPE IZ ULJUDNOSTI IAKO NIŠTA NE RAZUMIJE.

WERNER: A Luka?

MARKO: Otišao je tu blizu. Odmah se vraća. Stipe, ti ostaješ s nama na večeri.

STIPE: Ako je to zapovijed ... ne može se kasati ne.

MANSILLA: Ne reče se »kašati« nego »kasati«.

WERNER: Scheisse! Još samo fali da ja rekнем »kazig«, pa da budemo Kula babilonska.

/SVI SE SMIJU/

MARKO: A da popijemo malo porta dok se Luka ne vrati. Ne! Ovu ću bocu otvoriti kad on dođe. Malo grape?

STIPE IH GLEDA I NE RAZUMIJE.

WERNER: Rakije, drugačije rečeno.

MARKO IZ KREDENCA DONOSI BUTELJU. SVI PIJU.

MARKO: A kako se tamo živi?

STIPE: Pa, svi bi htjeli doći. Vi znate da je onamo težak život.

WERNER: I ovdje nije ništa lakši.

STIPE: Čini mi se da je ipak bolji.

MARKO: Vjeruješ li i ti u ono kako se kaže »Učinit' Ameriku?«

STIPE: Ne, i to mi nije važno. Ne; kad smo ulazili u luku — danilo se, — pogledah grad, činio mi se kao od igračkaka, okružen šumom, snijeg na brdima ... A danas sam vidio da ga presijecaju dvije rijeke.

MANSILLA: Rijeka od rudnika i Rijeka od ruke ...

WERNER /SMIJE SE NA NJEMAČKI NAČIN/: Ha! Ha! Nazvati rijeku Rijekom od ruke, a ono tamo — samo suho korito ...

MANSILLA: Pusti gospodina da nastavi.

WERNER: Ali si ti upao.

MARKO: Ajde, Stipe, nastavi.

STIPE: Vidjevši sve to, sjetih se onoga što je Nator, naš pjesnik, napisao o Braču: »Otok bez putova, bez vode ... samo bijeli kamen.«

MANSILLA: Kako to bez putova ... bez vode?

STIPE: Tako. Skuplja se voda u gustijerne, u one iste iz doba Rimljana i Etruščana.

MARKO: Ah ...

WERNER: Pa ipak se žive.

STIPE: Kako su oni živjeli. O tome sam dosta razmišljao. Toliko je ljudi došlo ovamo, mojih prijatelja ... pa sam se stoga ...

MANSILLA: ... zaputio ovamo. Hm. A što misliš raditi?

STIPE: Bilo što za početak.

MARKO: Možemo ti pomoći ako želiš.

STIPE: Bio sam kamenorezac. Obrađivao sam kamen u kamenolomu.

WERNER: Herr Gott! Moj Bože! Umjetnik!

MANSILLA: Umjetnik?

MARKO: Od kamena. /MANSILLI/ Da, izgleda da u čovjeka stane i umjetnik. /STIPI/ Ovdje treba započeti bilo čime. Imaš li novaca?

STIPE: Imam, nešto.

MARKO: Vidi, Stipe ... /DOBACI POGLED MANSILLI DA BI DOBIO NJEGOVU SUGLASNOST/ Vidi, Stipe, moj prijatelj Mansilla ti može jeftino prodati par volova. Nabavit ćemo ti kola i tako možeš započeti. Dobro se zaradi dovozeći drvo s brda. Što ti se čini?

STIPE: Čini mi se dobro. Trebao bih znati koliko koštaju ...

WERNER: Ovdje se sve plaća radom. Ne boj se.

MANSILLA ODVODI MARKA U STRANU.

MANSILLA: Čuj Marko, ne želim nasamariti toga tvog sunarodnjaka. Volovi su zaista puno stari.

MARKO: Znaš Mansilla, siguran sam da se ovaj momak neće oženiti kolima, ali neka malo prigrize kako bi naučio da je ovdje život tvrd.

MANSILLA: U božju strinu ...

MARKO: Ne bih ja zbog njega. Htio bih njegova strica povući za nos. Podvalio je Jakovu s ugljenokopom i skoro ga je bacio na ulicu. U usporedbi s time, ovo je samo šala.

MANSILLA: Ah, ne! Ja ću »dati izjavu« da su volovi stari.

MARKO: Nemoj! Ja ću mu to reći /STIPI/ Stipe, Mansilla kaže da volovi nisu baš mladi ...

MANSILLA: ... već stari.

MARKO: Ali izgledaju jako dobro!

WERNER: Još se uvijek kreću.

SVI SE SMIJU.

STIPE: Ipak ih kupujem.

MARKO /VESELO/: Baš dobro! Mansilla, nema više problema za »Čokoladu« i »Caleuche«. /MANSILLI/ Ne bih ni ja imao srca poslati ih u klaonicu.

MANSILLA: Prodat ću ti ih kao da sam ti ih darovao.

STIPE: Hvala, signore Mansilla. Caleuche ... Caleuche ... što znači caleuche?

MANSILLA: Caleuche je stara čilotska legenda. To je šuma sablasti.

STIPE: Zanimljivo. Caleuche.

ZAZVONI ZVONCE. ULAZI LUKA S KNJIGOM.

MARKO: Luka, imamo gosta. Ovo je Stipe, rod Domićevih. Tek što je stigao iz starog kraja.

LUKA: Como estas? Kako ste?

STIPE: Dobro, fala. Bogami ovdje u Punta Arenasu svi govore po naški.

MARKO: Ne svi. Ja i Luka stalno govorimo. Sami smo već osam godina.

STIPE: Ah ...

WERNER: Luka odlazi sutra u Santiago na studij. postat će liječnik.

MANSILLA: Opeljušit će Marka tvrdenjaka. /POKAZUJE BOCE/ Bacio se u trošak.

MARKO: Tvrdenjak? Da nisam pazio na svaki cent, ne bih imao ovu kuću ... niti bi moj sin mogao postati ...

MANSILLA: Oprosti, Marko. Bilo je otrovno.

MARKO: Platit ćeš mi za ovo!

STIPE: Što to znači tvrde-njak?

MANSILLA: /NAKRATKO POGLEDA MARKA/ Trezve-njak. Onaj koji ne pije.

STIPE: An.

MARKO: Otvorit ću ovu bocu porta. /TO UČINI I SVEČANO NATOČI/

WERNER: Vidiš, Stipe, šalimo se mi ovdje. Samo što se nitko ne smije mojim vicevima.

MANSILLA: Jer su njemački!

STIPE /LUKI/: Tako, ti govoriš hrvatski. Nemoj nikad zaboraviti očev jezik. Jezik mnogo vrijedi. Ja sada miješam talijanski i španjolski jer su slični ...

LUKA: Ali dobro govorite.

STIPE: Uh! Moram još učiti.

MARKO: A sad prijeđimo na jelo. Luka, donesi još jednu sjedalicu iz spavaće sobe.

LUKA: Hoću, oče. I stavit ću knjigu u kufer da je poslije ne zaboravim.

LUKA ODLAZI U SPAVAĆU SOBU.

MARKO: S Jerkom će nas biti šestero ... Pa da, šestero!

WERNER: A rekao si da također dolazi i njena mater.

MARKO NAMJEŠTA SJEDALICE.

MARKO: Ne, ta gospođa uživa kad je mažu mašću »Linimento Sloan«! A kako joj je Petar na farmi, jadna Jerka treba masirati tu bedeviju.

WERNER: Da bedeviju! Ha, ha, ha!

MARKO: Sve joj kože nisu na broju. Voli se osjećati »jako bolesnom«.

MANSILLA: Da je se žali.

WERNER: Toj gospođi ne trebaju masti za mazanje. Njoj je potrebna neka druga stvar.

/NAČINI KRETNJU KOJA ALUDIRA NA SEKS. SVI SE SMIJU/

MANSILLA: U božju strinu, kako je ovo čudna zemlja. Čine je Čiloti i Austrijanci.

MARKO /UVRIJEĐENO/: Kakvi Austrijanci. Dalmatinci.

MANSILLA: Pa to je isti par cipela. /POGLEDA WERNERA KOJI TEK ŠTO NIJE PLANUO/ I Nijemci! I Nijemci također ... iako su u manjini.

WERNER: I Švicarci, Talijani, Španjolci ...

STIPE: Pa da, ovo je nova zemlja ... i vidim da joj svatko daje ponešto, Marko kao postolar ...

MANSILLA: I ja sa svojim kolima nečemu služim.

STIPE: I vi, Wernere, kujući željezo.

MANSILLA: Ali onaj koji je još nešto učinio jest Marko. On proizvodi doktore.

MARKO: Kad ih ionako fali. Sve nas ima više.

MANSILLA: To je zbog hladnoće, je l' tako? Natjera nas da se zbijemo u krevetu, ugrijemo kosti i — eto ti na djece. /SMIJEH/ Ja ih imam četvero.

STIPE: Prilično.

ULAZI LUKA SA SJEDALICOM. STAVIO JE CRVENU KRAVATU.

LUKA: Sve je spremno!

MARKO: Bogami! Znao sam da ćeš promijeniti kravatu.

LUKA: Mislio sam da nećeš primijetiti.

MARKO: Kako ne bih! Ti si takav. Svaki čas se mijenjaš.

MANSILLA: To se zove »znakom osobnosti« mladog doktora.

LUKA: Pa bile su samo dvije mogućnosti izbora, zelena ili crvena.

WERNER: Stavio je crvenu jer je već »sazorio« momak.

WERNER SE SMIJE SVOJOJ ŠALI. DRUGI NAZDRAVLJAJU.

MARKO: /POKAZUJE SJEDALICU NA KOJOJ OBIČNO SJEDI/ Eto, Luka, čitav život sjedim na ovoj stolici. Sada bih želio da ti tu sjedneš.

LUKA: Ali, oče ...

MARKO: Da, da, pruži mi to zadovoljstvo.

LUKA SJEDA. MARKO STAVLJA RUKE NA SINOVA RAMENA. GRLO MU SE ZAUZLA. NASTADE TIŠINA. RAZBIJA JE MARKO.

MARKO: Pa, posjedajmo! Ti Stipe, ovdje. Ostali, kako vam drago. A ova je sjedalica za Jerku; neka, neka ... mladost bude skupa.

MARKO POSLUŽUJE JELO.

MANSILLA: Ej doktorčiću, trebao bi ponijeti u Santiago i šaku bobica »calafata« ... /STIPI/ to je ovdašnje jedino voće.

WERNER: I daje plodove nalik jagodama.

MANSILLA: Je, ali im je prošla sezona.

MARKO: Ima također i rajčica, ali samo u stakleniku.

MANSILLA: Čak i grožđa u stakleniku palače Sare Braun, ali govori se da nikad ne sazrije. Kada prolazim ulicom Borries, dođe mi da uđem i sam se uvjerim, ali to je gospodska kuća ...

WERNER: I oni su započinjali kao i mi.

STIPE PRASNE U SMIJEH.

MARKO: Što ti je, Stipe? Ne sviđa ti se jelo?

STIPE: Ne, ne, naprotiv. Bogami, isto je kao na Braču.

/MIRIŠE JELO NA TANJURU/ Isti vonj, isti okus /GLEDA MARKA I LUKU/ ... isti izgled. Ma sve je isto!

WERNER: Jest, ali ovdje postoji i sutra. Upamti, Stipe, ovdje sve čeka da bude učinjeno. Jednog će dana i pšenicu sijati.

STIPE: Možda. A ja mislim o još nečemu ... Ispod ove zemlje mora biti još nečega.

MARKO: Čak kažu da ima i nafte.

MANSILLA: Nafte!

STIPE: Sad sam se sjetio Nazorove pjesme. Ide nekako ovako. I ne zamjerite mi na mom španjolskom:

Brač, isla sin caminos
donde aprendi a caminar;
tú me hiciste hombre,
Brač, isla sin agua,
donde pude beber.

Tu blanca piedra me dio ... Bogami! Nešto o tome kako kamen daje snagu čovjeku...

MANSILLA: Lijepo zvuči ta pjesma. A kako to da nam je doktorčić ponešto tužan...

MARKO: Što ti je, Luka?

LUKA: Ništa oče, ništa.

MARKO /POTAPŠA GA PO RAMENIMA/: Doći će ...

MANSILLA: Kažu da i ja imam pjesničku žicu; želim nazdraviti.

USTANE S ČAŠOM U RUCI. OSTALI SE SMIJU.

MANSILLA: »Ovu čašu dično dižem,

punu radosti i svih boja,

neka svaka sreća stiže

našeg nam dragog doktora.«

PLJESAK.

WERNER: Nisam znao da si i pjesnik.

MANSILLA: Trebao mi je čitav tjedan da sklepam ovu zdravicu. Ali kako volovi gaze sporo, tako i za njima polako ...

SMIJEH. WERNER UZIMA HARMONIKU I ZASVIRA: »Trink, trink, Brüderlein, trink.«

MARKO: Sad ćemo vam ja i Stipe zapjevati ... Osjećajte se kao u svojoj kući.

WERNER: Već znam! »Tamo daleko«. Allá lejos.

MARKO I STIPE PJEVAJU. WERNER TAKOĐER PJEVA, A MANSILLA PJEVUČKA. ZAZVONI ZVONCE. ULAZI JERKA. LUKA, SRETAN, USTAJE I KRENE PREMA NJOJ. JERKA NOSI U RUCI MEDALJON DJEVICE MARIJE I VJEŠA GA OKO LUKINA VRATA.

JERKA: Neka te ona prati.

LUKA: Hvala, Jerka.

JERKA: I sjeti se mene.

POLAGANO SJEDAJU ZA STOL DOK PJEVAJU NA ŠPANJOLSKOME:

»Lejos, muy lejos,

allá a la orilla del mar

está mi novia querida,

está mi amada ciudad«.

KRAJ PRVOG ČINA

DRUGI ČIN

ŠEST GODINA POSLIJE. ISTA SCENA. NOĆ. SVJETLO JE UPALJENO, TRANSITO SPAVA NA SJEDALICI. SVE JE UREDNIJE NEGO U PRETHODNOM ČINU. NA DESNOM ZIDU VISI SLIKA GOSPE OD KARMENA. CRVENI ODSJAJ OBASJA ZASTORE NA DNU PROSTORIJE. U ISTI ČAS NETKO ZALUPA NA VRATIMA.

GLAS OJEDE: Don Marko! Don Marko!
S ULICE SE ČUJU I DRUGI GLASOVI.

GLASOVI /IZVANA/: Pomozite! Jeste li već pozvali vatrogasce? Trebalo bi izvući pokušstvo! Voda se smrzava!

GLAS OJEDE: Don Marko! Don Marko! Gori Cardenasova kuća!

TRANSITO KRENE PREMA IZLAZNIM VRATIMA, ALI ZASTADE. IZ DVORIŠTA SE ČUJE CARDENESOV GLAS.

GLAS CARDENASA: Don Marko! Mogla bi ti se kuća zapaliti. Don Marko!

MARKO /IZ SPAVAĆE SOBE/: Što se dogodilo?

TRANSITO /DOLAZI DO VRATA SPAVAĆE SOBE/: Gori Cardenasova kuća!

MARKO: Što? Ustajem.

TRANSITO /ULAZI U SPAVAĆU SOBU/: Nemoj, Marko. Jako si bolestan. Pada snijeg.

MARKO: Pogledaj što je s dvorištem! Nemamo protupožarnu pregradu.

TRANSITO PRIJEDE SOBOM I IZLAZI NA DVORIŠTE I ZA ČAS SE VRAĆA. ČUJE SE VATROGASNA SIRENA.

TRANSITO: Čini se da mu je vatra zahvatila sobe s one strane.

MARKO IZLAZI IZ SPAVAĆE SOBE. POSTARAO SE I VIDI SE DA JE BOLESTAN. NA NOGAMA IMA DUGE BIJELE ČARAPE, A PREKO VUNENE SPAVAĆE KOŠULJE PREBACIO JE OGRTAČ.

TRANSITO: Zaboga, Marko, zašto si ustao?

MARKO: U pitanju je Cardenasova kuća. Treba nešto učiniti dok ne stignu vatrogasci.

TRANSITO: Ali ti si jako bolestan i pada gusti snijeg. Želiš li umrijeti?

MARKO: Misliš li kad bi moju kuću zahvatio požar, da mi Cardenas ne bi priskočio u pomoć?

TRANSITO: Ali vatrogasci će svakog trenutka stići. Hajde idi u krevet.

MARKO: Donesi mi kaljače!

TRANSITO: Jesi li lud? Navući ćeš ih na papuče? Smrznut ćeš se.

MARKO: Neću, jer ću biti u pokretu. Ah! Transito, donesi mi iz radionice one čizmetine koje je donio Mister Reed, upravitelj farme Maria Elena, da mu ih popravim.

TRANSITO: Onaj Gringo?

MARKO: Da.

TRANSITO: Ali upropastit ćeš ih.

MARKO: Napraviti ću druge, nove!

TRANSITO: To su fine čizme.

MARKO: Ili požar nije fin? Gori!

ODLAZI U RADIONICU I VRAĆA SE SA ČIZMAMA MR. REEDA. POKUŠA IH NAZUTI.

TRANSITO: Ne pristaju ti.

MARKO: Morat će, kud puklo da puklo. /OBUJE JEDNU/ Evo već sam jednu nazuo. Transito, pogledaj iz radionice, je li već tko stigao u pomoć.

TRANSITO SE OGRNE I ODE U RADIONICU. MARKO SE BORI S DRUGOM ČIZMOM I IZLETI MU NEKOLIKO PSOVKI NA HRVATSKOM JEZIKU.

TRANSITO SE VRAĆA IZ RADIONICE.

TRANSITO: Ne idi! Svi su se susjedi okupili i iznose stvari iz kuće.

POVEĆA SE SJAJ VATRE. ČUJU SE KRIKOVI, GLASOVI ITD.

MARKO: Bogami, ovo je veliki požar. Donesi mi kišnu kabanicu i kožnatu kapu sa zaušnjacima i šal, onaj veliki.

TRANSITO ODLAZI U SPAVAĆU SOBU I DONOSI STVARI. POMAŽE MARKU DA SE ODJENE.

TRANSITO: Marko! Ne budi lud! Ostala sam te čuvati. Ovo je prvi put što ostajem i ...

MARKO: I neće biti zadnji. Ništa mi se neće dogoditi.

TRANSITO: Tvrdo glav si kao mazga.

MARKO: Ala, ala, ne govorimo monade i pripremi kavu.

TRANSITO: Nisi obukao hlače!

MARKO /IZLAZI/: Neće se vidjeti. /ODE/

TRANSITO PRILAZI PROZORU I GLEDA PREMA POŽARU. ODLAZI U SPAVAĆU SOBU I VRAĆA SE S MARKOVIM HLAČAMA. ZVONCE ZAZVONI I ULAZI STIPE. JAKO JE UZBUĐEN. TRANSITO HTJEDE UĆI U SPAVAĆU SOBU, ALI JE STIPE IZNENADI.

STIPE: Gdje je Marko?

TRANSITO: Upravo je izišao. Pošao je vidjeti što može učiniti za Cardenasa.

STIPE: Pošao je! Mislio sam da je ovdje izbio požar. Na svu sreću nije, a budući da ga dobro znam, došao sam kako ne bi učinio glupost i ustao iz kreveta s onom vrućicom koju je jučer imao.

TRANSITO: Još mu je gore.

STIPE: Bogati! Nije lako s njim. A vi ...? Kako ste stigli tako brzo kad živite dalje od Rio de la Mano?

TRANSITO /OSMJELI SE/: Nisam sada stigla i nemojte me krivo shvatiti. Noćas sam ostala kod Marka. Netko ga je trebao pripaziti.

STIPE /SMIJEŠEĆI SE/: Ne morate mi ništa reći. Znam ja da vam se sviđa i da ste mu potrebni.

ODLAZI PREMA PROZORU I GLEDA VAN. ČUJE SE DOLAZAK VATROGASNIH KOLA. GLASOVI ZAPOVIJEDI. NAREDBE NA RAZLIČITIM JEZICIMA.

TRANSITO: Hvala Bogu, stigli su vatrogasci.

STIPE: Idem vidjeti mogu li što učiniti.

TRANSITO: Dovedite mi Marka. Mene ne sluša.

STIPE: Neće ni mene.

STIPE ODLAZI. TRANSITO POGLEDA KROZ PROZOR I POVIČE.

TRANSITO: Stipe, iskre padaju po dvorištu i po šupi!

STIPE: Kud će, ako ne na drvo! Imate li vjedro?

TRANSITO: Da.

STIPE: Donesite ga.

TRANSITO: Mora da je u šupi.

STIPE ODLAZI U DVORIŠTE. S ULICE DOLAZI OJEDA. NOSI NAGORENI MADRAC.

OJEDA: Marko mi je rekao da ga ovdje donesem.

TRANSITO: Ostavite ga tu pored peći.

OJEDA GA POLAŽE.

OJEDA: Valja vidjeti može li se još što spasiti. /ODLAZI/

TRANSITO: Ojeda, odnesite Marku hlače.

OJEDA SE VRAĆA. IZGLEDA DA JE NEŠTO KRIVO ZAKLJUČIO.

TRANSITO: Pa, odnesite mu ih.

TRANSITO MU IH DADE. OJEDA ODLAZI ČUDNOG POGLEDA. ULAZI STIPE S VJEDROM.

STIPE: Voda se u bačvi smrzla. Gdje držite sjekiru?

TRANSITO: U šupi.

STIPE: Majko božja! Sve držite u šupi. Napunit ću vjedro na sudoperu.

TRANSITO: Da, da. Gumena cijev za vodu je također tamo.

STIPE: I gumena cijev? A zašto se onda i vi ne preselite u šupu? /TRANSITO SE NASMIJE/. Razbit ću led.

STIPE ODLAZI. IZ DVORIŠTA SE ČUJU UDARCI. POSLIJE UDARCA STIPE OPSUJE. TRANSITO PROVIRI KROZ VRATA.

STIPE: Uprskao sam ga! Razbio sam led, ali i rascijepao bačvu.

TRANSITO: Nije valjda od zlata. Čekajte, donijet ću vode.

TRANSITO SKIDA KUĆNE PAPUČE I OBUJE CIPELE. ODLAZI U VRT. DOLAZE ROSA I OJEDA, NOSE POSTELJINU I BACAJU JE NA POD.

OJEDA: Baš je toplo ovdje. »Austriaco« rano ustaje.

ROSA: Ajde Ojeda, stavimo ovo pored šporeta. Razgrni to ovdje.

OJEDA MIČE NEKOLIKO SJEDALICA I UZIMA TRANSITINE PAPUČE.

OJEDA: Oho! Zar postolar nije udovac?

ROSA: Jedino Bog sve zna.

VRAĆA SE TRANSITO. VIDI MADRAC I POSTELJINU. MALO POSPREMI. ODLAZI ZATVORITI VRATA NA DNU KAD SE STIPE POJAVI.

STIPE: Možete biti mirni, Transito; vatra jenjava, ali ću za svaki slučaj i dalje pripaziti na šupu.

TRANSITO: Dobro je što su susjedi prebacili ovdje neke stvari.

STIPE: Ah, taj Marko ...

TRANSITO: Srećom što nije bilo vjetra.

STIPE: A nema protupožarne pregrade. S vjetrom bi izgorjele sve obližnje kuće.

TRANSITO: O pregradi sam razgovarala s Markom, ali on kaže kako je Luki potreban novac i da će je zajedno s Cardenasom podignuti sljedeće godine. Čak ne želi potrošiti ni na sitnicu kao što je otirač za noge. Sve za svog sina.

STIPE: Donekle ima pravo. Ukoliko je sve za njega. /PROMATRA TRANSITO/ Ili skoro sve. Pripaziti ću još malo na dvorište.

TRANSITO: A ja ću metnuti drva u peć u spavaćoj sobi da mu bude toplo kad se vrati.

STIPE ODLAZI U DVORIŠTE. TRANSITO UZIMA NEKOLIKO KOMADA DRVA IZ SANDUKA I ODLAZI U SPAVAĆU SOBU. ULAZI JERKA.

JERKA /ULAZEĆI/ Šjor Marko! Šjor Marko! /OTVARA VRATA NA DNU/ Šjor Marko!

STIPE /IZVANA/. Usred je vatre.

JERKA: Ah ne! Ne!

STIPE: Nije, Jerka, šalim se. Pomaže Cardenasu.

TRANSITO SE VRAĆA I VIDI JERKU. POKUPI PAPUČE I NASTOJI IH SKRITI.

JERKA: A ... vi?

TRANSITO: Pa ... stigla sam ... kako bih ...

JERKA: A ... papuče?

TRANSITO /MUCAJUĆI/: Mora da su gospođe Cardenas ... kao sve ove stvari.

JERKA GLEDA PO SOBI I ZAMJEĆUJE PROMJENE U NJOJ.

JERKA: Pred tjedan dana nije bilo slike Gospe od Karmena.

TRANSITO /JERKI SUČELICE/: Ja sam je stavila.

JERKA /SHVAĆA I NE ZNA ŠTO BI REKLA. ODE DO PROZORA. NASTADE TEŠKA STANKA/ Vi živite s Markom.

TRANSITO: Pravim mu društvo. Jako je bolestan.

JERKA: A ako je toliko bolestan, što čini tamo oko vatre?

TRANSITO: To je htio. Uvijek čini ono što hoće.

JERKA: Sad će svi saznati da vi živite s njim.

TRANSITO: Da ... Možda će saznati. A ti, ti ne bi bila s Lukom ako bi mu bila potrebna?

JERKA /ODLUČNO/: Ako bi se vjenčao sa mnom.

TRANSITO: Samo se živi vjenčavaju. A da nije bilo mene, Marko, kako je tvrdoglav, nikad ne bi doživio da vidi Luku. Ne bi izdržao ovih šest godina. Ne kažem to iz nekih posebnih razloga. Tog »Austriaca« volim onakvog kakav jest ... i on mene u dnu srca voli iako mi to nije nikad rekao.

JERKA: Ali živite s njim.

TRANSITO: Živim? Da, ako je živjeti voljeti, da, ako je to čekati, ako je to biti zajedno s čovjekom kad te treba. Da, ako je sve to to ... živim s njim.

JERKA /NAPETO/: Mislim da je bilo dovoljno da mu perete rublje.

TRANSITO /BOLNO, ALI SMIRENO I SA SMIJEŠKOM/: Ne budi glupa balavica.

STANKA. RAZORUŽANA JERKA SJEDNE. NEUDOBNOST JOJ JE. TRANSITO ODLAZI K PROZORU NA DNU.

TRANSITO: Izgleda da više nema vatre. Potražiti ću Marka.

JERKA: Ne, ja ću. /ODLAZI/

TRANSITO ODLAZI PO MLINAC I POČNE MLJETI KAVU. ČUJE SE KAKO SE VATROGASNA KOLA UDALJUJU.

STIPE /ULAZI SAV UKOČEN/: Požar je strašna stvar. Ah, kakav je to bio divan prizor! Plamen koji rastapa pahuljice snijega. U zrak vrcaju iskre, a pahuljice obojene u crveno se spuštaju.

TRANSITO: Baš ste previše umjetnički nastrojeni, kao što to Marko kaže.

STIPE: Nemojte mu reći da sam razbio bačvu. Naljutit će se.

TRANSITO: Ionako će se naljutiti.

STIPE: Recite mu da je pukla od leda. Pucaju i vodovodne cijevi a kamoli neće bačva. Bacit ću još jedan pogled. /IZLAZI/

TRANSITO NASTAVI MLJETI KAVU KAD ODJEDNOM UPADNE WERNER ODJEVEN KAO VATROGASAC TREĆE DRUŽINE, ULAZI MARKO TRESUĆI SE ALI JE DOBRE VOLJE; MANSILLA JE U ODORI DRUGE VATROGASNE DRUŽINE. NENADANI GOSTI OPAZE TRANSITO I NASTADE MUČNA STANKA KOJU MANSILLA PREKIDA.

MANSILLA: Rakiju, Transito!

TRANSITO: Odmah. /IDE PREMA MARKU/ Sjedni pored štednjaka. Sad će kava. /MARKO JOJ NA NEUOBICAJEN NAČIN POSVETI POSEBNU POZORNOST. OKUPLJENI LJUDI SE SMIJU I U JEDAN GLAS RASPREDAJU O POŽARU/

WERNER: Oprosti, Transito, moram izuti čizme. Pune su vode.

TRANSITO: Izujte ih i samo se približite šporetu.

WERNER IZUVA ČIZME I IZAŽIMLJE ČARAPE U SUDOPERU.

MARKO: Transito, donesi Werneru debele bječve, one modre i komad krpe da osuši čizme.

TRANSITO ODLAZI U SPAVAĆU SOBU.

MANSILLA: Ove niske čizme nisu ni za što. Dobre su one koje ima Druga družina...

WERNER: Jer u njih stane više vode. /SMIJE SE/ Gut! To je zato što postavljate vrlo mlade ljude za šmrkovima ... pa izvide gluposti. Kriv je za ovo mesarov sin; kapetan izdao zapovijed, a on se budala okrenuo sa svojim šmrkom. I upravo nanišani u moje čizme. Scheisse!

MARKO: Ajde, popij rakiju. Netom sam se razdrmao, postalo mi je bolje. A uz rakiju, kavu i ...

MANSILLA: ... i ženu.

MARKO: Bogami, tako je. I zbogom gripa!

WERNER /PRILAZI MARKU/: Drago mi je što imaš društvo. Zimske su noći duge ... Oduvijek živim sam ... i ne znam je li to ičega vrijedno.

POČINJE SE DANITI. VIDI SE KAKO OBILNO SNIJEŽI. IZ DVORIŠTA DOLAZI STIPE.

STIPE: Vidio sam vas kako radite ... i kako se karate.

MANSILLA: Ovoga puta mi iz Druge nismo vodili nikakve »neslužbeničke« razgovore. Ugasili smo požar i gotovo! Ali oni iz Treće i Četvrte bili su nabrušeni.

ULAZI TRANSITO I DAJE WERNERU DEBELE BJEČVE I KRPOM MU SUŠI ČIZME.

WERNER: Hvala »gospođo Transito«.

MARKO: A zbog čega su se svađali?

WERNER: Jer su Dalmatinci tvrdoglaviji od mazgi. Nedostajale su nam ljestve da bismo digli šmrk do potkrovlja, a onaj kostur od Stipičića ne da. Da on ne bi skale posudio ni za što na svijetu nekom Nijemcu. Tada Hansu, koji lako plane, zaigraju žmarci u ruci pa uperi u njega mlaznicu i odbaci ga na zid pročelja. Ostade na zidu zalijepljen ledom kao poštanska marka. Trebala su ga četvorica odlijepiti. /SMIJE SE/

MANSILLA: Kad bi to nekome iz Santiaga ispričao, ne bi ti vjerovao. Ali svakoga vatrogasca iz Punta Arenasa led ponekad prikuje. Čak i mene koji već godinu dana guram u Drugoj.

WERNER: Veselo je bilo, Marko, kad smo iskoristili trenutak i dočepali se kola iz Četvrte. Dakako, trebao se umiješati onaj šmrkavac Pešutić, strijelac iz »Sokola«. Ne znam tko ga je tako gurnuo da je daleko odletio. Kako bilo da bilo, ljestve smo dograbili!

MANSILLA /SMIRENO/: A za sve to vrijeme mi iz Druge smo se vrlo odgovorno i disciplinirano ponašali i ugasili požar.

WERNER: Bolje da ne govorimo o disciplini; nema je do germanske.

WERNER NAVUČE ČIZME.

MANSILLA: Barem da ste postupali kao Marko koji nije vatrogasac, ali hvala Bogu uspio je spasiti pokušstvo.

MARKO: I nije mi bilo lako jer sam bolestan ... bio! A što je to radio Scarpa u odori Crvenoga križa?

WERNER: I to paradnoj! Bilo je to zaista zabavno. Kako bi to bilo da se Scarpa ne pojavi! Bio je na banketu Crvenoga križa i stigao je svečano odjeven i sa svim odlikovanjima.

MARKO SE PRIBLIŽI DA BOLJE ČUJE, ALI GA TRANSITO POVUČE DO ŠTEDNJAKA.

TRANSITO: Sjedni ovdje, dat ću ti lijek.

MARKO: Ma kakav lijek! Ono što mi treba, to je da se malo nasmijem prije nego što dođu Cardenasi jer sam im rekao da ovdje prenoće. Kuća im je ... ono što je ostalo ... popaljena.

MANSILLA: Da, tada bi bilo nezgodno smijati se ...

WERNER: Taj Scarpa je nevjerojatan! U sve se meće, a svatko ga poštuje i cijeni. Čitava života nije napravio dobru sliku, a fotograf je! Uvijek priča iste viceve i svi ga slušaju.

MANSILLA: Sakupio je sve tvoje zemljake i svrstao ih u red kao malu djecu.

WERNER: Ne, pozvao ih je da mu pomognu naći dva odlikovanja koja su mu pala kad ga je ludi Didović skoro odnio ljestvama. Bilo je to zaista smiješno. Natjerao ih je da stanu u red — dok je požar najviše bjesnio — i da odmah krenu držeći jezik za zubima u potragu za medaljama. Četveronoške su puzali, a našli su ih tek kad je vatra rastopila snijeg. Sve oblatnjene zakači ih on na dolamicu i reče: »Hvala ‘dobrovoljcima’«.

MANSILLA: I nije im ispričao neki vic, Bog im je bio naklonjen.

WERNER: Ti »Jugosi« ne mogu se staviti s nama iako su za svoju Četvrtu zavrbovali stručnjaka za plin, drvodjelca i kovača ... Čak su i onoga cirkuskog artistu na trapezu dovukli u Četvrtu. A onda danas ... četveronoške tražiti Scarpine medalje!

STIPE: Kakvi ste vi to ljudi? Zabavljate se u radu, zabavljate se kad gasite požar, zabavljate se živjeti.

WERNER: A da ti ne pričamo koliko nas zabavlja služba Božja kad je drži otac Colucci. /OPONAŠA GA/ »Zbog tih grijeha otići ćete u pakao.« To ponavlja dvadesetak puta za mise. Kad bi bilo tako, svi bismo bili prokleti.

MARKO: Ipak je taj Talijan ispratio mnoge da u Božjem miru odu na onaj svijet. To je isto radio i tvoj sunarodnjak otac Hesse kojega se više vidi noću nego danju. Umjesto ušiju sada ima promrzotine.

MANSILLA: Malo ga je pretjerao taj pope. Nasuprot njemu otac Torres, čestiti Čilot, shvatio je svoju apostolsku službu na filozofski način pa se bičuje. Ali stoga nije bolji ili gori od drugih.

TRANSITO: Je li mnogo izgorjelo?

MANSILLA: Ne, samo dvije sobe. Cardenas će ih napraviti od viška zarade u ovoj sezoni. Zaista izvrsno striže ovce, malo ih sada ima takvih. Godinama je strigao ovce nožicama sve dok se nisu pojavili strojevi za strižu. Zna skinuti runo u jednom komadu, a ovcu ošiša glatko kao da su duvnine sise. /POGLEDA TRANSITO/ Oprosti na izrazu, ali takve su ... mislim. Stoga ga Gringu plaća koliko zatraži.

MARKO /POSKOČI/: Gringo! Rekao si Gringo? /POGLEDA ČIZME/

TRANSITO: Čizme!!

MARKO: Bogamu! Raspale se čizme mistera Reeda!

SVI SE SMIJU.

WERNER: Samo se od sebe nameće da Gringu novac teče, ali za to ti imaš noge veće.

SMIJE SE SVOJOJ ŠALI I ONDA KAD SVI PRESTANU.

MARKO: Zaboravio sam na njih. Ne mari. Napraviti ću mu nove, dobio sam prvoklasni kozji boks.

POKUŠAVA IZUTI ČIZME, ALI MU TO NE POLAZI ZA RUKOM.

WERNER: Ajde pomozimo Marku!

SVI MU POMAŽU IZUTI ČIZME. ULAZI TRANSITO S PAPUČAMA.

MARKO: Eto ih van!

WERNER: A ja sam te već vidio kako ideš u krevet u čizmama mistera Reeda. /PROMIJENI TON/ Znaš, Marko, evo ti savjeta starog vatrogasca. Moraš podignuti protupožarnu ogradu.

MARKO: Da, da kad se Luka vrati.

UTRČI JERKA.

JERKA: Šjor Marko! Drago mi je što vas vidim. Ljudi govore da ste nestali u vatri.

MARKO: Baš su mone. Zaista sam bio u vatri, ali sam skočio kroz prozor u prizemlju.

SVI SE SMIJU.

WERNER: Alles scheisse! Baš mi se nikako ne ide.

MANSILLA: Ali bi Marko morao u postelju da se oporavi. I ako mu moja zemljakinja pripomogne, bit će kao drijen.

MARKO: /STANE U SREDINU/ Pa kako među prijateljima nema tajni, želim vam reći da se u nedjelju ženim s Transito.

IZNENAĐENJE. POVICI.

TRANSITO: /MARKU/ Ali gospodin mene nije ništa pitao.

MARKO: Ako ja kažem da ćemo se oženiti, onda to znači da ćemo se oženiti! I gotovo! Ne bih želio da moji prijatelji i Jerka misle da držim ženu u kući iz potrebe.

UZBUĐENA JERKA PRIĐE TRANSITI, POLJUBI JE I OTRČI.

STIPE: Pao joj je na pamet Luka. Za ljubav ne postoje godine, ne postoji doba, ne postoji ništa. Postoji ... ljubav.

MARKO GRLI TRANSITU.

MARKO: U nedjelju nas vjenčava Borićev sin.

MANSILLA: Stoga, štono riječ, slavimo požar i vjenčanje.

STIPE /GRLI MARKA/: Ala si me obradovao!

ČAŠICA ZA ČAŠICOM. ZAGRIJU IM SE UŠI.

WERNER: Kako to ono ide? Svemu tome valja dati službeni oblik. Treba isprositi mlade.

MARKO: Od koga isprositi kad smo sami?

MANSILLA: Palo mi je nešto na pamet. Transitu prosiš od mene jer ja sam Čilot, štono riječ njezin sunarodnjak.

STIPE /TRANSITI/: A Marka prosiš od mene ... jer sam ja njegov sunarodnjak.

WERNER: A ja? Koje ja gusle gudim?

STIPE: Svjedoka! /STAVLJA WERNERU MANSILLEVU KACIGU/ Neka ova kaciga predstavlja sudačku kapu.

RAZIGRAJU SE.

MARKO: Prosim Transitinu ruku.

WERNER: Dopušta se.

MANSILLA: Pita ruku, a već je svu ima.

TRANSITO: Svu? Ima mene još!

WERNER: Sad je na red mlada.

TRANSITO ZAPLAČE I ZAGRLI MARKA.

WERNER: Tvoj je.

MANSILLA: I budi strpljiva da ga podnosiš!

WERNER /SKIDA KACIGU/: Ceremonijal je završen! Idemo sad, već sviće. Danas imam velikoga posla jer onom bogatunu Montesu trebam isporučiti rešetke.

MANSILLA: Kladam se da je tražio da mu spustiš cijenu!

WERNER: Scheisse! Za svaki slučaj sam zatražio dva puta više.

SVI SE OPRAŠTAJU. OBLAČE OGRTAČE.

MANSILLA: Nemojte reći Cardenasu kako smo se pošteno nasmijali, izgledalo bi kao da nismo imali pijeteta prema njegovoj nesreći.

MARKO: Dobro, dobro. Pazite kako idete.

MANSILLA: To i ja kažem. Što rakija, što snijeg, a i one dvije tvoje drvene stepenice...

MARKO: Jednog ću dana i to popraviti, napraviti ću ih od betona.

STIPE: Dat ću ti dvije ploče od granita i pasat' ćeš ko' bog.

MARKO: Držim te za riječ, je l' tako?

WERNER /MARKU/: Onda? Počinjemo li s krovštem ovoga tjedna?

MARKO: Naravno! U subotu. Pripremio sam sav materijal. Bit će to najbolja liječnička ordinacija u Punta Arenasu.

WERNER: To i zaslužuje doktor Milić.

MARKO: Svega mu, Werneru, ne mogu vjerovati da će do tri mjeseca Luka biti doma.

WERNER: I ostati tu! /ODLAZI/ Pa, bok.

SVI ODLAZE. POZDRAVLJAJU SE. MARKO IH OTPRATI DO ULICE PA SE VRATI.

MARKO: Zvijezde se mogu rukom dohvatiti. Razvedrilo se i više ne pada snijeg.

TRANSITO: Baš dobro.

MARKO: Za boga! Cardenas je izgubio godišnju zaradu. A govorio sam Rosi da treba očistiti cijev od šporeta ... da će se zapaliti ... jer su iz nje vrcale same iskre. Jučer sam joj to isto govorio. Ali kako joj je on došao, tko će se sjetiti cijevi.

TRANSITO: Pa ... poslije tri mjeseca ...

MARKO /NAVLAČI GUMENE KALJAČE NA PAPUČE/: Spremi još jednu kavu. Uspet ću se na krov i istresti snijeg. Mora da ga je napalo pola metra.

TRANSITO: Odmah ću /ODLAZI DO ŠTEDNJAKA PRIPREMITI JOŠ KAVE/ Bilo bi ti Marko bolje da legneš.

MARKO /ZAGLEDA SE U NJU/: Da ... trebali bismo leći.

TRANSITO: Poslije vjenčanja.

MARKO: Bogamu! Ali kad me sada uhvatila želja.

TRANSITO: A ti je suzdrži. Ja se suzdržavam pet godina.

MARKO: K vragu! Nemoj ovo, nemoj ono!

TRANSITO: Nemoj. Sve treba biti kako Bog zapovijeda.

MARKO: Ali Bogu ne padaju na pamet ove stvari. Onda me barem poljubi.

TRANSITO: I to ćeš malo počekati, »gospodine Marko«. Doći će Cardenasovi i ne želim da pomisle ...

MARKO: Imaš pravo. Ako smo čekali sve to vrijeme, kako ne bismo počekali još četiri dana. /SMIJU SE/ Više se i ne sjećam kako to izgleda.

TRANSITO: Ne budali. To dođe samo od sebe.

MARKO: Ah, ne! Kad uđe, ne iziđe. /UOZBILJI SE/ Dosta je bilo ludovanja i igre ... igre ... Bolje je da se popnem na krov i kažem Cardenasovima da što prije dođu. Ionako im nitko nema što ukrasti.

TRANSITO: Ali se obuci.

ONA GA OGRNE I MARKO IZLAZI. TRANSITO SE PREKRSTI. POSPREMA RUBLJE I PRAVI LEŽAJ ZA CARDENASOVE. ČUJE SE MARKOV GLAS.

MARKO /IZVANA/: Dođi, Cardenase, što čekate! Pripremili smo vam kavu.

TRANSITO ZAVRŠAVA POSLOVE. ULAZI ROSA NOSEĆI NEKE PREDMETE. ZAGRLLI TRANSITO.

ROSA: Ah, Bože moj, Transito. Kakve li nesreće! Manuel je ostao još tamo, sjedi na snijegu i gleda što je ostalo. Ne ide mu u glavu.

TRANSITO: To je sudbina i ne može se ništa učiniti. Stavite to uz štednjak.

ROSA SMJEŠTA NEKE STVARI I KRENE, ALI SE VRATI.

ROSA: A ti, što ti radiš ovdje?

TRANSITO: Pravim društvo jednom čovjeku.

ROSA: Kojem čovjeku?

KROZ PROZOR SE VIDI KAKO PADA SNIJEG KOJI MARKO ČISTI S KROVA.

MARKO /IZVANA/: Dođi Cardenase! Žena ti je već ovdje!

TRANSITO: Rosa, hoćete li kavu?

ROSA: Bolje bi mi došlo malo rakije.

TRANSITO JE POSLUŽI.

ROSA: Izgubili smo godinu rada.

TRANSITO: I trpnje.

ROSA: Tako je.

NASTADE DUGA STANKA.

TRANSITO: Čudni su muškarci.

ROSA: Jesu.

JOŠ JEDNA STANKA.

TRANSITO: I Cardenas?

ROSA: I on.

JOŠ JEDNA STANKA.

ROSA: Cardenas je od malo riječi. Kad se vrati sa striže ovaca — nikad ne znam kad će doći — pojavi se na vratima i rekne: »Stigoh« te pođe u spavaću sobu. Legne i zna da ću mu se odmah pridružiti. Vodi sa mnom ljubav sve dok se ne umori, mene svu izmoždi. Miluje me hrapavim prstima i sve miriše na ovce i jagnjad. Lijepo je. Priča mi o skotnim ovcama, o runu, o janjcima koji su pali s litice. Izravno mi se ne obraća, ali znam da meni govori. /SRKNE GUTLJAJ/ A kad zastore zarumeni sunce ... ostajemo zagrljeni, budni i više nas ne spopada želja da vodimo ljubav. To je ono najljepše za vrijeme striže. /JOŠ JEDAN SRK/ Danas je požar sve to pokvario.

TRANSITO: Ljubav nikad nije ista. Ja Markova nikad nisam bila. Nešto ga u njemu koči sve to vrijeme.

ROSA: Bit će ... sjećanje na svoju ženu?

TRANSITO: Možda. Jednom me poljubio ... u obraz. Dobio je Lukovo pismo i bio je sav sretan. Rekla sam mu: Ma nemoj! I ... ništa. Ode u vrt, uzme gumenu cijev i stade zalijevati glavati kupus. Pala je noć, a on je i dalje zalijevao. Ja sam morala ići. /VESELO/ A znaš, Rosa, da se u nedjelju ženimo.

ROSA: Ma što kažeš, Transito! A da znaš, to mi je drago. Idem reći Manuelu i možda ga ta vijest dovede ovamo.

ULAZI MARKO.

MARKO: Gotovo! Vidiš, Rosa, uvijek treba biti na oprezu.

ROSA: Ne govori mi ništa, Marko. Kad je izbio požar, sjetila sam se tebe i onih prokletih cijevi. Idem potražiti muža.

IZLAZI ROSA.

MARKO: Čini se kao da snijeg ništa ne teži, a mislim da sam ga izbacio pola tone.

USHODA SE DA SE ZAGRIJE. DOĐE DO KREDENCE I UZIMA LUKINO PISMO.

MARKO: Transito, dok se ovako zagrijavam, daj pročitaj mi još jednom pismo.

TRANSITO: Ma pročitala sam ti ga barem dvadeset puta.

MARKO: I zašto ne bi još jedanput?

TRANSITO: Ja ću ti ga pročitati, a ti popij malo kave. Onda odlazim.

MARKO: Žao mi je, ali što se tu može.

TRANSITO SJEDNE NA STOL, A MARKO ŠETUCKA I ISPIJA KAVU.

TRANSITO: »Dragi oče ...«

MARKO: I ovo piše na pisaćem stroju! Eto, što se sve nauči na sveučilištu. Više mi se sviđalo kad je pisao crnilom i perom ... a slova su mu bila sva ista. Ovo je poput mjenice. Njegova su samo četiri slova na kraju: Luka. Ne znam zašto, ali nije onaj isti. /TRANSITI/ Nastavi, nastavi.

TRANSITO: »Nadam se da si dobro. Ne pišem ti dugo jer pripremam rad ...«

MARKO: Čekaj malo, kako to da mu je pisanje rad, a pismo se piše, a ne radi.

TRANSITO: Kažu da je rad ... ispit.

MARKO: An ... ispit? Dobro će ga položiti. Uvijek ih je dobro polagao.

TRANSITO: »Do dva mjeseca ću diplomirati. Očekujem da mi pošalješ novac za put, a imat ću puno troškova oko tiskanja rada.«

MARKO: Hm ... ispita. Razumije se da ću mu poslati novac za put. Čuvam ga već godinu dana.

UZIMA METALNU KUTIJU I BROJI NOVAC U NOVČANICAMA I KOVANICAMA.

TRANSITO: Da nastavim?

MARKO: Da, da.

TRANSITO: »Kad dođem u Punta Arenas, do mile volje ćemo se napričati.«

MARKO: Luka je uvijek isti. /KUCA SE O ČELO/ Ordinacija! On i ne zna da će imati svoju ordinaciju i da stare reumatičarke već čekaju red.

OBOJE SE SMIJU.

TRANSITO: »Sa mnom u Magalanes dolazi i nekoliko kolega koji žele upoznati kraj i vidjeti ima li kakve mogućnosti za zaradu.«

MARKO: Čekaj, čekaj malo, Transito. Luka ne može biti takav. Htio bih da bude kao Bencur. Ovdje ga čeka dom, ordinacija, otac ... a i ti. Ne! On dolazi da bi radio ... on je čovjek iz ovoga kraja. Nije poput onih sa sjevera koji samo žele zgrtati novac.

TRANSITO: Zateći će nas vjenčane. Zašto mu ne bi poslao brzojav.

MARKO: Ne. Skupo je.

TRANSITO: Onda pismo.

MARKO: Neka to bude iznenađenje koje ćemo mu prirediti.

TRANSITO: Ah, on je doktor. Trebamo malo srediti kuću da bi Luki bilo sve po volji.

MARKO: Vidjet ćeš kako će mu po volji biti ordinacija. To je Luki najvažnije.

TRANSITO: Da, ali ovdje možemo staviti druge zastore, promijeniti pokućstvo ...

MARKO: Ne! Pokućstvo ostaje ovdje. /POŽALI ŠTO JE TO REKAO/ Neka ga podsjeća kako je kuća nekada izgledala. Ako sve promijeniš ... osjećat će se čudno. Baš stoga i nisam htio staviti nove zidne tapete.

TRANSITO: Dobro, ostavimo pokućstvo kad želiš ...

MARKO: Znam što misliš. Podsjeća me na Franku. I zašto se ne bih sjećao dobre žene i ... /STAVLJA RUKU NA GLAVU/ Teško je zaboraviti ljude ... A tebe, tebe volim.

TRANSITO /PRIVINE MU SE U ZAGRLJAJ/ »Austriaco de mierda«. Govno austrijsko. Konačno si to izustio.

MARKO: Hoćemo li sada malo zaplakati, an? Eh, dok Marko Milić živi, ovdje će nas troje u veselju biti! /BROJI NOVCE/ Pa mogu mu poslati tri stotine pesosa i ostaje sto za kuću i materijal.

ULAZE CARDENASOVI, NOSE DVA ZAVEŽLJAJA RUBLJA.

TRANSITO: Sad odlazim.

CARDENAS: Ne dajte se smesti, radite svoj posao.

MARKO: Dobro ste učinili što ste došli. Ležaj vam je prostrt.

CARDENAS: Eto, tek samo toliko, a sutra ruke na muke. Uz pomoć Ojede sagrađit ću one sobe u tjedan dana.

MARKO: Sigurno.

CARDENAS: I čestitam ti. Uhvatio si najbolji čilotski komad.

MARKO: Ah, te žene, ne znaju ništa zadržati za zubima.

CARDENAS: Inače ne bi bile žene. Don Marko, oprost mi, molim te. Kad ste izvlačili stvari, razbio si mi, slučajno dakako, demižon i poletjela mi je gruba riječ. Bio sam živčan.

MARKO: A ti ne znaš što sam ti odgovorio na hrvatskome!

TRANSITO /OBLAČI OGRTAČ/: Pa doviđenja Marko.

MARKO: Vidimo se sutra, Transito.

TRANSITO /CARDENASOVIMA/: Eto, doviđenja vam.

ROSA: Doviđenja i puno hvala.

TRANSITO IZLAZI.

MARKO: Osjećajte se kao u svojoj kući. Možete se umiti tu na sudoperu, ondje je ručnik. Ako želite kave, ima je tople u posudi. Činite što hoćete, a ja odoh malo odspavati.

ROSA: Samo se vi odmorite. Hvala vam na svemu.

MARKO ODLAZI U SPAVAĆU SOBU. CARDENASOVI OSTAJU SAMI. ROSA BRIZNE U PLAČ.

ROSA: Toliko truda ni za što! Valja sada sve početi iznova.

CARDENAS: I hoćemo. Nema toga baš puno. Da se zapalila palača onoga Montesa, bila bi to druga priča. Ovdje su vrijedne stvari. S pomoću Marka i susjeda spasili smo pokušstvo. A i vatrogasci su učinili svoj dio posla. Na koncu konca još smo mladi.

ŠETA SE I ISPIJA KAVU. ROSA RASPOREĐUJE ODJEĆU NA LEŽAJU.

CARDENAS: Ono što nam treba, to je sin.

ROSA: Doći će jednog dana.

CARDENAS: Ne, nego sada.

SKIDA SE.

ROSA: Ali nemoj bučiti.

CARDENAS: Ne brini. Sinovi se prave potiho.

RAZDANILO SE. GASE SVJETLA I LIJEŽU.

KRAJ DRUGOG ČINA

TREĆI ČIN

PROŠLA SU TRI MJESECA.

DEKOR JE ISTI, ALI SVE JE MNOGO UREDNIJE I LJEPŠE. ZASTORI SU NOVI. GDJE JE NEKADA BILA ŽARULJA, SADA JE LUSTER S TRI SJENILA U OBLIKU KUGLE. JUTRO JE I SUNCE ULAZI KROZ PROZOR, PA NAKRATKO NESTANE SAKRIVŠI SE IZA OBLAKA KOJI NEBOM PROLAZE. TRANSITO DOLAZI IZ DVORIŠTA, NOSI CVIJEĆE I STAVLJA GA U VAZU. ZVONCE ZAZVONI I ULAZI MANSILLA U ODJEĆI NADGLEDNIKA.

MANSILLA: Dobar dan, Transito. /GLEDA SVOJE CIPELE/ Oprosti, zablatio sam ti pod.

TRANSITO: Ah, Marko to uvijek zaboravi. Jučer je trebao kupiti otirač za noge.

TRAŽI KRPU, BRIŠE POD I NASTAVLJA RAZGOVOR.

MANSILLA: A gdje je Marko?

TRANSITO: Otišao je u luku. U zoru je ustao, popeo se na krov da vidi dolazi li brod »Alfonso«. A kad je vidio dim u daljini, otrčao je. Ni kavu nije popio.

MANSILLA: Mora da je sav sretan! Vraća se kući mladi doktor. I ti si sretna, Transito, je li?

TRANSITO: A kako ne bih bila! Kao što kažeš, dolazi mladi doktor. Kad joj je čovjek zadovoljan, zadovoljna je i žena.

MANSILLA SJEDA I ISPIJA SVOJU UOBIČAJENU ČAŠICU RAKIJE KOJOM GA JE TRANSITO POSLUŽILA.

MANSILLA: I kako ti je s »Austriacom«?

TRANSITO: /BAVI SE KUHINJSKIM POSLOVIMA/ Jako dobro, jako dobro. Marko je dobar sa mnom i ova smo tri mjeseca proveli sretni. Svemu se smijemo. Ti ga znaš ... stalno govori o Luki.

MANSILLA: Kako da ne! Marku je nedostajala dobra družica. A čovjek stari a da to i ne zamjećuje.

TRANSITO: Na sto sam muka. Marko nije htio pisati Luki da smo se vjenčali. Želi ga iznenaditi.

MANSILLA: Dvostruko iznenađenje! Ženidba i ... i jelo. Miriše bakalar.

TRANSITO: Da, po dalmatinsku. Nije mi bilo teško prihvatiti ono što se mome gazdi sviđa.

MANSILLA: Kad je ljubavi, ništa nije teško. /GLEDA JE/ Ah, onaj čilotski lonac curanto neki dan ...

TRANSITO: Mora on i meni pustiti na volju, je l' tako?

MANSILLA: Da ... da. Ne bi trebalo biti »jednoumlja«. U braku se sve radi udvoje.

TRANSITO /NERVOZNO/: Trebali bi svaki čas doći. Osjećam se kao da me struja trese.

MANSILLA /USTAJE/: Nemoj me krivo shvatiti, ali ja zaista moram vidjeti što mi radnici rade. Izbio je neki problem s blaženom općinom jer su moji tupani skrenuli trasu nove ulice i sad bih ja to trebao, recimo, shvatiti kako su se zanjeli u poslu, a ulica izgleda pijano.

TRANSITO /SMIJE SE/: Ma nemoj!

MANSILLA: Časna riječ. Kako sam trebao ići u Porvenir na Ognjenoj zemlji obaviti neki »nadzorski očigled« nad nekim drugim poslićem koji tamo radim, ovi su mi Čiloti, ostavši sami, dobro zapapirili. Ne bih htio izgubiti tri radna dana uvjeravajući gradonačelnika — koji je moj zemljak — da je taj stil ulice upravo ono što Punta Arenasu treba. Jer je ovaj grad vrlo »asimestralan«, štono riječ, da upotrijebim stručnjački »terminal«. Razgovarati ili sve iznova raditi! Kakve li gluposti! Sve sam ostavio naznačeno, postavio klinove, povukao konopac. Ali kako je vrijeme preskakanja konopca, dječurlija pokupila i napravila kijače.

TRANSITO: Baš se djeca znaju zabavljati.

MANSILLA: Dakako, zabavljaju se na moju štetu. A kad sam došao vidjeti koliko su zabrljavili, najprije sam opazio gomilu djece kako se igraju zvrkom od mojih klinova. Čim su me ugledali, šmugnuli su. Ali sam ih upamtio.

TRANSITO: Nećeš ih valjda nalemati.

MANSILLA: Ja da istučem neko dijete? Ne bi mi bilo drago ni da netko digne ruku na moju djecu, pa ma kakvi mangupi oni bili.

ULAZI WERNER S OMOTOM POD RUKOM.

WERNER: Je li stigao Luka?

TRANSITO: Još nije.

WERNER: Bolje da nije, bolje.

MANSILLA: Zašto bolje? Ja bih ga htio vidjeti, ali ima svojih briga.

WERNER: Razvedri se! Kad ne budemo imali briga, to će značiti da smo mrtvi. /POČNE OTVARATI OMOT/ Evo sam donio nešto za Luku i želio bih da mu Marko i njegova žena to uruče. Zatvorite oči. /ONI TO UČINE, A WERNER ODMOTA PAKETIĆ / Jedan ... dva ... tri ... Sad! /OTVORE OČI. WERNER IM POKAZUJE PLOČU OD LIJEVANOG ŽELJEZA NA KOJOJ JE VELIKIM SLOVIMA U RELJEFU PISALO: »LUKA MILIĆ, KIRURG«. SVI SU BILI IZNENAĐENI/

TRANSITO: Koje li divote! /JAKO JE BILA UZBUĐENA/

MANSILLA /UZIMA U RUKE PLOČU/: Lijepo ... lijepo ...

TRANSITO: Marko će biti sretan, a i Luka.

WERNER: Eto, to je to. Nisam se mnogo namučio izraditi je jer mi je Stipe napravio nacrt. Pravi je umjetnik.

MANSILLA /JOŠ UVIJEK ZAGLEDAN U PLOČU/: Da, za ovo zaista treba imati talenta. Odmah sam ga u Stipe zapazio. Sjećate se kad je stigao na dan kada smo ispraćali Luku?

WERNER: Kako se ne bih sjećao! Ne znam do kojeg doba smo pjevali i ... pili. Mogla su biti tri sata jer se već danilo ... Bilo je to jedno od najljepših neba koje sam ikad vidio!

MANSILLA: Ja ne bih to mogao reći jer mi se u to doba sve vrtjelo.

WERNER: Jesi li vidio, Mansilla? Cardenas je već izgradio nove sobe ... i veće. One smo se noći dosta nasmiјjali.

MANSILLA: Zaista. Kao da neće biti i još većih požara! /OBLAČI OGRTAČ/ Pa, Transito, moram ići srediti neki poslić. Kad se samo sjetim tog šmrkavca. ... tog mladog doktora, držao sam ga na koljenima dok mu je Marko pjevušio neku pjesmu iz svog kraja, a majka plela.

POGLED MU SE SUSRETNE S TRANSITINIM. WERNER TO ZAMIJETI.

WERNER: Pa ... majku je imao, zar ne? A sada ima drugu.

MANSILLA: I to zgodnu ženu.

TRANSITO: Kao da nikad nisi vidio moje ruke. Dvadeset godina peru. Trčala sam u dvorište netom bi se vjetar digao ... ili led stisnuo kad bi se košulje stvrdnule kao suhi bakalar.

MANSILLA: Pa nikome nije bilo baš mekano, znaš li Transito? Ako ne uspijem s gradonačelnikom, morat ću malko podmazati u pisarnici Uprave onoga sa sjevera koji je nedavno stigao i odmah stavio natpis na svome uredu, da mu se ime zna. /WERNER GA ZAPREPAŠTENOGLEDA/ Je, je, Werneru, mito je nacionalna institucija i uvijek će biti. Ili još nisi ništa postigao ... na taj »ilegalištički« način, kako se to već kaže?

WERNER /MUCA/: Pa ... nikad ... nikad? Poneki put. Ne bi valjalo prekidati s tradicijom.

MANSILLA: Pozdravite Luku u moje ime i upitajte ga sjeća li se kad se penjao na moja kola. /WERNERU/ Sviđalo mu se podbadati volove.

MANSILLA JE IZIŠAO OSTAVIVŠI OTVORENA VRATA. KAD JE OTVARAO ONA NA ULICI, ČULO SE KAKO GOVORI:

MANSILLA /IZVANA/: Danas će biti vjetra. Pogledajte samo oblake. Adios!

TRANSITO ZATVARA VRATA. UZIMA PLOČU I STAVLJA JE NA KREDENAC.

TRANSITO: Niste se trebali gnjaviti.

WERNER: Nije to bila nikakva gnjavaža. Jednom mi je Marko rekao, dok smo stavljali krov na ordinaciji i kad je ono vjetar odnio zastavu. Mora da još uvijek lebdi iznad Južnog pola. I ne bi bilo loše da tamo vijori čileanska zastava, je li tako? Dakle, rekao mi je kako bi mu bilo drago da napravim ploču s natpisom. Kazao sam mu: »Imat ćeš je!« Zašto ne? Nemam djece, a ona mojih prijatelja su i moja. Dok mlatim po nakovnju, vidim ih kako odlaze i vraćaju se iz škole. Katkada izgleda da će na vjetru zalepršati kao ptičice.

TRANSITO: Ali ne polete.

WERNER: Dakako da ne jer je ovdašnje dijete odrastao čovjek od malena. Vjetar diže šešire kad ih budale ne pričvrste za zapučak. To je zabavno gledati, nije li?

TRANSITO: Ne znam. Lukin dolazak me čini jako nervoznom. Odjednom ...

WERNER: Čiloti su vrlo praktični ljudi. Nabiju na glavu vunenu kapu ili beretku. I gotovo! Stanovnici u Magallanesu, ne! Oni nose šešire, naročito ako rade u banci ili su državni činovnici. Šešir! Kao da taj nekoristan predmet čini čovjeka većim. Ja ti već petnaest godina nosim kapu od krzna s naušnjacima ... otkako je završio rat. Kao da je dio mene samoga ... skupa starimo. A fićfirić iz Santiaga dođe također u šeširu i zalizane kose briljantinom a la pjevač tanga Gardel koji je sada u modi i sve tako dok ne ljosne na zemlju netom se malo smrzne. /SMIJE SE/ Sjećaš li se što se dogodilo poručniku Urbinu kad je prvoga dana stigao u vojarnu. Htjede raportirati kapetanu Canasu, a nije znao da je led stegao i tresne na guzicu, oprosti, na stražnjicu. /OBOJE SE SMIJU/ Tada je shvatio što je Punta Arenas!

TRANSITO /IZLAZI/: Pogledat ću dolaze li.

WERNER ODE DO KREDENCA, UZIMA BOCU I ČAŠU I NATOČI. VRAĆA SE TRANSITO.

WERNER: Još ih nema?

WERNER: Smiri se. Doći će. Kapetanu Canosu se sviđa pričati o toj Urbinoj zgodi. I puca od smijeha. Naravno, Canos je naš čovjek. Već je dugo godina ovdje. Kladim se da će on nešto učiniti za ovaj kraj. Eto, postao je glasovit obnovivši tvrđavu Bulnes. A kad ta vojničina nešto utuvi u glavu, to će i ostvariti.

TRANSITO: A da im se štogod nije dogodilo?

WERNER: Kako si nestrpljiva! Moglo se dogoditi samo to da Marko ide polako kako bi ga svi vidjeli sa sinom. /USTAJE/ Malo sam ti skratio čekanje i idem. Nemoj reći Marku da sam mu ja izradio ploču.

TRANSITO: Kao da to neće znati.

ZVONCE ZAZVONI I ZAČUJE SE MARKOV POVIK:

MARKO /IZVANA/: Stigao je? /ULETI KAO VIHOR/ Bogami, postao je pravi čovjek.

TRANSITO: A gdje je?

MARKO: Doći će svaki čas. Otišao je u hotel »Cosmos« otpratiti prijatelje. U hotel »Cosmos«! /OBRAĆA SE TRANSITO/ Ah, Transito, pravi je pravcati doktor ... S

brkovima, naočalima. Da ima bradicu, bio bi isti dr. Bencur. Presretan sam, Transito! /GRLI JE/ Sad ... imam sve ... sve.

WERNER: Ja odoh.

TRANSITO: Ne odlazite još. /POKAZUJE MARKU PLOČU/ Vidi što ti je Werner napravio.

MARKO UZIMA PLOČU. UZBUĐEN JE. ČITA.

MARKO: »Luka Milić, kirurg.« Hvala ti Werneru, puno ti hvala. Nisam znao, ali mi je nešto govorilo da ćeš se ti pojaviti s pločom.

WERNER: Kako to?

MARKO: Kad smo o tome govorili dok smo postavljali krov, to ti se vidjelo na licu. Ali nisam mislio da će biti tako velika. Vidjet će se čak iz četvrti Miraflores. Koliko ti dugujem?

WERNER: Scheisse! A koliko ja tebi dugujem? To je samo nekoliko kilograma željeza. Koliko vrijede godine našeg prijateljstva? Reci cijenu?

TRANSITO: Ne vjerujem da se mogu procijeniti.

MARKO: Oprosti, Werneru, rekao sam monadu. Kad je netko odveć veseo, izvali glupost. Mnogo ti hvala. Bit će Luki drago ...

WERNER: Eto, ja odoh.

MARKO: Ali doći ćeš na večeru.

WERNER: Svakako.

MARKO: I povedi ...

WERNER: ... »golubicu«. Auf wiedersehen! /ODLAZI/

MARKO GA OTPRATI DO VRATA. ZATVARA IH. KIŠE.

TRANSITO: Prehladio si se?

MARKO: Nisam. Daj mi kavu ili, još bolje, rakiju. Promrzao sam na krovu.

TRANSITO: Rekla sam ti da ne ustaješ tako rano. I manje bi se gore smrzavao.

MARKO: Ovo se događa samo jedanput u životu. Bogami! Kako je lijep grad pri izlazu sunca! Dim se penje iz svih dimnjaka, a nije bilo ni ćuha ... Lijepo je vidjeti dim iznad crvenih krovova.

TRANSITO: Da, ali si ti očekivao neki drugi dim.

MARKO: Bogami, jesam! Onaj brodski. I pojavio se od strane planine Sarmiento. Ne sjećam se kako sam se spustio s krova, niti znam kako sam stigao onamo, ali ovaj Marko Milić se ukopao na Zelem gatu. Međutim, onaj se »Alfonso« primicao kao kornjača. Odjednom sam ga opazio uz brodsku ogradu. Podigli smo istovremeno ruke. I dok je brod pristajao, on se činio sve većim i većim. Nikoga drugoga nisam vidio ... samo njega! Moga Luku. Na trenutak sam se sklonio iza dizalice da me ne vidi kako plačem.

TRANSITO: A on?

MARKO: Bogami, ne znam. Sve mi se maglilo.

TRANSITO: Ali sada se nećemo rasplakati, je li?

MARKO: Naravno, da neću. /ZAGRLI JE/ Ah, Transito da nije bilo tebe, ove bi godine bile strašno duge. Bila si uvijek dobra prema meni i ponosan sam što si mi žena ...

TRANSITO: Jesi li mu to rekao?

MARKO: Nisam, ali ću mu reći čim stupi u kući.

TRANSITO: Za miloga boga!

MARKO: Ah! Susreo sam Stipu i rekao mi je da će staviti u novine »Magallanes« da je doktor Luka Milić stigao u Punta Arenas.

TRANSITO: Baš lijepo. Ali onda valja napraviti više kolača, jer će doći svi prijatelji.

MARKO: Naravno da će doći. Napraviti ćemo hroštule, pršurate, kupit ćemo dvije boce porta u Aquilara. Možda će i Mila doći.

TRANSITO: Koja Mila?

MARKO: Moja zemljakinja koja je razglasila po čitavom Punta Arenasu da odlazi u Santiago operirati žuč, ali kad je tamo vidjela da je to skupo, operirala je samo kvržicu. /SMIJE SE/ Sad je Luka može operirati besplatno. Noćasnja zabava bit će velika. A onda ne radim tjedan dana.

TRANSITO: To ti samo tako kažeš. A sutra ćeš već u sedam kucati za svojim stolićem.

MARKO: Znam ja to. Ali pusti me da mislim kako ću se čitav tjedan izležavati i plandovati.

ZAZVONI ZVONCE. ULAZI LUKA ELEGANTNO ODJEVEN, BRKOVI, NAOČALE, NA KONCU KONCA — LIJEČNIK JE. VIDI TRANSITO I TO GA NE IZNENADI. MISLI DA JE TU KAO PRALJA KOJA JE DONIJELA RUBLJE.

LUKA: O, Transito, dobar dan!

ČINILO SE NA TRENUTAK DA ĆE GA TRANSITO ZAGRLITI, ALI MU SAMO PRUŽI RUKU. MARKO UPADNE.

MARKO: Pa ... najbolje da ti odmah kažem. Transito je moja žena. Uzeli smo se prije ... dva mjeseca. Možeš je od srca zagrliti.

LUKA OSTADE HLADAN. GLEDA TRANSITO, PA JE IPAK ZAGRLI BEZOSJEĆAJNO. TO MARKU IZBJEGNE, ALI NE I TRANSITI.

MARKO: Eh, Luka ... Stani malo da te se nagledam!

LUKA NEUGODNO STANE NASRED SOBE.

MARKO: Pravi Bencur!

TRANSITO ODE DO ŠTEDNJAKA I NEŠTO BEZ IKAKVA SMISLA RADI.

MARKO: Transito, vidiš li ga, a? Bogami, isti je kao nekad, ali sada je doktor.

LUKA JE NAPET. DOVUĆE SE DO PROZORA I ZAGLEDA SE VAN.

MARKO: Ne, Luka, nema više slatkih bobica. Čuvao sam ih za tebe, ali su se uvukle mačke i sve ih operušile. Ali salata je velika, mora da je ima oko tri kila. Već ćeš je kušati.

LUKA OSTADE OKRENUT LEĐIMA. TRANSITO SE NEVOLJKO OSJEĆA.

TRANSITO: Idem kupiti oraha za pršurate.

MARKO: /LUKI/ Transito ih je naučila praviti. Ispadaju joj tako ... skoro toliko dobre kao ...

LUKA SE POLAKO VRAĆA.

MARKO: Bogami! Kako sam sretan! Dobro, Transito, idi. Evo ti. /DAJE JOJ NOVAC/ I da si brže došla nego pošla.

TRANSITO: Oprostite, gospodine Luka ...

MARKO: Kako to »gospodine« Luka. Ovo je Luka i samo Luka.
 TRANSITO OBLAČI OGRTAČ I IZLAZI. DOK JE OTVARALA VRATA PREMA
 ULICI, ZAČUJE SE VJETAR.

MARKO: Evo i vjetra da te podsjeti kako to izgleda ovdje.

LUKA SE NASMIJE. VIDI SRETNA OCA I ZAGRLI GA. OBOJICA SU
 UZBUĐENI. LUKA SE VRAĆA PROZORU.

MARKO /NAKON STANKE/: I ... kako ti se čini Punta Arenas?

LUKA: Ne znam ... Sve izgleda isto ... kao da nije prošlo šest godina.

MARKO: A bogami su prošle! Uh, kako su duge bile ... Da nije bilo Transite ...

LUKA: ... pralje.

MARKO: Da, pralje, ali, Luka, dobre žene.

LUKA: Da, da ...

MARKO: Nisi ni opazio, Luka, ali kuća je veća. S Wernerom sam ti napravio
 ordinaciju, stavili smo i peć s ručicom od porculana. Stipe je također malo pomogao. Mi
 dobru volju, čavle i pilu, a on bi nam recitirao pjesme i drvodjelskom olovkom pravio
 crteže. Jednom je nacrtao pingvina tako dobro, da sam ga sačuvao. /IDE DO KREDENCA
 I VADI DAŠČICU S CRTEŽOM/ Lijep je, je li?

LUKA: Da ... da.

ZAZVONI ZVONCE I STIPE UĐE.

STIPE /LUKI/: Zar me se ne sjećaš?

LUKA: Nešto se sjećam ... malo. Ali mi je otac mnogo puta pisao ...

MARKO /STIPI/: Baš sam mu pokazao tvoj crtež.

STIPE: Nije bogzna što. Kako si?

SRDAČNO SE RUKUJU.

STIPE: Prošao sam pored redakcije »Magallanesa« i ostavio sam im vijest za rubriku
 iz društvenog života.

MARKO: Jesam li ti rekao da će dati vijest u novine?

STIPE: Treći si liječnik koji se rodio u Punta Arenasu. To je vrlo značajno.

LUKA: Ne mislim da je to tako bitno.

MARKO: Važno je, važno ...

ZVONCE ZVONI.

MARKO /UZIMA PLOČU/: Samo pogledaj, to je tvoja ploča. Poklanja ti je Werner.

LUKA: Lijepa je, jako je lijepa. /STIPE SE MLADENAČKI SMIJE/

MARKO: Ni jedan doktor nema toliku. Kad ga vidiš, trebaš mu zahvaliti.

STIPE: A je li mnogo valjalo u Zaljevu de Penas?

LUKA: Dosta.

MARKO: Ne znam, ali kažu da je tamo more jako uzburkano. Ne znam. Ja sam došao
 s druge strane.

NETKO KUCA U RADIONICI.

MARKO: Tko to sada gnjavi? /IZLAZI/ Odmah se vraćam. Porazgovori sa Stipom,
 vrlo je pametan ... Pričaj mu o Santiagu.

MARKO ODLAZI U RADIONICU.

STIPE: Mislim ... da si sretan što si se vratio?

LUKA: Da.

STIPE: A kako i ne bi bio! I meni bi se svidjelo vratiti na Brač. Mjesto gdje se čovjek rodi, takvo na drugom mjestu ne nalazi.

LUKA: Zavisi. Danas su vidici vrlo široki.

STIPE: Pazi, Luka, iako se dobro ne sjećaš, upoznali smo se onoga dana kad sam ovdje stigao. Imao sam tek toliko novaca da kupim par starih volova na što me iz zafrkancije uvukao tvoj otac. I ničega više. Bilo ih je teško pokrenuti, ali su mi oni pomogli u razmišljanju.

LUKA: Po svemu izgleda da je tako. Pišeš za »El Magallanes« i ... otac mi je rekao da praviš kipove.

STIPE: Pa, nešto raduckam ... jer ne znam biti besposlen. Onamo na otoku sam klesao kamene ploče za Split. Ljudi razgledaju ruševine Dioklecijanove palače i gaze po tim pločama. Dok sam ih obrađivao, zagledavao bih im se u otkinuti rub i nametnula mi se misao kako ima nečega u kamenu. /SMIJE SE/ Kao Michelangelo, imajući na umu odmak vremena.

LUKA: Da, Michelangelo je govorio kako se skulptura nalazi unutra i kako je stvar u tome da treba odbaciti višak.

STIPE: Istinabog, svugdje sam mogao na nešto naići. Ali na ovom dijelu zemlje našao sam nešto više.

LUKA: Moj je otac našao nešto manje. Tek ... jednu pralju.

KRATKA STANKA.

STIPE: Jesi li ikad promatrao divlje patke? Patak uvijek pored sebe ima ženku, jednu jedinu. Odabrao je jednu i to nije, po svemu sudeći, izazvalo nekakav darmar među tisućama pataka u Patagoniji. Među ljudima je nešto teže.

LUKA: Mnogo teže.

STIPE: I tvoj otac ima pravo na izbor, stvarati i prepravljati svoj život.

LUKA: Hm ... ali i dalje se drži svojih drvenih postolarskih čavala.

STIPE: A zašto ne? Zar ljudima nisu potrebne cipele? Svi su ljudi potrebno za nešto, i od koristi su drugima. Biti postolar, to je dičan posao. Cipela glavu čuva, zar ne? A pogotovo u ovoj klimi. Zašto i ti ne bi mogao pomisliti kao onaj došljak iz Santiaga koji je čim je sišao s broda uskliknuo: »Kakav standard! Svi su obučeni!« A on nije znao da oni koji nemaju cipele, umiru.

LUKA: Da, to je istina.

STIPE: Eto vidiš! Ti kao liječnik znaš da si ovdje potreban.

LUKA: Ima drugih.

STIPE: Dakako. Ali to nije isto. Stoga smo svi sretni. Drugi su sa sjevera koji su ovdje na prolazu. Nisu poput Mereditha ili Bencura.

LUKA: Bencur ... Otac mi je o njemu nešto pisao.

STIPE: Umro je prije nekoliko godina. A znaš li ti tko je bio Bencur? Svi su mislili da je Hrvat. A nije. Bio je Slovak. Spasio je život polovici stanovnika Punta Arenasa. A

našao je i vremena da piše o ovoj dalekoj zemlji i kažu da je jedan od najboljih pisaca u svojoj zemlji.

LUKA: I govorio je hrvatski.

STIPE: Bolje od mene i mnogih drugih, a osim toga talijanski i njemački ... Čovjek velike kulture. I proveo je život ovdje.

DOK TO GOVORI, PRILAZI POLICI, UZIMA BOCU I ČAŠICE.

STIPE: Hoćeš li?

LUKA: Da, baš mi treba. /PIJU/

STIPE: Pokušao sam izraditi njegovo poprsje. Ne znam nalikuje li mu. Napravio sam ga od jednog velikog kamena koji je poplava Rudne rijeke donijela pred moju kuću onda kad je bila poplavljena čitava hrvatska četvrt grada. Voda se povukla, a izronio je veliki granitni kamen. Pomislio sam: u tome ima nešto. Počeo sam ga vrlo pomnjivo čistiti i javljali su se obrisi čovječjeg lica. Očistim malo bolje, i učini mi se da je to Bencur.

LUKA /POMALO IRONIČNO/: Nisi mu rekao: »Progovori!«

STIPE: Nisam ja genij. Kamenorezac sam. Nekoliko je mojih sunarodnjaka vidjelo moj kip i ni na koga im nije naličio. Za mene to je Bencur. Držim ga u vrtu u travi kozja krv. Kako li ona samo zamiriše u proljeće!

LUKA: Ali ovdje nema proljeća.

ULAZI MARKO IZ RADIONICE.

MARKO: Oprosti, Luka, ali donijeli su mi posla za čitav tjedan. A o čemu ste razgovarali?

KAD MARKO UĐE, LUKA POSTANE NAPET, ALI TO MARKO NE ZAMIJETI. MEĐUTIM STIPE, KOJI SE NALAZIO IZMEĐU NJIH, TO OPAZI.

STIPE: Ni o čemu ... tako. Razgovarali smo o Bencuru ... o ljudima koji rade ... kako treba da bude ljudi za sve poslove.

MARKO: Pa naravno!

STIPE: Ima ljudi koji rade u vodovodu i kanalizaciji, ali u mojoj četvrti nije provedena kanalizacija. /UPERI POGLED U LUKU/ Prošle zime otkliznula su im se kola na ledu na križanju Ulice Angamo i Ulice oslobođenja.

MARKO: Sada se zove Ulica España. Čitav svijet ima ulicu oslobođenja.

STIPE: Sve su im se bačve pune fekalija prevrnule. A onda je ono dvoje ljudi u snijegu i prljavštini popuštalo remenje na jadnim konjima koji su udarali kopitima i glavom po ledu ... i sve što s tim ide. Po urinu su gacali ispravljajući kola; kopali su rukama po izmetu tražeći lopate kako bi napunili bačve. Spasili su nas od epidemije. Odnio sam im pola boce rakije, sve što mi je ostalo. Ti su ljudi zaista bili u našoj službi.

MARKO: Pričao si mi o tome.

LUKA: Baš nije ugodna tema.

MARKO: Doista nije.

STIPE: Ima ljudi čiji život izgleda nekoristan ... kao što je onaj Ludog Keka koji otkako ga znam prodaje hobotnice iz iste košare, a tu je i šašavi Natalio koji uvijek prati pogrebnu kočiju i ispraća neznance. Ali znajte, kad umre šašavi Natalio, čitava će ga Punta Arenas ispratiti. A ništa nije radio nego ispraćao mrtve ... u nekom svom nerazumnom svijetu.

LUKA POGLEDAVA NA SVE STRANE, UZVRPOLJI SE.

MARKO: Želiš li ići na WC, sada je u kući sa strane ordinacije. Pazi da ne iziđeš van na studen.

LUKA: Da, molim.

MARKO: Ovuda ... ovuda.

OTPRATI LUKU I VRATI SE.

MARKO: /SRETAN/ Sada i da neće mora vidjeti ordinaciju.

STIPE: Eto ... ja idem.

MARKO: Ali zašto?

STIPE: Razgovarao sam s Lukom i mislim da je bolje ...

MARKO: Ali, doći ćeš k nama na večeru!

STIPE: Hoću. /UHVATI GA POD RUKU/ Pazi, Marko, kad mladi čovjek dođe iz velikoga grada u malo mjesto, teško se privikava ...

MARKO: Naravno, znam ja to. Međutim, to se njemu neće dogoditi.

STIPE: Nadam se da neće. Večeras dolazim. Bog! Adios!

STIPE IZLAZI. MARKO ODLAZI DO ŠTEDNJAKA, DIŽE POKLOPAC NA LONCU, MIRIŠE.

MARKO: Bogami! Dobar je!

OTVARA VRATA SPAVAĆE SOBE I POVIČE.

MARKO: Luka! Kakva ti se čini ordinacija? /NEMA ODGOVORA/ Oprosti, obavi to na miru, polako.

MARKO GLEDA PLOČU I STAVLJA JE NA KREDENAC. GLEDA JE IZ DALJINE. ULAZI LUKA.

MARKO: Vidi, Luka. Vidi se čak iz Mirafloresa. Staviti ću četiri vijka, ona pozlaćene glave kojih ima kod Eltena y Schaalea. Sam ću je glancati svakoga jutra.

LUKA: Da ... Ali bi bolje bilo da imam ordinaciju u centru, blizu Trga. Diže ugled.

MARKO: O čemu ti to govoriš? Ugled nosiš u sebi samome. Nisi ni za što bio najbolji učenik.

LUKA: Da ... da ... Ali ... istini za volju ... i ... ne znam hoću li ostati u Punta Arenasu. Moram misliti na svoju budućnost.

MARKO /POSLIJE STANKE/: Ah, da, to je važno. Međutim i ovdje možeš raditi ... i to dobro. Vidi Stipu, započeo je s parom starih volova, a sada ima pogon za obradu mramora. I podučava s gospodinom Artigasom, slikarom ... ono, kako se zove, skulpturu. I piše za »Magallanes«. /LUKA ŠUTI/ Ipak, trebaš ovdje raditi. Ovdje nedostaje »mesara«. /SAM SE SMIJE/

LUKA: To što Stipe radi, dobro je za njega. Moje su ambicije veće. Radim s profesorom Arriagadom, ravnateljem bolnice. Asistent sam na sveučilištu.

MARKO: Asi ... asistent na ...

LUKA: Asistent na sveučilištu.

MARKO /NE RAZUMIJE/: Ah, asi ... asistent.

LUKA: I sigurno ću dobiti stipendiju za Njemačku kako bih pripremio doktorat.

MARKO: Ah, da, Njemačka.

LUKA: Osim toga volio bih biti u tijeku ...

MARKO: U tijeku ... Čega?

LUKA: Ovdje bih bio odvojen, izoliran.

MARKO: Ne bi, Luka. Možeš odlaziti i vraćati se.

LUKA: To nije isto. Ti misliš da sam još uvijek malo dijete. A ja sam liječnik, ugledna osoba.

NASTADE TEŠKA STANKA. VJETAR JAČA.

LUKA: Bit ću potpuno iskren i ... nemoj mi zamjeriti.

MARKO POLAKO USTAJE. IDE U DNO SCENE. POGLEDA KROZ PROZOR PA SE VRATI.

MARKO: Ne sviđa ti se što ... što sam se oženio Transitom.

LUKA: Zašto mi o tome nisi pisao?

MARKO: Htio sam te iznenaditi. Zar nije dobro što imam družicu?

LUKA: Ali ...

MARKO: ... ona je pralja. Nisam ni ja šarža. Prosti postolar, ali pošten.

LUKA: Ne, ne spočitavam ti ništa. Bio si jako dobar sa mnom i ... velikodušan. Međutim, ja sam sada liječnik.

MARKO: Ali zbog toga nisi prestao biti Luka, postolarov sin.

LUKA: Naravno da nisam, ali vodim računa o svojoj budućnosti.

MARKO /SUZDRŽAVA SE/: Možeš li mi nešto reći? Ti vodiš računa o svojoj budućnosti. A ja, bogamu? Nisam ni ja malo dijete. Tvoje se majke uvijek sjećam, bila je najbolje što sam imao u životu. A što je ona bila? Žena sa sela na Braču, kao i ja. /PRASNE/ Nije znala čitati ... /KAO DA MU JE NEŠTO ZAPELO U GRLU/, nije znala čitati, ali je i te kako znala stvoriti dom ... voljeti tebe ... mene.

LUKA ŠUTI. MARKO SE BIJESNO USHODA, POPIJE RAKIJE. VEĆ SMIREN PRIĐE LUKI.

MARKO: Znam što se s tobom događa. Došao si iz velikoga grada i teško ti se priviknuti.

LUKA: Najvjerojatnije.

MARKO: A ono što si rekao da nećeš ostati u Punta Arenasu, bila je šala, je li?

LUKA: Moram o tome razmisliti.

MARKO: Da, svakako. I više nećemo o tome razgovarati. A sad dok se večera sprema, prošetaj se ulicom Borries da vidiš prijatelje ... a za večeru imamo bakalar po našku. Napravila ga je Transito.

LUKA STISNE ZUBE.

LUKA: Da, malo ću izići.

MARKO: To ti je najbolje.

IZLAZI SA SCENE U ČASU KAD ULAZI TRANSITO KOJA, VIDJEVŠI GA, POMISLI DA SE NEŠTO STRAŠNO DOGODILO.

MARKO: Ne, Transito, ne. Samo se ide malo prošetati.

TRANSITO: Ah.

LUKA OBLAČI OGRTAČ I IZLAZI. KAD OTVORI VRATA PREMA ULICI, ZAČUJE SE FIJUK VJETRA KOJI JAČA. TRANSITO STAVLJA ZAMOTULJAK NA STOL I POČNE RAZBIJATI ORAHE.

MARKO: Luka više nije dijete ... /TRANSITO RAZBIJE ORAH/ Doktor je ... /I JOŠ JEDAN/ I puno pametan. /I JOŠ JEDAN/ Radi s nekim profesorom i na sveučilištu je asi ... asi ... Bogamu! Na sveučilištu.

TRANSITO PRESTANE S POSLOM I TIHO ZAJECA.

MARKO: Što ti je, Transito? /KLEKNE PORED NJE/ Transito, što ti je?

TRANSITO: Ništa. Ako sam ja ... problem.

MARKO: Koji problem? Nema ovdje nikakvih problema.

TRANSITO USTAJE I PODIŽE MARKA. ZAGLEDA SE U NJEGA.

TRANSITO: Znam ja u čemu je stvar.

MARKO: U čemu je stvar, bogamu!

TRANSITO: Luka se mene srami. Nije mu drago da si me oženio.

MARKO: Tko to kaže?

TRANSITO: Ne treba mi to nitko reći. Vidi se.

MARKO: Ali nije istina, Transito. Doduše, još mu to nije sjelo u glavi. Ne govorimo više o tome. Spremi ti jelo i vidjet ćeš da malo pomalo ...

TRANSITO: ... bit će sve u redu?

MARKO: Siguran sam. On je Milić, a nikad se nije neki Milić nečega sramio.

ZAZVONI ZVONCE I ULAZI JERKA, VJETAR JE SVE JAČI.

JERKA /TRAŽI PRAVU RIJEČ/: Susrela sam Luku.

MARKO /ZADOVOLJNO/: Vidjela si ga? Kako ti izgleda? Pravi muškarac ... doktor. Čini mi se da je ovo sve san. Prepoznao te ... od prve?

JERKA: Da ... i rekao mi je ... da ...

MARKO: Što?

TRANSITO NEŠTO PREDOSJEĆA I ODE PREMA PROZORU.

JERKA: Da ... da će odsjesti u »Cosmosu« ... sa svojim prijateljima i da vam kažem da će se čim brod krene natrag, vratiti u Santiago.

JERKA BRIZNE U PLAČ. RUKAMA POKRIJE LICE. OKRENUTA JE ZIDU.

MARKO: To je rekao? To je rekao moj sin? Luka? Ah, nesrićo jedna. Neka mi to kaže u brk, balavo govno! Za uho ću ga dovesti kući.

ŽELI IZIĆI, ALI GA TRANSITO ZAUSTAVI NA VRATIMA.

TRANSITO: Marko ... neće se on vratiti. Odmah sam to vidjela. Neće se vratiti jer ne želi biti sa ... sa ...

MARKO: Što kažeš? Ovaj dom činimo mi, ti i ja. Ti i ja! /PONAVALJA. RAZBJESNI SE/ Ploča! /UZIMA JE I ČITA/ »Luka Milić, kirurg«. Ono ti je trebao otirač za noge na ulaznim vratima, je li? Evo ga!

PLJUNE NA PLOČU. BACA JE NA POD. PONOVO JE UZIMA.

A sad — na pod! Na vratima s ulice!

IZLAZI. ČUJE SE KAKO OTVARA VRATA PREMA ULICI. VJETAR URLA. ZATIM UDARAC PLOČE KOJU JE MARKO BACIO NA POD.

ŽENSKJE PLAČU.

MARKO SE VRAĆA, POLAKO IDE PREMA TRANSITI, GRILI JE VRLO NJEŽNO. TEPA JOJ:

MARKO: Dušo moja! Alma mia!
 VJETAR OTVARA VRATA NA DNU I ZAVITLA ZASTORIMA.
 NJIH DVOJE STOJE KAO KIPOVI — USRED VIHORA.

KRAJ

Preveo sa španjolskog: Jerko Ljubetić

BILJEŠKA O PISCU

DOMINGO MIHOVILOVIĆ /TESSIER/, pisac, glumac, redatelj, kazališni djelatnik i povjesničar, dramatičar, rodio se 1918. u obitelji hrvatskih iseljenika s otoka Brača, u glavnom gradu najjužnije čileanske pokrajine Magallanes. Objavio je nekoliko drama i svaka od njih je dobila značajnu književnu nagradu i priznanje. Neko je vrijeme bio redatelj Nacionalnog kazališta, osnovao je kazališni muzej, pokrenuo je prvu izložbu posvećenu kazalištu Amerike, radi u Eksperimentalnom kazalištu; osnovao je i vodio kazališnu školu i Nacionalnu kazališnu družinu u Guatemali, osnivač je i ravnatelj Kazališne akademije u Ćunoi, Instituta za kulturu Las Condes, jednom riječju, svestrani kulturni kazališni djelatnik, na što ukazuje i njegova knjiga o povijesti kazališta tiskana 1995. godine. U njoj se uz ostalo mogu naći podaci o kazališnom i filmskom radu hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka — o kazališnoj grupi koju je vodio Vladimiro Borić (1905-1973), poslije prvi dijecezanski biskup u Punta Arenasu, ili zapise o Antoniu Radoniću, tvorcu čileanskog dokumentarnog i igranog filma.

Kao siže za svoju dramu »Luka Milić — kirurg« (»Luka Milić, medico cirujano«) uzima anegdotu iz romana svoga brata Nicolasa (»Desde lejos para siempre«, 1966. — »Iz daleka zauvijek«) koji je doživio nekoliko izdanja. To je zapravo »kostumbristički« tekst, čest književni oblik u čileanskoj literaturi i među nekim piscima hrvatskog podrijetla. On se na realistički način bavi temama iz svakidašnjeg života običnog puka i u stvari podsjeća na literarno oblikovanu kroniku. Ona prezentira svima prepoznatljive povijesne događaje i ličnosti, u što pisac ugrađuje svoje umjetničke vizije i poruke tako da je teško odvojiti realnost od fikcije ili, kako to čileanski akademik Ernesto Livačić Gazzano kaže, »povijest i umjetnička fikcija se sretno i skladno isprepliću«.

Drama »Luka Milić — kirurg« premijerno je izvedena 1975. u Punta Arenasu kada ju je vidjelo više od petnaest tisuća stanovnika. Probe su se obavljale, kako sam pisac kaže, pod budnom paskom predstavnika vojne vlasti jer je autor režiju povjerio Juanu Ursiću Lj. koji je s još nekim glumcima robovao u zloglasnoj kaznionici na južnom otoku Dawson gdje ih je zatočila vojna hunta, što govori nešto više i o samom piscu.

Godine 1998. Domingo Mihovilović dobiva Nagradu grada Santiaga za kazališnu umjetnost.

Jerko Ljubetić

NOVELETE S RUBA GRADA

Daria Roić

POKORA OD PULITIKE

Nije Pave planira baviti se pulitikom.

Rođen je i odreda u familji di se štovalo Boga, išlo na svetu misu i živilo radnički, pa moglo bi se reć i siromaški. Čaća je radija na ferati. Svako jutro dva je kilometra odija do male stanice u selu. Imali su svoj vrta' i beštije. Živilo se kako se živilo. Ma su svi bili sritni i zdravi. Čaća je govoriya da niko ne more platit njegovo poštenje i šta mirno spava.

Nije bilo lako onda kad je Pave kreniya u skule. Tribalo je namirit novaca. Ali ćaća je bija pametan i sve ono šta je moga staviti sa strane, on je i stavja. Malo od plaćice, malo od novaca šta bi i dobija kad bi proda tele.

Doša dan kad je Pave otiša na školovanje. U Split. Jer bija je najbliži grad. Svršiya on ekonomiju. Bija je vridan študent, ispite je dava ka iz topa. Nije dobija petice nit je patiya za njima. Zna je da se ne more mirit s onima šta su i zvali genijalcima. Dobra mu bila i duja i trica. Diplomu je dobija kad i drugi iz njegove godine i bija je zadovoljan.

Ima je srama od ćaće i matere. Radi nji je učiya i kad su drugi đipali po vanka. Najviše se trudiya zato jer je zna da radi njegova školovanja brat mu Ivan ne more na studij. Toliko novaca se nije moglo stvoriti. Puno bi bilo oba sina poslat na študije, a Pave bija sritan šta se rodija niti punu godinu prije Ivana. Da je zajeba fakultet, Ivan bi ga ima prava cili život škicavati da je glupan koji ga je oštetiya.

Brzo poslin fakulteta žvelti intelektualac dobije posu u škveru. Ka dipl. ekonomista. Svi su doma slavili. Bogati, najstariji sin, nasljednik, pa još i šef u firmu. Pavi malo zapinjalo kad je radija sa stranin partnerima, ali ... ono par slova ispid imena šta je pisalo na vratima od njegove kancelarije bilo je dosta da ga drugi poštivaju. »Ecc« govoriya Pave sam sebi u bradu. I diza glavu ka onda dok je u ditinjstvu praćkon gađa repce.

Bija u to vrijeme oni nesritnji socijalizam i Pave nije smiya unić u crikvu. Stari ćaća koji je cili život odija u crikvu i sam je reka Pavi da će Bog oprostiti. Jer posu more saćuvati

jedino ako dikod pohodi misni ured di su se sastajali komunisti na svojim sastancima. Boga neka moli doma u posteju. Bog je svugdi, milostiv je, razumit će on da Pave mora napredovat na poslu. Šoldi su đava, jesu šporiki, ma se od nji žive.

Sredija se naš Pave, počea dizat kuću odma do ćaćine. Oženija se i dite dobija. Čer. Nema veze, biće još dice govoriija je svakome ko je pristupija na babinje. Sad ima dite, a za koju godinu daće Bog i sina.

Ujedanput, došla neka druga vrimena. Prominija se sistem, vlast, ogadija se ljudima socijalizam i tuđa država, pa izborili svoju. Nije Pave ratova, ali svaku, baš svaku noć dežura je u misni ured. I to devedesete, kad je bilo najžešće. Nije to bila prva crta, ali tribalo je u to vrime imat srca pa po noći izać iz tople kužine i dežurat u mraku. Patrolirali nji tri veterana po cilu noć svojim malin selon. Nije neprijatej kod nji doša, ne boj se.

Kad je rat završija, našeg Pavu ni kriva ni dužna izbacilo na površinu. Stavilo ga na izbornu listu za njihov selo. Dočim je mater unišla u kužinu, zna je rezultate. Nije je tribalo ni pitat. Čin je onako digla glavu, pocrvenila ka paprika, a oči joj zasuzile, odma je Pave zna da je pobidija. A di neće, po glasača bila mu rodbina. A glavni protivnik bija iz susidnoga sela di ima upo manje svita nego u Pavino selo. Bija Pave pametan, zato je i umra od straja. Nije se plašija onih povr sebe. Umra od straja šta će s onima što su ga zaokružili. Dali mu »povjerenje«, a on izgubija viru i u sebe i u Boga. »Najeba san« šapća je Pave prije spavanja. Čaća je razumija. Zna je on šta je pulitika. A mater mu je krv popila. Parilo mu se da je skroz porebambila. Niko jon ravan nije bija, kazivala je kako ni precjednik nije dobija toliko »zaokruženi bodova« u njihov selu, koliko je njena srića pripametna dobila.

Nudila jadona mater ćaćinu kravatu za prvi mu govor. Živčani Pave izdera se na nju i metnija onu svilenu šta mu je žena kupila za svetoga Petra i Pavla. Svu je nadu položija u tu kravatu, bija je to znak od dragoga Boga. Proša i taj prvi govor. Dobro je bilo. Zna je Pave da je to zato šta je tek počela njegova politička karijera. Za dva miseca ko zna šta će bit. Pari da će on donosit odluke. Oni gore će dat direktivu i jebe se nji. Neće oni svaki dan morat prolazit kroz selo.

Mater je uvidila nevoju kad ju je susida Mara napala šta je njen sin izgubija posa. Vikala je na jadnu mater da je Pave kriv za sve. Klela dan kad ga je zaokružila, »pa se danas ti lopov bogati i puni kesu na nesrići njenog sina«. Mater joj išla reć da Pave nije za to kriv, a Mara je skoro pogodila cipotkon u rebra. Par dani posli rodijak Mirko popizdija šta mu Pave neće namistit da vojsku odsluži u Loru.

Od izbora pa na ovamo život Pavin i njegovih bližnjih posta je pokora. Nit smi u crkvu, nit smi u poje. Zaskaču ga iza vrata, trče mu pod auto. Doma svi drću od muke, jer to in nije tribalo. Mater moli krunicu jer vidi da Pave ne zna di bi sa sobon. Čaća mu kaže neka se izmakne, neka muči, a onda kad govori neka pizdi ka i svi političari. »Melji, melji, ali ništa ne obećavaj. Znaš kako su prije one komunjare to radili. Sve ti je to isto samo na kraju rečenice viči 'neovisne nan države Rvacke'. Sa svakin, sine, lipo. Počuj one gori, a onda ovima doli reci kako su ovi sve lipo obećali našen selu. Svakome se nasmij, pitaj ga za zdravje, pravi se da ti je baš on najveća briga u životu. Zaposli kojeg mulca u škveru, neka nosi vriće.« Pave se dere na staroga: »Đavla ću zaposlit u škver kad brod od tamo nije iziša otkad je rat započea.«

Čuja je nikidan da mu oni protivnik, konkurent iz drugoga sela priti da će iskat Pavinu ostavku od župana. Možda bi to bilo najboje. Neokaljan obraz ne more izvuć jer je onog nesritnjeg dana uliza u pulitiku, ali baren će izvuć živu glavu. Zna je Pave da će bit gadno kad bude na vlasti svoga sela, ali isto nije mislija kako će molit Boga da nestane s ovega svita. Da je samo zna, krivotvorija bi one listiće pa bi svog najžešćeg neprijateja stavija da pobidi na izbore.

KUŽINA

Isto mislin da je tribalo poslušat didu. Stariji je.

Bilo je to ovako. Kad je otac skupija novce, kupija je novu kužinu. Bila je potreba, jer su vrata na staroj stalno padala. Koliko god je stari stiska vide, tuka nove brokve i pocokava je, ništa više nije moglo sastavit kredencu da bude u komadu. Mater je uvik brontulala, kako god bi išla kuvat. A kuvala je fala Bogu po cili dan. Parilo mi se da više ni ne more mislit o drugome. Dosadilo i didi slušat, pa i on pridonija sa par stotina kuna u kupovini.

Bilo je sve u redu. Starci otišli u butigu i kupili najčvršću, od dobra drva. A mater ka mater, sinjala i stol sa finin stolicama. »Pa kako ćemo Ante nove elemente stavit kraj oni stolica i staroga izgrehanog stola. Ono i nije stol, ono je stara ogranfana daska, a i banak je više konkulast od starosti. Ako ono ostaviš u kužini, nisi brate ništa ni napravija« — tako je turpijala i cvilila dok ga nije uvirila i umorila. Stari izvuka čeke, pa kvragu, dok dođu na naplatu već će nešto smislit.

Dugo smo čekali kužinu. Mater od sriće pala priko praga kad smo iznosili staru. Nije mogla čekat dok dođe nova, nego sve izvukla i ostavila samo špاهر i sudoper. Dida za to vrime samo sidija za stolon i čudija se. A bilo mu i drago šta je i sam sudilova u ostvarenju materinih najlipših snova. Kad smo sve iznili, mater kaže didu: »Lipa će bit nova kužina, ali dida kad tek vidite novi okrugli stol i kantrige ...« Parilo mi se da dida zraka ne more uvatit. Požmarija u sekundu, ziva, a nikako glasa da pusti: taman san ga tija tuknit po škinama da prodiše, kad se prodera: »Da van gospu gospodsku, kaki stol. Okrugli. I kake fine kantrige. A šta fali ovima. Dok san živ sidiću na vrju ovoga stola, na stolici šta je pokojna stara donila mi u dotu. I lupaću po svome stolu ovon šakon šta ga je napravila i vama sve stvorila.« Stari mi se pokunjija, doša ka dite, a mater zaškarpunila u obrazima, pa biž vanka da ne bi šta od bisa rekla.

Kad su unosili novu kužinu, dida sidija za svojim stolon. Nije mrda. Donili ovi iz butige novu mobilju, ali dida ne miče. Jedva ljudi izišli iz kužine.

Drugi dan bez riči odnija stol i škamal u konobu, a stolicu nasrid dvorišta, ispod smokve, pa tu sija. Da će on odsad ist u konobu, a televiziju gledat iz dvorišta kroz prozor.

Bila velika sramota od sela, pa starci popustili. Nove obučene stolice završile na kat, u gostinjsku sobu. Sad mater oće gori i novu vitrinu, televiziju. Kad dođu gosti da ih more

sist u pristojno. Stari se vata za glavu, ne more on stvorit čeke. A dida? Sve uspravnije sidi doli. Stalno zajebaje staru da nikad lišpu kužinu vidiya nije. I onda to potvrdi pa lupi šakon o stol. Žešće nego ikad prije.

PRID SVEČANIN STOLON

— ...Bente blesavu— čulo se kako neko viče iza kuće.

— Aha — promisljia san »opet je mater nešto zeznila«, jer oni glas šta je galamija bija je očev.

Zatantalo me vidit šta je, pa san pošā pogledat. U to san opet, sad već iz daljega, začuja oca — ... dan kad san te doveja i onoga šta me na te namirija. Gospoju glumit ... očeš, očeš kad te potiran oklen si i došla.

Putem san, u trku, obuva bičve i navlačija šlape. Pogledan vanka ... nigdi oca. Okrenen iza kuće i iman šta vidit. Taman je pokuša skočit na gudina i tako ga zaustavit. Ali ... u ništa. Jer, debeljko se izmaka, a otac zariba noson o tle. Ma da od cile livade nije ima di zabit noson nego u onu tek izoranu mekanu zemljicu.

Pljuca je bidan i rukon tra crveni nos. A gudinić usporija. Parilo se ka da se sprda s ocen kad se okrenija da vidi dokle je stigla potjera.

Mater je stala kraj ulaznih vrata i utiho me zazivala:

— Ivica ... Ivane ... dolazi vamo. Ajme meni, jedna ti san, biće još gori ako sinja da smo ga vidili kako je pa ... Ivane ... brzo vamo.

Bilo mi je milo pa san se okrenija za poč njoj. Ali, kad san priko ramena još jedan put pogleda oca, nisan moga ne nasmijat se. Kako se opet uputija za gudinon, vidiya san mu gaće ozada. Rasporile se posrid sride. Popucale po šavu od struka do nogavica. Pa se sad lipo vidi uzorak bokserica na »Snoopya«, šta mu je mater kupila u gradu. Molila ga je i kumila da ih obuče, jer da je to moderno, a više i nema za kupit onih običnih. Otac ih je jedvice obuka i molija Boga da ne bi mora slučajno iznenada u bolnicu pa da ga normalan svit vidi »... di šeće sa stražnjicon u crtanon filmu.«

Nisan moga zaustavit suze od smija dok me mater utiravala u kuću. »Očeva gospoja« je na prišu počela postavjat stol. Od straja i panike izvukla je svečani stolnjak, šta se vadi na stol samo o Božiću ol Uskrsu, i na nj postavila pijate.

Išla je bidna okrenit meso u pećnici, a škrovada joj ispala iz ruke. Razlilo se ulje, a komad mesa otužno zapeja na vrata od pećnice.

— Ajme meni, nije dobro kad se ulje proljuje. Nosi nesriću — mater će isekirano.

Prinija san krpū i pospuga ulje s poda. Bilo mi je jadne u srcu žaj. Kurjožast ka i uvik mora san je pitat šta je bilo. Anci nije uspila izustit slova kad je otac uša u kužinu. Ali, ne sam. S nekin špagon vuka je za sobon gudina.

Gospe moja galame. Roktanje, beštimanje, ka da stiže horda a ne samo dva stvora. Nije to bila mužika u dva glasa, nego zborna.

Za par minuti otac se primirija. Glas mu parija leden kad je prozborija:

— Evo gospon prasac, izvolte se posist di želite. Vidite samo kako smo van svečani stolnjak stavili u znak gostoprimstva.

A gudin ... Bože prosti, ka da razumi, pa se umirija, sve nas milo gleda. Diga glavu, zamanija elegantno onin svojin repičen šta pari upitnik. Ja bija magarac, ako mi se nije činija skroz ponosan. Dostojanstven.

Okuražija se i ja pa najozbiljnije šta san moga kažen staroj, ne bi li uspostavija kontakt:

— Gospe moja, jel tebi majko ovaj gudin pari drugačiji. Ma vidi ga kako se drži. Gospodski. Ni ne smrdi. Čist je ka ...

Tu san falija. Stari je jedva dočeka moju zadnju.

— E, neće bit čist i neće bit gospodin — zaurla je — ka i gazdarica mu. Donila dama kantu punu vode i 'Ornella' da će uredit gudina i janjčiče. Po njoj bi se beštije kupovale u apoteku il drogeriju, a ne na stočni sajam. Nastavija je — Malo joj je bilo šta su i ona i beštije spuzali po onon toru, nego jin je još i vrata otvorila, da se sušu i zraču. Vrata in je o-tvo-ri-la!

Sta je malo za uvatit zrak, pa nastavija: — Ako od ove trke gospodin ne doživi infarkt sušit ćeš ti damo ove zime pršute. A ako krepa, moš slobodno leć do Šarka pa skupa š njnin lajat na misec.

Asti srce ... skoro san učinija u gaće od smija. A mater porumenila, šta od srama, šta od komedije. Osokolilo je šta stari priča. Jer inače, kad je bisan, muči.

Digla se mater od stola ka strila, pa donila bocu vina. Ulila za nas u tri čaše po malo. A sve ono šta je ostalo prolila u kajin pa stavila prid gudina.

— Viš da je još mokar, nek se bidadn ugrije i okripi.

Otac nije moga doć sebi. Sija na tle kraj beštije, diga čašu i nazdravija. Oči u oči. — Gospon gudinu.

ŽIVOT O SVOM POSLU

Nesritne godine '96. oženija san vlajinu. Svi moji iz ekipe u to vrime već su stekli status pater familias i kategorički tvrdin da je to bija glavni razlog šta san se i ja ukopa. Zašto? Jednostavno zato šta više nisan ima s kin razgovarat, izlazit, krest Bogu dane, a bome i noći.

Kad bi ih nekako i povata za izać, teoretski nisan moga doć do riči. Čim bi in počēja govorit, odma su me prikidali svojin žalopojkama o skupoći »pampersica«, nebrižnin tetama u vrtićima. Posebno su se palili na temu podstanarstva, visokih režija, loših gazdarica. Ima san dobru volju i sam nešto reć pa san se nadoveza na politiku. Kritizira san Vladu, direktore, sisteme ... Ma kakvi, nisu me ni pet minuti pustili govorit. Jednoglasno su utvrdili kako je meni lako zajebavat se o onima gori, a oni ka imaju dosta

i svojih problema. Prova san objasniti da odluke o struji i tetama i skupoći dolaze od gori, a ne iz njihovih kapunjerica. Ma kakvi, »lako je meni«. Nisan ima pravo govoriti samo zato šta san još uvijek staj kod matere kojoj još nisan doveja neku balavicu. Skužin tada da više neman svog čovika koji bi me moga razumiti. Prominin ploču i počnen doma držat mitinge. Ono moji dvoje starih samo su okrićali očima, smijali se na moj račun i najozbiljnije mi rekli da ja neman veze o životu. Mene su imenovali svojim križon šta ga na škinama nose ima već punih trideset godina. Smišno, cili život malo san govori i sad kad me je došlo, a ono me svi ignorirali.

Šta ću? Počeva san živiti o svom poslu. Dosadilo mi landrat po ulici. Uvatija san se knjiga, muzike, teretane. Upozna san neke druge ljude na ovin mistima kojima san počeva gibat. I bilo je dobro. Znan ja da u ovin godinama nisan moga sticat prijateljstva. Nisan ni pokušava. Parilo mi se ako se s nekin skompan da san ga odma osudija na ženidbu.

Jer koga god san zna taj se zakleja na ljubav vječnu. Ha, ha. Neš mi ti ljubavi di se samo kuka.

Smišno je da onog momenta kad počneš voditi računa o svom životu, okolina počinje gledati u tebi čudaka i obavezno ti zavidi. »Vidi ga šta izvodi, nama je zaglumija, pari da ga ne znamo.« Počeli me zvati vanka, a ja san sada ima drugačiji način zabave. I prvi put u životu parilo mi se da san zadovoljan. Šta bi rekli — svoj.

Moju Snježu ja san upozna slučajno ispred kafića. Dok je prolazila pokraj moga stola ispala joj teka iz ruke. Nije mi se bilo lako prigriti, ali kad san vidi da će joj ako se sagne ispasti još desetak knjiga, smililo mi se.

Kod nje mi se svidilo šta je tako lipo, tiho zabeštimala sebi u bradu kad su knjige počele kliziti iz ruku. Nisan je ni pita oće li šta popiti, sama je bisno sila za stolić kraj moga i počela govoriti. I ne pamti šta je sve brojala, samo znan da je klela profesore i autobuse. Fala Bogu da neko razgovara a da ne spomene ni predsjednika ni »pampersice«. Onda je (i dalje bez pitanja) platila konobaru moje i svoje piće i zamolila ga neka ugasi tu narodnu muziku. Znala je moja vladinica šta radi. Povirova san da je prava. Ne voli narodnjake, falše ljude, mrzi politiku, nezadovoljne podstanare. Obožava svoju slobodu, sklanja se od gomile i satima more slušati i čitati dobre klasike.

Lipo nan je bilo punih devet mjeseci, a onda mi je rekla da će još nekom bit lipo s nama za još devet. Sritan san bija kad san otiša jednom svom prijatelju reći da ću se ženiti.

Dočeka me ričima da mu je drago zbog mene, jer »šta bi meni bilo bolje nego njima«. Demantira san ga odma, sasika ga u korijenu i objasnija mu da moja žena neće bit grintava ka njihove. Moja drugačije razgovara, misli, na kraju krajeva, fala dragome Bogu, i izgleda drugačije od njihovih. To mu nisan reka. Vidit će i sam.

Ali ... Je on vidi, ma i ja san progleda.

Ta moja žena otkad se udala ka da je sami đava uša u nju. Ima lipo dite, dobroga mene muža. Ne fali joj ništa, ima i viška. Ka na primjer, ima i svekra i svekrvu, ima dugi jezik, ima i previše vrimena. Samo bi se svađala. I kad je po njenome, ona će opet nać neku kontru.

Rekla mi je da smanjin muziku, boli je glava. Rekla mi je da se klonin teretane, ima njen ćaća motiku koja će mi svaki mišić razgibat kad zamanen. Kaže, šta iman šetat po gradu, bolje maloga odvesti u parkić nek se poigra.

Zeznija san se. Ukopali me prijatelji i njihova ženidba. Da nisu poludili oni, ne bi ni ja. I ža mi je šta ih nisan ozbiljno svatija kad su govorili da nemaju živaca mislit o onima gori. Neman brate ni ja. Jer čini se da sve zlo izlazi baš iz moje kapunjerice.

BIRTIJA »FORGET«

Koga je briga? Nikoga. Cilon svitu skroz je svejedno šta mi je danas rođendan. I to, rekli bi, drugi »jubilarni«. Okrugli, četrdeseti. Nikad se gore nisan ćutija. Pari da san Pale sam na svitu.

Evo me u birtiji. Negdi na periferiji grada, di san se rodija. Zabija san se u mračnu rupetinu, uletija među neke sumnjive face. U svon gradu di san završija školu, di iman petnajst godina staža i di san upozna milijun ljudi ja san totalno sam. Umoran. Jadan. Pokušavan svatit di san zeznija sebe, ali šta više votke ulivan u se, sve manje znan.

Nekako se stalno vraćan u mladost i tamo tražin istinu. Biži mi. Ka da se sve dogodilo nekome drugom. Taj neko čije ime nosin rodija se u normalnoj familiji. Tako svi misle, tako san mislija i ja dok nisan izgubija samog sebe. Mater je bila dama. Ni ja je ka mulac nikad nisan vidija da nije bila tip top. Predavala je u školu. Matematiku. Kako je zbrajala i oduzimala brojeve, tako je i pričala sa mnon. Nikad me nije iznenadila zagrljajen. Čitala mi je priče koje su bile propisane u lektiri, šetala me od svetoga Frane do Matejuške. Nikad me nije pustila da se šporkan na balunu ili da oden na luna park. To je bila privilegija sirotinje. Dok su oni pravili dičje dišpete susidima iz ulice, ja san lupa po klaviru. Baš lupa, jer nit san ima ruku, nit sluha. Ali mater je volila klavir. I ja san ga upira svirat, njoj za ljubav. Da jon se dodvorin, da je oduševin. Stari je bija fleksibilniji. Zna je digod poludit sa mnon, pa pravit lupeštine po kužini. Ali samo onda kad je mater bila bar sto kilometri daleko. Kad su se oženili, ona ga je priodgojila po svome. Mora je zaboravit svoje korijene. Nikad nije spominja selo odakle su mu bili starci. Ruga se s vlajima jer je mater na nji gledala s visine. Ima je stari u svome ormariću jednu sliku rodne mu sirotinjske kućice na selu u koju nije uliza otkad se oženija. Onda kad bi popija čašicu više, sliku je kaziva meni. Da ona ne zna. E, ali vila di je ona odresla bila je uokvirena usrid našeg tinela. Da svi vidu. Pričala je o »svom porijeklu« ka da je princeza. I danas mislin da baš zbog te njene pokondirenosti ja više ne znan odakle san ni di mi je misto.

I u školu mi je birala prijatelje. Iz finih obitelji. A ti su bili pokvareniji i zločestiji od onih šta ih je ona držala seljačinama. Pravili su nevolje, ali nastavnici su njima virovali. Vizavi uticajnih roditelja nikad bogataška dica nisu nadrljala. Za njih kazne nisu postojale. A ja san bija kukavica i muča san. Bogate san mrzija, a sa siromašnima nisan smija. Sam san bija prije trideset godina, a danas san još više sam. Jer prije san mora virovat materi i ocu, danas to ne mogu.

Samo zato jer san sve svatija. U mene nije bilo zavaravanja, nisan ima facu kojoj bi se tužija i zato me nikad niko i nije ohrabrija. Neman naviku ulipšavat život, priman ga

tačno onako ka i dok san bija nezaštićeno dite. Gol san prid ovin sviton. Jedno kratko vreme ima san prijatelja. Dobrog. Nikad mu nisan puno govoriya o sebi. Ali, razumili smo se »intelektualno«. Volija je razgovarat. Bilo je to vreme kad san čita knjige o povijesti ka da su romani. Tija san bit zanimljiv mom prijatelju Zlaji, jer njega je povijest zanimala više od ičega. Puno mi je značilo to druženje s njim, bija san živčan ako se ne bi vidili popodne ispred zgrade. On je bija jedini čovik koji se sa mnon dogovara, koji je računa na mene. Pa makar i za pinkicu razgovora. Drugome nikom nisan triba. Kako su prolazile godine, Zlaju je uz povijest počela zanimat i ženska strana svita. Onako smišan i pametan nije dugo čeka prije nego je uvatija prvu curu. Poslin su se, fala ti Bože, cure minjale, parilo mi se da šta je stariji sve je više volija obimnije. A njega su volile sve. Krakate, vrhunske, debele. Volija san ga i ja, ma je on bija skloniji njihovon društvu. Ko šiša povijest kad si u pubertetu. Ionako je sve u povijesti staro. Trulež.

Novu, staru samoću san brzo prihvatija. Davno je taj osjećaj pustija korijenje u meni da se ne bi s njim zna i nosit. Sve više san isključiva emocije. Vidiya san, šta ih više ćutiš, život te jače boli. Nije meni to bilo potriiba.

Puno je vrimena prošlo otad. Ima san cure. Ni jednoj nisan virova, a nisan baš bija neka partija da bi one moju narav mogle duže trpit. Koliko san sebe, duhovno i materijalno, uložija u te veze, toliko san od njih i ima. Uvik san na kraju balade bija pozitivna nula. Pametno materino matematičko dite. Samo jedan put se dogodilo da san poželija ženu imat kraj sebe. Za malo duže vreme, jer bojin se riči zauvik. Mislin da je i ona mene zavolila, a čudi me to jer bila je pametna žena. Završilo je sve jer se nisan tija nosit sa njenim problemima oko rastave od muža joj. Bija je on sitni kriminalac. A ja se teško sporazumin i sa normalnim ljudima, i ne mogu zamislit da bi možda triba takvoj faci otvorit vrata u niko doba noći. Znan da san sebičan, ali nisan se moga pravit i suosjećat s njom. Iz razloga šta ja to stvarno ne znan. I tu san kiksa, potvrdija kako san čisti primjer asocijalne face.

Jedino je misto di san od starta dobro kotira moja firma. Iman sve kvalitete poslovnog čovika. Služben san, distanciran. Malo govorin. I strogo. Nema bliskosti sa suradnicima; kako će bit kad je ni sa starcima nisan nikad ima. Ljudi me gledaju zavidno, a ja bi da sve da mogu bar jedan dan živit ka oni. Izist puničin ručak, otić po dicu u vrtić, navečer sa ženon računat kolike su režije. Tija bi ka i oni cili dan grintat i ćutit da mi je srce puno ljubavi. Ka i njima dok brontulaju o zločestoj dici i živčanoj ženi, a bez njih više ne bi znali živit. Oni za rođendan ne piju sami. Imaju prijatelje, dicu ... Nemaju lovu za skupe poklone, zato daruju jedni drugima jeftine kolonjske vodice. Sa srcen. Ja san od poslovnog partnera dobija skupi sat i bocu francuskog konjaka. I na kraju me pozdravija sa »Sretno Marko«. Zoven se Matko. I nikad nisan volija votku. Pijen je danas, na svoj četrdeseti. U birtiji »Forget«, na periferiji.

SINDROM STRES

Ma ko će ukalupit našeg Milu? Ne more brate niko. Kako je počea po svoju kad je bija mali, taki je fala ti Bože i osta. Zajebant. Furba. Ma nije mi drago šta s godinama sve više sličiči pokvarenjaku.

Jedinac je otkad zna za sebe. Nikad nije radija ništa, jerbo nije bilo potrebe. Kad bi pofalilo novaca otiša bi u Italiju, kupija pun portapak rebatinki sa Ponte Rossa i prodava ih po duploj cijeni. Nabavlja je robu i po narudžbi, a ta je bila skupa ka suvo zlato. Ka za prijatelje, e. Tako su se po njegovin talijanskin kesama mišale bobine za motore, puderi za curice, espadrile, karte triestine plastifikate, mokasinke i manistra. To je bila zarada za džeparac. Ono šta drugi zovu plaćon, njemu je na ruke dava njegov čaća. Zato se i ne čudin puno Mili. Rođeni otac mu je uvik govoriya da jebeš čaću šta ne može sina 'ranit do pedesete godine'. On je to najozbiljnije misliya. Ka produkt take teorije, evo, danas Mile. Nije više na čaćinoj grbači, jer je stari ima sriće pa je umra. Danas je Mile moja pokora. U vrime njegova biznisa i stalnih relacija Split-Trst ja san radija. Bija san trudbenik. Ništa nisan ima osin svoje plaćice. Lažen, zaboravija san na K-15. Dičjeg nisan nikad omirisa jer se nisan tija odreć zemlje. Srića. Sad kad su dica punoljetna, ima bi roge. Ovako ženi umisto novaca svako malo nosin mrkvicu, peršin, šljivarice, kupus i krunkpire. Svaki krunkpir mi nosi skoro po kila na vagi. A nisan glup. Ili san posta. Jer, istini za volju nikad prije krunkpir nije ovako resta.

U penziju me otpremilo. Sa tri iljade maraka. Reklo mi: »Biraj, kume oš' na biro pa čekaj ili uzmi lovu. Penzijica neće bit velika, al' će bit sigurna.« I stvarno, svaki misec drito na adresu ja dobijen svoje četiri stotine i pedeset. Kuna. Đava li in krzno odnija. Mile se nije prida. Izmakle mu oni tri ijade otpremnine, jerbo nije nikad ni ima radnu knjižicu.

Propa mu i šverc, jeftine robe danas na svakon kantunu. A on se gurat sa svakin neće. Il će bit Boss ili ga neće bit. Odlučija se uvatit za ono šta mu se parilo najsigurije. Najbolje je bilo pozvat se na rat. I stradanje. Jer, na kraju krajeva, a za koji kurac je on ratova? Oni šta je za vrime rata bija u krajini danas prima hrvacku penziju. Zašto bi onda Mile gladova i patija se. Sto puta je promisliya i zažalija zašto nikad za vrime rata nije otiša kod doturice pa se požalija na zdravlje. Danas bi lipo ima napismeno svoje stradavanje. Ko je onda na to misliya? U vojsci se lipo i ilo i pilo i družilo. Koja bi budala propustila otić na teren, kad je tamo znalo bit puno lipše nego doma. Nije se plašija rata, nikad nije bija kukavica. A i srce je ima, za reć pošteno.

Kad se sve svršilo, Mile je sluša svaku rič šta njegovi prijatelji govore. Tačno je zna kako će. Kad je doša kod doktura, doli u prizemlju bolnice, sekundu mu je bilo neugodno, ali nije se da smest. Samo na čas se sitija pravih invalida pa ga je duša malo zabolila. Učinilo mu se da se griši o njih kad glumi bolest. Ali, brzo je Mile to pribrodija. Prvo se u sebi prikrižija, onda je ruku stavija u žep, pa nevidljivoj boleščini peta roge da ne bi slučajno došla na njega. A kad je dokturu počea govorit o svome stresu, drža je fige. Siguro je siguro.

»Znate gospon Dokture. Možda će Van se učinit da san kasno doša, ali bilo me sram. Ma kad san vidija koliko zdravih ide u penziju, reka san: Mile, ti se bolestan čovik, ne triba se stidit. Bija si borac, živci su ti stradali, ti nisi za život ka šta si bija. I ako se sam ne sačuvaš neće te niko. Danas, sutra, ko zna šta te more spopast kad vidiš nepravdu. Kako te pošteno tvoj stari učija, tako i nastavi. Dokture, meni se čini da i ja iman sindrom. Pa vas molin da mi pomognete.«

Otada, eto, ima već šest miseci, svaki dan ide »na boravak u bolnicu« i pari mi se da je i sam povirova svojoj priči. Neka, Mile, neka. Uvik si drma pa zašto ne bi i sad. Dok ti čekaš svoje papire iz Zagreba, meni je već peti put okasnila penzijica. A ovi sindrom šta se pojavija nakon rata još niko nije imentova. Na šta ću se onda ja pozvat? Svako će reć, radija je, sagrađija, oženija se, odgojija dicu, a šta bi ovaj više tija? ...

A Mile ... dobit će taj ... I zaostatke i penziju veću od moje. Stizat će mu dva dana prije nego meni. Jadni moj Mile, prvi put u životu nešto će stvarno radit. Objavljivat selu da je njegova stigla, pa će i njihove siguro za dva-tri dana.

OKRIĆEN STRANICU

E sad se lipo mogu slikat! Prvo san jutros zakasnija na ispit, onda san zaboravija nazvat Anu (a ona me »jadnica« cilo jutro čekala ispid faksa, biće da me utješi kad padnen), posli san doma napravija skandal i posvadija se sa starin. Neman pojma šta mi je, ali definitivno san otiša u krasni ... Znan ja dobro di.

Posta san prava pegula. Povuci, potegni, ali nikako da i meni krene. Sve se nešto motan na krivin mistima, a najgore je šta san toga debelo svjestan. Ma se svejedno ne mogu otrgnit. Lipo li je bilo u srednju školu. Ima san živaca starcima klimat glavon dok su se pravili ka da me razume. Tili su prijateljski, fala Bogu. Tako je bilo dok nisu okrenili sve na svoju bandu. A ja budala mislija da ću da izvinete ja njih ... Jesan ih roge.

Ima san želju upisat DIF. Život san isplanira do Z. A ono Ž san odlučija pustit Bogu da on vidi oću li među Anđele ili kod Repatoga. Spopa me Repati prije nego san umra. Mater je svaki dan brontulala o mojoj »nezreloj odluci da cijeli život preskačem zgrčku i raznošku«, a stari joj je dava topničku potporu usmeno slažući knjigu memoara na temu poslovne perspektive nakon završene ekonomije. Je li me to lito sunce udrilo u glavu ili su mi starci sili na nju, ne znan, ali ja san upisa ekonomiju. Pitaj Gospu šta san mislija. Ali da san normalno mislija, siguro ne bi tako postupija. Jer na silu san učija ekonomiku i statistiku, sve te uštogljene, glupe predmete koje normalan čovik ne može proć a da ih brzo ne nabuba i još brže ne zaboravi. Kad san svatija falingu, prova san se izvuć vojskon. Asti Mande, mater samo šta nije kolabirala. Nema veze šta je već par godina prošlo od smrti pokojne Krajine. Ona me već zamislila na granici od Dunava, gori u Vukovaru. Šta se ona više zgražala, meni se Vukovar činija manje opasnin od rodne mi kuće na

Mažuranića šetalištu. Tu se borba vodila bez primirja i poluvremena. I tu je moja mater dobila i drugu utakmicu. Osta san ka budala.

Mic po mic, snašla me nova nevolja. Mala Ane me se nadovezala dok joj nisan (kako bi rekla moja draga romantična mater) zakaza rendes. Čini mi se da je i Anina mater ka i moja, kad je čeri utvila u glavu da muški postoje samo zato da iskoriste ženske. Pari mi se da san je već sto godina vodiya vanka kad mi je napokon dala da je poljubin. I onda san glupan svatija da se mala ljubi više nego iskusno i znalački. Zašto joj je tribalo toliko vrimenta da popusti, ne znan. Ali kad se pustila, pustila se do kraja. Jer više nisan ima mira od nje. Ma čini mi se da ću i to danas brokvat, takav mi je dan i bilo bi ga šteta propustit. Na kraju krajeva, uvik san sanja imat curu koja će znat živit slobodno, neku koja će u sebi imat dovoljno umjetničkog i boemskog, neku kojoj novi dan neće bit tlaka ako u frižideru nema ništa osim paštete. Ane je smišna, ali nije tip. Ane je draga, ali nije seksi. Ane je pametna, ali nije fajter. Ane je kopija moje matere kojoj samo šmajser fali dok razgovara sa starin. E, neće. A mojoj materi, ako Ane paše, neka je i oženi, posvoji. Neka se mene odrekne, samo nek me pusti. Dosta mi je već njenih priča o uspješnin ljudima, dosta mi je njene zdrave prehrane u našoj »mramornoj« kužini, priča o štetnosti duvana, straja od lošeg društva, droge, brze vožnje. Asti ga, kad san već kod toga, šta ću starom izlagat za ovi livi blatobran. To bi triba napravit a da on ne zna. A kaznu ... platit neću. Sakrit ću je od mojih da in slučajno ne bi palo na pamet platit, a ja ću lipo u zatvor. Dok ne prođe gužva s Anon, dok starci ne svate da moja noga više neće koracnit na fakultet budućih mladih nadobudnih poslovnih menadžera, dok ne prođu svi znatiželjnici kroz moju kuću (strašno uznemireni zašto me nema na faksu) ... dok sve to ne stiša, lipo ću u zatvor. Valjda će mi dat bar sedan dana kazne, jer uvridija san Organa. Tija san se i potuč s njim dok mi je priča o prekršaju i pojasu i brzini i ... »Organ, imaš piće, spasić me život. Spremitć me tamo di me se moji ne mogu dočepat. Šta mi više vrimenta daš, veće su šanse da dođen sebi i lipo se popravin. Djeluj odgojno, jer ću ti inače bit na savjesti. Biraj.«

STIPE TIJARICA

Stipe je doša iz Tjarice. Tako je reka. Zato je među nama i imentovan ka Stipe Tjarica. To je izgleda bija jedini istiniti podatak šta nan je reka i pari se da će tako ostat za sva vrimenta.

Jedan dan pojavija se niotkuda naš Stipan Tjarica, Varalica, Puzalica. Mrtav-ladan uletija u ekipu iz našeg kafića i sa svima odma priša na ti. Bez uvoda i ikakve logike namistija se u jedan kantun i uvatija davit. Nisi ga moga ignorirat jer se non stop utirava sa svojon šprehon. Oni pronicljivi šta in Stipe baš i nije mirisa padali su na njegovo: »Stari, al se ti mene ne sićaš?« Šta će čovik kad mu se tako neko obrati nego nastavit razgovarat. Smišno je šta bi Stipe odma ubacija u četvrtu, pa se čovik nije ima vrimenta sitit odakle se

znaju. Bože moj, godine čine svoje, ne more se uvijek jednako dobro pamtit. A sad kopat po prošlosti moglo bi samo izluditi čovika i natirati ga da se zamisli koliko su mu komore postale tisne. Neprohodne. Izumrla. U svakom slučaju, Stipe je stalno bija tu negdi. Uvijek atento za obećati prstace, uvijek atento za užicati duvan ili pivo. Dok bi iz kurtoazije odbija pivo, u isto vrijeme je očima manta konobarici da ga ulije. Dok je razgovara sa čovikom mlatija je rukama ka da će poletiti i gleda je u pravcu onih kojima se prišteškava, a nikad u čovika s kojim priča. Jedino kad je bija zapravo žedan.

Šjor Tijarica je sebi prišija puno činova, civilnih i vojnih. Tako znamo da je bija zapovjednik, veliki pomorac od zanata, vrsni meštar za sve poslove koje čovik more zamisliti. Ako š pituravanje, izgradnju, kuvanje, ribarenje. Za vrijeme Stipinog boravka u našem kafiću fricali savjeti i malo ko je posumnja da je Stipe rođen za savjetnika šefa države. Take lole nema na daleko. Srića i Bog. Za dvojicu takih ovi svit bija bi tisan. Toliko dugih ruku i nogu nema puno. A i glava mu nekako otečena, razbunbana, sa sidin vlasima podignutin u zrak ka da najžešća bura dere.

Stipe je prvo uvatija na zub brodovlasnika Ivicu. Ponudija mu petnejt ijada maraka na godinu dana kako bi moga koristiti njegov brod. I priselija je kod njega radi boljeg dogovora. Lipo se raskomotija i krevet zauzeja. Đava je poslovni dogovor, triba ga dogovoriti i ispoštovati, a kako š to napraviti ako ne kontaktiraš. Svakodnevno. Malo mu to bilo pa natenta čovika da počnu prodavati ribu na peškariji. Prodava Tijarica ne bi da je morski vuk. Bija rukati, grlat i simpatičan onako veliki, pa mu bogami i prodaja dobro išla. Sprda se sa cilin sviton i vika: »Evo srdela, friška, moje godište«. I luda svitina kupovala i smijala se. Mislila da se Stipan zajebaje. Aha ... Moš misliti šta su kupili puno frišku ribu, godišta sidoga Stipe. Ne lažen matere mi. I meni je ka dragoj prijateljici nosija tu svoju ribu. Smrdilo je po friškini na sve strane.

Uredno nas Stipe uništava svojom pojavom, pila nas i žica, a mi stojički podnosili vrhunsku glumu sitnog lopovčića, velikih, velikih prstića. Jutro dolazija Tijarica iz Ivičinog kreveta i priča pričicu kako dicit svako jutro triba ostaviti sto kuna. Govorija je: »Ne pitaju dica imaš li nego traže svoje.« Nije on nikad sakatija svoju familiju, uvijek je spominja svoju Nedu, crnu lipoticu.

Izlizala se slika Nedice krasotice koliko je samo ljudi pogledalo. Priko cile plastike u novčaniku gledale nas njene crne oči i duga kosa raspletena vijorila nan isprid nosa. Bože prosti, ka da je i sad vidin. Pa me straj da nije i Stipe dikod u blizini.

Jednog jutra eto nekog velikog čovika u odijelu, uša u naš kafić. Đava odnija ko bi pripozna Stipu da mu nije one kuštrave kosurine i dugih, dugih ruku i prstića. Kaže da je bija na selu i bogati rođijak predložija mu izlet, uz napomenu neka ponese i pasoš. Svima je priča istu priču, a nikome nije reka više od ovoga: »Za..za..zasp je i kkkkkad san se ppppprobubudija vidin daaa smo u Maaa..ri..boru.« Navodno, otišli su do Minkena. I .. tu nas je spizdija, jer je ka potvrdio svoga putovanja donija punu kesu njemačkih ručnika, donji gaća, krpa, penkala..

Poduzetni Ivica uz blagoslov Stipe otvoriya štand isprid našeg kafića i na vas glas reklamira proizvode. »Evo vrhunske robe, pamuk sto posto, sve iz Minkena.« Popija bi guc zidarske pive pa nastavja: »Jeftine gaćice, amo žene!« Jedna mu cura odgovorila da

to nisu gaćice nego hulahopke, a Ivica spremno odvratija da je to isto. Šta će žena, jeftino pa kupila. Cijene su se slobodno formirale. A Stipe sve to nadgleda kroz prozor kafića i klima glavon jer je sve išlo po propisima. Tačno kako je bija odredija. I sam se nasmija kad je Ivica prodava dva redipeta. Veličine su bile »šljivarice i šakarice«. Onaj šta je nosija znak L bija je šljivarica. A oni XXL bija je šakarica. Biće je Ivica odredija veličinu po Stipinoj šaki. Taman. Prodaja zavjesa preostalih od jutarnje prođe prolongirala se za popodne. Trojica su rastizala zavjesu na visini od tri, četiri metra. I ... prodala se i zavjesa. Za useljenje u novu kuću kupija je čovik po prodajnoj cijeni pive. Doda je još dvadesetak kuna i kupija u paketu par krpa, gaća, jastučnica. A ka present dopala ga i boca finoga pića. I jopet za useljenje. Svi smo bili puno zadovoljni. Odvukljali svoje kese doma, sa poštovanjen nazdravili i Švabama i Minkenu i kvaliteti. A i Stipi. Nalija se taj dan ka pravi Njemac kad vikendon ode u restoran na kobasice i pivu. Posli teškoga arbajta.

Kad nas je vidija onako zadovoljne, odma je obeća sljedeću pošiljku i još se zakleja da će je prvo donit nama da pogledamo i pribiremo šta nan paše. Fin je bija naš Stipe. Svaka mu pivala.

Još se mi malo smijali i prepričavali ovi cirkus kad smo počeli primjećivat neke nepoznate male ljude kako se mišaju među nas. Nije dugo tribalo za svatit da se i policiji dopa naš kafić. Jedno po jedno išli smo na informativni. Vratili svoje gaće i ručnike. Cinka nas Stipan. Dok nam je mava dugin prstima ispid nosa nismo išli za tin da mu je i jezik dug.

Reka nan policajac da je Stipan doša u svoje selo, Berlinsku ulicu i redon opljačka kuće svojih rođijaka i susida gastarbajtera. Na kraju otiša i u zadnju kuću, maznija odijelo prvog rođjaka, obuka se, spakira robu, i donija je prijateljima u Split. Ivica nan je napomenija da je u tom odijelu Stipe bija i u Minkenu i u kafiću i da je u njemu spava kad je bija doma. Zajebalo nas odijelo. Okračalo. A tek smo onda mogli vidit koliko su mu duge ruke. I prstići ... i prstići. Jeben ti Švabo majku ...

FERGUSON

To što mi ne pričamo sa šjor Matinima je zato jer su nan kuće jedna do druge. Mislin da je šteta, jer puno san volija odit kod njih.

Uvik smo bili dobri. Šjora Mara je Matina žena i godište moje babe. Skupa su svake nedilje na misu išle, tako i u polje. Dida je moj bokun mlaji od šjor Mate, ali to nije smetalo da zajedno balotaju ili piju pive gori na gostioni. Nekako smo s njima bili bliže nego s ikin drugin. Nevoje su počele kad je dida kupija traktor. Makar obe kuće imaju više zemlje nego će ikad uspit obradit, isto su napravjene tako da postoji samo jedan put od kuća nam do ceste. Čija je zapravo zemlja teško je reć. Bila je i didina i Matina dok nije doša novi traktor Ferguson. Od toga dana ja san čuja sve šporkarije o našoj i šjor Matinoj familiji od prije sto godin pa na ovamo.

Baba je ti dan spremila obid za puno ljudi. Bilo je i slatkoga makar ga nikad nije volila praviti. Meni je rekla da oden do naših susida i pozoven ih na ručak. Dite san i ne znan zašto ljudi ujedanput počnu pivat drugačije, pa san veselo uša u šjor Matino dvorište i vika: »Šjor Mate, vas i tetu Maru danas s obidon časti Ferguson.« Asti Mande, ka da je bomba pala. Pogleda me ka lopova, uzeja grablje šta su stale naslonjene na zid od kuće, pa ih uperija put mene: »Đava odnija i tebe i Fergusonona, neće taj priko moje zemlje proć.« U ime Isusovo sveto, zamantalo mi se. Ma čekaj, promislija san, što san napravija? Pa barba Mate me do sinoć drža u krilu i milija po glavi. Nije ima svoje dice, pa je govoriya: »Ti si moje blago.« Neki blagon zovu stoku, a da nije na to mislija? Jer zašto bi me ovako ka da san mu neprijatelj dočeka i potira. Vratija san se doma. Nisan babi ni stiga kroz suze ispričat šta je bilo, kad neka galama vanka. Vidin didu doli na cesti kako dolazi na crvenon traktoru. A vidin i još nešto. Barba Mate stavija kar pun drva za zimu, nasrid puta za kuću. Ono bi i konj teško povuka, a on je od bisa povuka sam. Viče na šjor Maru neka pomogne, neka gura kola, a ona jadna suze briše i mora slušat. I to mu se činilo malo pa se popeja na one klade i lega pa viče: »Samo priko mene mrtvoga moš proć.« Sta dida sa traktorom, u očima vidin da ne zna šta bi. Prije minutu vrimena bija je sritan, tija je ovog čovika dovest za stol, proslavit kupovinu. Tija mu je reć da se sad više ne tribaju mučit po zemlji. Znan svoga didu. On voli Matu, i Ferguson bi siguro samo prinoćija u naše dvorište, a bija bi zajednički. Ne samo za polje, nego i za poč gori na gostionu.

Pošto je naš put ograđen kamenin zidon tribalo ga je srušit da bi traktor moga uć u dvorište. Uspili smo i to, fala dragon Bogu. Dida je sija tu večer za stol ka da ništa nije bilo. A svak je moga vidit da je dida puno muča. To nije njegov običaj, a kamoli sad kad imamo novi traktor. Tako je proša taj dan kad je završilo jedno lipo prijatejstvo.

Ža mi je, u srcu mi je ža šta se ovo dogodilo. Volija san poč kod šjor Mate, bija mi je ka dida. Dikod sidnen s mojin didon za napraviti đir, ma vidin da on nije sritan. Uvid ide u drugon pravcu od onoga šta vodi prema gostioni. I znan da bi najradije vratija Ferguson i minja ga za ona prošla vrimena. Minja bi ga za svog prijateja. Ali, gotovo je, nikad više isto. I didu mog to boli pa san i ja tužan. Baba kaže da je valjda tako tribalo bit, da je dragi Bog tija. Ne virujen.

KOD GOSPE VRPOLJAČKE

Upeklo sunce, već je u po kolovoza. Vaja pohodit Velu Gospu. Pa od nje tražit kišu i zdravje. A novci ... nji ćemo molit u drugi svetaca.

Di krenit? Jedna je Gospa, a svetišta puno. I Dida odluči. Ove godine pohodit će se Gospa Vrpoljačka. Nije daleko, najbliža je rodnoj kući. Tu je i Didova pokojna Stara hodila. Sića se Dida zavežljaja koji je nosila. A u njemu pogača šta ju je kuvala ispod peke i butelja vina. Odojak se kupova posli Svete mise. Pa bi se onda po domaću silo i blagovalo pod borićima. U ladu.

Tako i bilo. Uputili se Dida i njegova familja. Sili u novo auto i otišli tamo di nekad bija je dite. Materino. A u Vrpolju ka da je vrime stalo od njegova zadnjeg hodočašćenja. Crkva puna, svit osluškuje misu i biži u lad stari stabala. Nedaleko crkve banci puni suvenira, đinđuva, robe. A između svih ti blagdanski divota, dimi li se dimi. Odojke i janjce nisu još ni skinili s ražnja, a narod već bira, kupuje. »Daj kilo od rebara, evo vako«, pa mlate rukama, očima gutaju. Smistili se ljudi pod šatore, zaboravili na bon-ton. Ma kakvi pijati, rukon se jede. I kruva ima za kupit. Zaboravjeni postali zavežljaji, ka da su peke zauvik ugasle. Ispod cerade postavilo stole, a u sredini velika bačva puna ledene vode, i u njoj boce sokova, piva, vina. I nikad piće nije bilo ladnije, ni slaje. Blaguje i Dida. Sritan je, pogledon traži poznate face. Malo i je. A stalo mu da vide njegovi seljaci kako je ponosno šibensku kapu na glavu stavlja. Šta je još bolje, kraj njega sidi mali mu unuk. I na njegovoj glavi ista taka kapa. Gleda ga Dida i čini se da njegov život nikad nije ima više smisla. Jer, opet je jedno dite došlo u Vrpolje i stavilo svoju narodnu kapu na glavu, a Dida je ovi put oni veliki zaštitnik šta je njemu nekad bija njegov Stari i pokojna Stara.

Zaboravija Dida na težak život i odricanja. Odlučija na današnji dan, Gospin i svoj, usrićit one oko sebe. Pa se uputija štandu sa košarama i kupija ženi jednu. Činilo mu se malo pa je posla neka uzme i krpe za doma. Stalno pita je li ko žedan. A ručkon je odlučija počastit u gostioni. Gosposki. Kako priliči obitelji šta slavi. Oda Dida sve živje, mlaje, brže. Neka, nećemo se izgubit. Jer malo i je sa šibenskon kapon na glavi. A kamoli, u dvoje da odaju. Ka on i njegov unuk. U doba njegove mladosti puno lakše je bilo sinjat onoga ko je nije nosija.

Odslušali oni Svetu misu. Čekali onu glavnu da Biskupa čuju. Dida se malo i ofendija. Nima onog malog da mu da lemozinu. I sta je tako, već star, a sritan. Ka da se vratija na početak. Onda kad život je tek počėja, onda kad se Gospi obraća i molija je za novu kapu.

Danas ta kapa skriva side, a Dida stoji mirno. Dugo moli, jer i dice je puno. Sad zna zašto je mater onako strpjivo molila dok je on drža za svečane skute i požuriva.

I dok je iša polako sa svoga svetišta, bija mi je drugačiji, pun mira, parilo se da Gospa ide s njin u korak. A ako usliši njegovu molitvu za zdravjen, opet će on dogodine stavit svoju kapu, pa po žeji, a ne pokori, pohodit Gospu.

PRITI DA JE ODRESTA

Zemljo, profundaj se sad kad san i ovo doživija. Meni mulac kaže da san propuva. Do juče san mu kacote dava, nogon ga u guzicu tuka, na krkeća ga nosija. U školu san iša i pravda ga kad bi pica, samo da mu mater ne sazna. Posli je od mene žica cigarete, lovu, greba se za sok. Dolazija me pitat kako će curu pojubit. Barjak san mu nosija kad se ženija. Koliko san svira sa sirenon i drža sva četri žmigavca upaljena da mi je i baterija riknila. A onda ... mulac poludija. Lupila ga u glavu filozofija oženjena čovika. Sve sebi ... Ko šiša ludoga susida. Ja mislin da jedva čeka kad ću umrit da mi ženu i dicu može maltretirat.

Kako je krenija, ne treba mu puno da ih iseli i iz stana. Njemu treba mista, on je Baja. Prvo je počea brontulat da mu voda od moga cviča curi po balkonu. Onda je reka ženi da mu dica bubaju po glavi. Posli je pita šta san stojadina parkira drito isprid ulaza kad ga i onako ne vozin. Mater mu njegovu, do jučer me obrađiva po cilo popodne da mu posudin ključe od auta, a sad mu smeta. E, ali danas mulac vozi bendu. Polovnog, crnog, sjajnog. A na retrovizoru mu vise zastave svih brigada, da se zna koji fajter sidi za volanon. Znan ja di je dobija te zastavice. Žica je konobarice po kafićima da mu daju. Predstavja se ka bivši vojnik, a za vrime rata skriva se od mobilizacije ka od kolere. Pizda od čovika. Ako mu nije rat prisudija, oće gulozu želudac. Sve pjatance svita je prova. Kredit bi moga dignit za misečnu spizu koliko je satare. I ona njegova vlajina skupa s njin. Obukli sebe i dicu u »La coste«, »Adidas«, »Reebok«, »Levi's«, a rečenicu ne znaju sastavit bez »Nu brajo mili«...

Biće to ta nova elita. Govori da mi je i sin »nekolturan« jer svira na gitaru u dva sata. A on je kod mene u kuću dolazija svaki dan u tri, jer je zna da onda obidujen. Pa bi vika da i on najviše voli jukicu i batak. Ža mi je šta mu krila nisan dava, ne bi li dava poletija koliko je puta sidija za mojon tavajon.

Eto, mlađemu mi je danas slučajno odletija balun na balkon prvoga kata moje zgrade. Zna se čiji balkon. I šta je napravija. Ditetu mi je trisku da. Spustija san se doli i napa ga, a on mi je zalupija vrata isprid nosa i reka: »Ti si stari propuva.« Nije me naidilo šta mi je zalupija vratima. Rastužile me njegove riči, jer istinu je kaza. Nisan ja sada propuva, nego još onda kad san ga na krkeće nosija. Jer da san pametan bija, vidija bi koje san govno sebi za vrat stavija.

GLE DAN, A NE VIDIN

Bože, teška li jutra. Sunce nervira svojin zrakama kroz škure za koje me mater već misecima moli da ih pripituran. Kaže, propašće, a onda ko će dat para za nove. Spominje pokojnog oca, njegovu muku i žulje dok ih je kupija. Kad je on bija živ svake jeseni su dobile frišku pituru i uvik su bile ka da su malopri iz butige došle. Lako je uništiti kaže, ma treba posli kupiti nove. Znan već nastavak priče ... nisan ja ka pokojni otac koji je volija raditi, od jutra do mraka. I poje je održava, i mriže je u more baca, a u poduzeću nije bilo vridnijeg i sposobnijeg od njega. To mu je uvik govoriija njegov poslovođa Milan. Na koga li san se ja uvruga? Biće na onu nesriću od strica, Bog ga plaka, nikad nije vaja. Ka da nisu od iste matere došli. Mislin tako dok Suncu beštiman i molin Boga da mi vrati kišno vrime, jer ova vedrina ka da se sprda sa mnon, ka da me provocira, zajebava, tenta. I onda ispadan lud kad kažen da bi tija u sebi i okolo mene mrak. Majku mu njegovu i Suncu, da ga bar mogu ugasiti i spavat, spavat bar sto godina. Dok se sve ne promini. Kad spavan, ne znan, i onda mi je dobro. Sve mi je tlaka, anci mi se obuć ne da. A da ne spominjen materine monologe kad me oko podne vidi da u mudante izlazin iz sobe, pospan

i ljut, umoran od sebe i svih oko sebe. Ma žaj je meni matere, razumin ja da ona ne može razumit, ali neman živaca provat joj objasnit. Jedina mi je, volin je, sve mi je dala i sve je šta iman. Ali, ona je mater. Tribali bi bit skupa onda kad se poželimo jedno drugoga, a nas dvoje se ne možemo poželit jer smo prisiljeni gledat se cili dan. Neman di. Isusove godine san uvatija, a ne vidin šansu počet neki svoj život. Nisan rođen ka vucibatina i gotovan. Takvin san posta od onog dana kad su novu hrvatsku trobojnicu sa šahovnicom stavili na stup priko puta »Belvedera«. Bilo je to onda kad smo došli sa zadnjeg terena. Moj susid vezista skoro je glavu izgubija dok se pentra za obisit je. Bija je malkice pod gason, ali je navalija ka mutav da će je baš on montirat, pa neka četnička banda vidi. Smišno je šta su ga svi ozbiljno svatili, jer četnika u naše misto nije bilo ni prije rata, a kamoli posli njega. Koliko je vrijeme otad prošlo, ne triba kontat. Dosta je pogledat onu susidovu zastavu šta je ponosno vijorila za vreme maestrata i tramontana. Vreme je pritvorilo u šporku, iskidanu krpicu, a ljudi ne obadaju. Sitali se da nema četnika, pa ih nije briga. Nemaju kome praviti dišpet. Ne mogu in zamirit. Nisam ni ja bolji od njih. Virovali ili ne, svako jutro čin utečen materinon jeziku, ja iden ravno u »Belvedera« na kavu. Pušin cigaret za cigareton i mislin. Dok san ja tako pametno mislija o svojoj novoj državi, dok san se zanosija budućnošću punon snova, dok san još jedan put ponosan i sritan u mislima prolazija naše oslobođenje, eh ... Moj vezista je za to vreme dobija i čin i penziju i kredit. Eno ga, oženija se nekon ženskon, dice nema, ali nije ga ni briga. Kupija je mobitel pa se s njih zabavja. Zove svaki dan punicu i svastiku u drugo selo. Pita ih za vreme i priča šta je ima za obid. Izgleda zadovoljan. More mu i bit. Živi ka pravi biznismen. Na periferiji, dobro situiran, pismen taman koliko mu triba da ne falije broj dok zove.

Zanija san se sa veziston, a tija san reć nešto skroz drugo. Dok san mašta, planira, moja zastava je izgubila na svojoj lipoti. A ja nisan napravija ništa. I to je sve. Zato san ljut na sebe. Moji planovi su stali oni dan kad ju je vezista obisija. Mislija san, sad počinje naš život.

Znan ja da su drugi popovali današnjoj situaciji. Mi, oni stari, šta smo noću slušali zvuk oružja i bojali se, mi nismo smili dozvolit da drugi kasnije odlučuju o svemu. Tribali smo znat kad ovi nisu tili nosit pušku, neće znat ni stvorit budućnost. Triba imat srca i hrabrosti i za to. Škola se lako nauči. Tu san sta. I tu san dan danas. Pijen kavu u »Belvedera« i neman snage za ništa. Prominija san se u ovo malo vrijeme. Satrala me briga šta ću napravit da malo one svoje snage vratin. Pa da mojoj materi bar škure opituran.

GOSPODIN POŠTAR

Ima li još kokod na svitu šta bi tija da mu čin prije godine prođu. Ne bi volija da me ljudi krivo svate, volin ja živit i ne prizivan smrt. Ne daj je Bože nikome. Anci pasu.

Piše mi se u rodni list da san uvatija pedeset i pet, a ja bi puno tija da iman deset komada više. Zato, jer bi tako moga ostat gospodin ka šta san i navika bit. Da pojasnin.

Zoven se Mijo, po profesiji san poštar. Otkad san se oženija i steka familiju, uvik radin ovi posa. Sritan san uvik bija. Ko je — ko nije, ja san svoj status uvik ima. Pripoznavalo me uvik po nečemu. Kad san starta radit svi su me poznali po poštarskoj kapi. Dok bi obilazija po cilome gradu, jerbo je poštara bilo malo, ima san bicikletu. Ne običnu nego poštarsku sa onon dugon okruglon željeznon šipkon šta je spajala sic i volan. Niko take nije ima. Velike i crne, za jednoga čovika. Druga je stvar bila šta su nas ženske volile, pa bi ih znali posist na onu šipku, a one se smijale i pazile da in noge stoje strogo damski. Sto puta san se moga izvunit dok su namištale one svoje suknje. Niko vrime san nosija telegrame. Najsrtniji san bija kad bi upalija oni svoj motorić. Ma nema ko me ne bi sinja u gradu na mome prdekavcu. Bija san ugledan, uvik opeglan, sa crton na rukavu, oglancah postola. Gospodin. Osobito u onin prošlin vrimenima kad je telefon imala malo koja kuća. Koliko san ljubavi održa. Smija san se kad bi pomirisa kuvertu. Ako je vonjala po sapunu, zna san da cura piše ljubavno pismo. Dikod je neka znala pritirat sa falšin suzama. Pa bi zamrčila i slova na kuverti. Nema veze, bile su to boli šta su izlićale iz okvira. Od viška glava ne boli.

Znalo je bit i teških pisama, kad san loše vijesti nosija. I to se mora. Ali za svakoga san ima lipu rič, a i vrime za popit bevandu dok bi mi kazivali svoje boli. Sluša san ljude, najboji psiholog san in bija. Jer čoviku ne triba govorit šta će radit, triba ga samo svatit ozbiljno i pustit da dok govori sam odluči šta će.

Najmrže mi je bilo davat plave kuverte. Zna san da su od općine, kad bi jon tribalo novaca. Ili od suda, koji je mora stavjat u red bracku ljubav šta plane kad starci poumiru.

U zadnje doba često san mislija kako bi mojoj struci tribalo minjat ime. Iz poštara u spasitelja. Jer jadnoj sirotinji od penzionera svaka penzija dođe ka rođendan, ka infuzija. Makar su te penzije mizerne, isto pokriju dug od kruva u dućanu, a i griju. Jer, kad penzija zimi kasni, starci stalno u šoku, molu Boga da poštar dođe prije onoga iz Elektrodalmacije šta čas posla pricvika žice. Ljudi moji, koliko olakšanja u staračkin očima kad vide moju uniformu na vrata. Malo me je unapredit u Spasitelja, još veći čin bi triba.

I šta se sad dogodilo? One barabe šta pojma nemaju o psihološkon, financijskon i svakon drugon značenju moga posla, odlučili da poštari više ne nosu penziju. Zašto, ne znan. Biće zato:

a/ da starci održaju kondiciju šetnjon do pošte

(samo zajebali su se ako upali ona »U zdravon tilu, zdrav duh«, jerbo bi se penzioner moga i pobunit)

b/ da poštari izgubu ono manče šta in daju iz drćave ruke

c/ da zaposle jubavnice u bankama

d/ da mogu vrtit lovu jadtog penzionera dok on sa štaon ne stigne do šaltera.

Ne znan. Ali se plašin. Star san, a kojeg đavla ću radit ako ovi pametni plan neko i ostvari. Ja znan da je to teško kod nas, ali baš zato šta je blesav, ka za pegulu moga bi se i provest.

Pisma se više ne pišu. Lova će se dilit na šalteru. A ja ne virujen da bi mene zaposlilo na to misto. Jer iman položeno za vozit motor. A to je već viša škola. Ja bi u ton slučaju bija stručni kadar.

Navečer ne mogu zaspat, straj me. Oću li stvarno zbog toga šta mi fali deset godina do penzije postat niko i ništa? Ja koji san cili život trka za vrimenon, morat ću stat i gledat. Kako nestaju stara gospoda.

ČIJA SU VRIMENA?

Do prije par godina Šime je za sebe mislija da je pametan čovik. Iza sebe je ima završenu školu, fakultet, pročita je masu knjiga, obiša svjetske muzeje. Ako i nije bija neka inteligencija, a ono je bar bija načitan. Nije živija puno drugačije od većine drugih. Svi su slično priživljavali, jedino su se vikendon razmimoilazili u interesima. Neki su petkon ujutro šktivavali s posla i išli kod mesara pa po dvi, tri kese punili plečkama, butićima i kostima za juhu. Onda bi skupili familju, natankali gorivo na magistrali pa put Klisa ili Trogira. Išli su na selo, doma.

Šime je vikendon šeta po Matejuški, Zvončacu, Marjanu. Nedilja mu je bila nezamisliva bez kave na rivi. Tamo je, izvaljen na suncu, ispija kavicu i čakula sa starin prijateljima. Možda bi i on s punin rezervaron zapičija na selo, ali bez staraca je osta još ka dite. Danas bi možda digod i otiša gori, da mu nije sram strica dekomodirat.

Lunja Šime Radunicon i misli: »E ... život je posta drugačiji.« Šta se dogodilo, nema pojma, ali — sve je poludilo. Ka da je priko noći neko postavija pravila koja je on prispava dok su ih obznanjivali. Nekako ritko vidi znance u zadnje vrime. Malo ih je ostalo na rivi. A u mesnici, petkon ujutro, nema više ni jednog. Biće sad meso kupuju nekin drugin danon. Otkad su in se firme privatizirale, zatvorile, bankrotirale, Šiminin znancima šetimana postala produženi, definitivni vikend. Većina ih otišla na selo. Prije osamostaljenja Hrvatske, Šimina generacija taman došla na red za stanove od poduzeća. Onda počea rat, radnici izgubili posa, pojavija se novi kadar i stanovi podiljeni po drugin kriterijima. Šimi i njemu sličnim neimarima bili to nejasni kriteriji. Jer, stan je posta nedohvatan ako nisi oda ceston, drža mobitel u ruci i laja negdi na sunce ili misec. Drugačije i govorili oni šta in je Split otvorija svoja »službena vrata«. I glas grada u kratko vrime posta tvrd i apostrofiran u svakoj rečenici. Šimin dalmatinski, melodičan jezik sakrija se u kale. U tin kalama tražija on prošla vrimena. Nikad ih više nije moga nać, Miro i Frane odnili ih sobon kad su poginuli kod Dubrovnika. Mali Pepe je osta živ. Naučija se na protezu, lipo more odat, ali nije ga briga. Najradije ostane doma cili dan, pa se pridveče u šporke rebatinke spusti u kafić. Mali konobar govorija Šimi da mu se čini kako je Pepe u društvu trave više nego šta bi triba. Brzo je mali izgubija radno misto. Kleveta je junaka njihove kale. Na odlasku je s vrata pita: »Šta ako je istina šta san reka?« I ako je istina, taka si u svetinju. Nisi smija.

Bila je istina, zna je Šime i prije maloga. Ali, Pepe nije bija glup. Proće on tu fazu. Jedan dan kad po ijaditi put bude promislija na onu sliku Frane i Mira kako nestaju u eksploziji, taj jedan put duša će manje bolit. Vrime mora učinit svoje. Sila je i proteza,

sišće i bol. Mali je jak. A ima i cilu ekipu. Sa Šimon je nekako najboji. Vidi da ga on razumi, ne tetoši ga, ne upire savjetima. Pije i naručuje pivo isto ka prije. I još ga sprda kako je vojna penzija puno jača od inženjerske plaće, pa Pepe digod i poviruje teoriji sriće u nesrići. Ujutro, kad se razbistri skuži da ga je Šime šprehon zajeba. Digod zajedno odu i na ribe, a u povratku kući kupe domaće kobasice u Tine. Za glavno jelo. Posli pivo samo klizi. Šime ga zafrkava da je penziju dobija na račun ciroze, jer nogon bolje gazi od njega. A to šta Pepe ne može na balun »falinga je u vlaškon mentalnom sklopu, jer je i ka mulac uvik gubija, pleja se sam o svoje noge«.

Teški su dani postali. Ljudi se sklanjaju, biže jedni od drugih. I španjuleti postali luksuz, a kamoli tura pića. Lako je popit piće u svon lokalu, pišu te u crnu knjigu. Ali, ne daj ti Bože trevit poznatog u gradu. Bižiš od čovika ne znan kolko da ti je drag. Ispod časti ti da u svojim »najboljin«, poznin godinama nemaš celera u žepu.

Boriš se sa režijama, istrošenin lamelama i korpama, skupin dičjin krpicama. I ako imaš sriću nać u svemu notu humora, ako imaš duha i snage virovat u nešto boje šta se mora dogodit, onda si na konju. Šimi je spas šta mu je bliža okolina ostala normalna i sve ove lupeštine šta gleda baren ima s kin komentirat.

Mulci iz njegove ulice voze skupe aute. Oni šta su cili život radili u firmu nemaju ni za prominit gume na autima. Istina, neki su napredovali, poboljšali status, ma su ipak mačji kašalj prema novin bogatašima. Nema jednakih, nema ni stališa, imaju samo pravi i lažni. A ovi drugi su na cijeni. Neka in. S blagoslovon. Ma sa Šimon neće sist za isti stol. Ne zato šta imaju više od njega, nego zato šta ne znaju govorit. Ni pisat. Samo se znaju potpisat. I zato dobivaju novce i stanove. Onaj ko zna malo više, nema šanse. Jer bi ga bilo sram slušat pizdarije pokondirenih seljaka.

Eno in i riva. Neka piju kave, šta se Šime tiče. Ali tako je mogu popit i u Ljubljani. Ne ćute oni miris mora koji je čini splitskon. Jesu njiova vrimenta. Da in ih je Pepe. On biži od njih, ni oni ne vole vidit njega. Ali, tu je Šime. Prati on Pepin korak, pomalo hramav, ali prav. I onda ima smisla sve ono šta je bilo, šta sad nije, a šta mora bit.

PROKLETI DUŠMANIN

»Prokleti dušmanin« — vika je dida i šlapon mlatija maloga miju. Došlo mi je plakat, a nisan smija. Bija bi vika, ma bi dida i mene potega šlapon. Ni uteć nisan moga jer je kjuč bija u didinon žepu. Zato san samo sta i drća.

Zapravo, baba je bila kriva za sve. Uvik je ostavjala oškrinuta vrata od kužine. Mijo je uša u kuću jer je bidan mislija da smi. Kako bi on moga znat da ne smi izist didin veštit i babinu šotanu. Pari da je na njima pisalo: »Mijo, ne diraj, ovo je za Sveca«. Otvorena kužina, otvoreni ormar, roba od Svetaca na podu od ormara ... Bože prosti, baba ka da ga je sama izazivala.

Meni je zapravo sve bilo smišno. Mali san i dobro spavan pa ga nisan čuja. Ali, zato su nji dvoje ča po danu stenju da in uši više ne vajadu, itekako po noći proču. Svako jutro ista debata. Obadvoje su siguri da je miš uniša u kuću. Traži vamo, traži tamo ... nije nigdi. Baba puše, a dida buba s metlon po kantunima: »Iš, iš đavle vanka, da ti mater tvoju ...« Naidija se dida, ražestija, lupa jače nego je potriba. Ne bi da je tigar uniša u našu kužinu, a kamoli mali mijko. Poslin dva, tri dana ruka mi se, ne daj Bože, osušila, otvorin ormar da ću uzet slatko šta mi je barba donija kad je zadnji put bija kod nas. Ja za kvaku, nisan je ni povuka, a mali, lipi, sivi mijo skoči, pa ravno iza špahera. Jadan, vidija ga i dida. I odma zakjuča vrata od vanka, upalija i svitlo iz hodnika i onda blokira sve buže. Zajeba se šta je metlu ostavija ispid kuće, pa ga je sad bilo straj otić po nju. Jer, nije tija potirat miju. Tija ga je ubit i to mome didu nikad neću zaboravit. Cili život učija me da volin sve živo šta je Bog stvorija. Gladija je tovara i kozu, mački je uvik dava ist. Priča mi je o konjima koje je jaha dok je bija u vojsku. A ovega mićega stvora oće ubit. Da je dušmanin. Da je poiija finu in robu. Štetočina, kaže. A ja znan da mijo nije ništa kriv. Šta on zna o privatnom vlasništvu. Takav je, znači, moj dida. Isti ka i susid Miro šta dida uvik priča protiv njega. Kaže da je ovome sve dobro i normalno dok se njega ne tiče. A kad on ima problema, onda postane pravednik. E dida, dida, nije Miro gori od tebe. Lako ti je volit beštiju dok ti daje i pomaže. Čin je neko zagriža u tvoje, ti bi ubija. Nema mijo ni pet deka, a posta dušmanin. Udri šlapon po njemu, a navečer ćeš opet od Boga tražit milost za sutra. Tresa san se i gleda. Pomoć mu nisan moga, a ža mi ga je bilo. Plaka san u krevetu kad me niko nije vidija. U niko doba san se diga iz posteje, otvorija ormar i ono slatko šta san od barbe dobija, spremija san u malo karte. Bacija san vanka ispod smokve. Radi malog, jadnog nije. Da nisan otvara ormar možda bi mijo bija didi uteka.

»CORTE SOLTA« – TRAGOVIMA ŠOLTANSKIH ISELJENIKA U
MLECIMA

Lovorka Čoralić

U sklopu proučavanja prekojadranskih iseljavanja sa šireg dalmatinskog područja, poglavito onih usmjerenih u pravcu Veneta i Mletaka, iznimnu važnost imaju migracije i iseljeničke zajednice iz grada Splita i njegove uže kopnene i otočne okolice. Dio tih stoljećima dugotrajnih i intenzitetom bogatih migracijskih procesa obradila sam u prethodno objavljenim priložima u kojima je težište istraživačkog zanimanja bilo usmjereno kako na skupna iseljavanja iz grada Splita ili njegove okolice, tako i na pojedinačne primjere mletačkog djelovanja istaknutih iseljenika iz ovog dijela Dalmacije.¹

Prekojadranska (venetska) iseljavanja sa splitskog područja istraživački su posebno zanimljiva jer osim iz samoga grada Splita, velik dio iseljenika potječe i iz njegove uže kopnene (zaleđe) ili otočne okolice. Mnoge takve iseljenike teško je s potpunom sigurnošću identificirati budući da se u onodobnim mletačkim vrelima često bilježe skupnom oznakom *Schiavon/Schiavone* (*Schiavon/e/ de Spalato*), koja je u tadašnjem mletačkom (i šire talijanskom) poimanju poglavito označivala pripadnike hrvatskog domovinskog i nacionalnog podrijetla. Stoga su relativno malobrojni arhivski spisi u kojima je izravno naveden podatak o točnom podrijetlu (mjestu iseljavanja) useljenika iz splitskoga kraja dragocjeno svjedočanstvo o bogatstvu i raznolikosti opstojanja splitske iseljeničke zajednice u Mlecima tijekom prošlih stoljeća. Osim s područja splitskoga zaleđa (poglavito iz grada Klisa), kao mjesto podrijetla nekoliko iseljenika navodi se srednjodalmatinski otok Šolta – u prošlosti sastavni dio splitskoga gradskog okružja.

Tragom vrela pohranjenih u Državnom arhivu u Mlecima (*Archivio di Stato di Venezia*, dalje: ASV), poglavito oporučnih spisa (*Notarile testamenti*, dalje: NT) i mletačkih katastika iz XVII. i XVIII. stoljeća (*Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto. Catastico di Venezia*, dalje: X Savi. *Catastico*), kao i gradiva koje se i danas čuva u sjedištu Bratovštine sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone, Scuola Dalmata*), moguće je ukazati na temeljne sastavnice prisutnosti i djelovanja

šoltanskih iseljenika u gradu na lagunama. Najizrazitiji i do danas prisutan trag šoltanskih iseljenika u Mlecima očuvan je u tamošnjoj toponomastici, to jest u nazivu nekadašnjeg malog trga (danas ulice), prozване prema nekada uglednoj i brojnoj obitelji šoltanskih iseljenika (*Corte del Solta*).

Podaci o nastanku i imenu *Corte del Solta*, njegovim osnivačima i nekadašnjim žiteljima, ali i o ostalim pripadnicima šoltanske skupine u Mlecima, temeljne su sastavnice i cilj izradbe ovog sažetog priloga.

Fond bilježničkih oporuka otkriva nam podatke o iseljavanju, životu i djelovanju nekoliko šoltanskih iseljenika u Mlecima u doba najintenzivijih hrvatskih prekojadranskih migracija. Podaci se odnose samo na XVI. stoljeće, a prva takva oporuka pripada Šoltaninu Luki pok. Blaža i datirana je u 1536. godinu.² Poput većine onodobnih hrvatskih iseljenika u Mletke, i Luka je stanovnik tamošnje župe S. Pietro di Castello u istočnom gradskom predjelu Castello. Zanimanje toga iseljenika nije izrijeком navedeno, dok je njegovo podrijetlo izrečeno oznakom *Solta*, koje je (kao što je to čest slučaj s našim iseljenicima) postalo obiteljskim prezimenom. Izvršitelji su Lukine oporuke supruga Marietta i rođak Zuanne Tarlaso, izrađivač vesala (*remes*) u župi S. Biasio u Castellu. Šoltanski se iseljenik, kako oporučni podaci svjedoče, može ubrojiti u malobrojni imućniji dio hrvatskih iseljenika toga vremena. Posjednik je kuće u župi S. Iseppo (upravo u četvrti najintenzivnijeg useljavanja hrvatskih iseljenika), koju oporučnom željom ostavlja na doživotnu uporabu svojoj supruzi, nakon čije će smrti kuća pripasti spomenutoj crkvi S. Iseppo (za potrebe gradnje: *per fabrica*). Spominjući svoje zemljišne posjede na matičnom otoku Šolti (*miei terreni che sono posti a Solta*), Luka ih namjenjuje doživotnom uživanju supruge Mariette. Poslije njezine smrti posjedi će željom oporučitelja pripasti njegovim najbližim rođacima, poglavito onima koji su najsiromašniji. Ukoliko se nakon njegove smrti Marietta ponovo uda, lišena je svih Lukinih šoltanskih posjeda i kuće u Mlecima te oni u cijelosti imaju izravno pripasti crkvi S. Iseppo. Preostale odredbe Lukine oporuke uobičajeni su navodi koji se odnose na troškove pogreba, mise zadušnice i ostale pogrebne obrede. Zanimljivo je da izrijeком spominje darivanje mletačke bratovštine S. Rocco (Scuola Grande S. Rocco), kojoj ostavlja šest dukata *alla fabrica*. Riječ je o jednoj od samo nekoliko tzv. Velikih bratovština grada na lagunama, čiji su članovi i darovatelji mahom bile osobe imućnijega gospodarskog statusa i zapaženog društvenog ugleda. Činjenica da se Šoltanin spominje kao darovatelj te prestižne bratimske udruge upućuje na to da je riječ o iseljeniku koji se može ubrojiti u »elitniji« dio hrvatske nacionalne zajednice u Mlecima. Oporuka Luke pok. Blaža sa Šolte objavljena je 16. III. 1546. godine, što govori da je nešto prije toga datuma oporučitelj preminuo.

Iste godine (1536) napisana je i oporuka Lukine supruge Mariette.³ Zanimljivo je da u uvodnom dijelu Marietta spominje svoje prethodno napisane oporuke (u Šibeniku i Trevisu), što upućuje na to da su ovi gradovi bili ranija mjesta stanovanja tih supružnika. Jedini je izvršitelj Mariettinih oporučnih zahtjeva njezin suprug Luka. Spominjući nećakinju Katarinu, kćer svoga brata Luke, dariva joj 25 dukata za udaju (*per suo maridar*). Slugi (*famegio*) Francescu Zulinu ostavlja manju svotu od pet dukata. Svu svoju imovinu (samo miraz) namjenjuje supruhu Luki (doživotno), a nakon njegove smrti

Mariettina će dobra pripasti – kao i u oporuci njezinog supruga – mletačkoj crkvi S. Iseppo. Oporuke Mariette i Luke Solta upućuju kako je riječ o iseljenicima višeg imovnog statusa, koji raspolažu većim imetkom (nekretnine) nego što je to slučaj u primjerima ostalih hrvatskih iseljenika. Vrijedno je napomenuti da je kuća u njihovom vlasništvu smještena nedaleko od crkve S. Iseppo, mjestu u sklopu kojega se nalazi i *Corte del Solta*, središnje mjesto naseljavanja iseljenika s otoka Šolte.

Druge dvije oporuke pripadaju Simoni, kćeri Andrije s otoka Šolte. Prva oporuka napisana je 1558. godine.⁴ Simona je supruga Zanetta Crnovića (*Cernovich*) iz Crne Gore (*de Monte Negro*), pomorca (*navigante*) plemićkog podrijetla (*ser*), koji je vjerojatno u Mletke izbjegao pred tada učestalim provalama Osmanlija. Zanetto je, poput svojih brojnih onovremenih sunarodnjaka, pripadnik katoličke vjere (možda i Albanac), kojoj je u predturskom razdoblju pripadao nemali broj žitelja toga područja. Oporučiteljica obitava u župi S. Antonin, u blizni rubnog dijela predjela Castello, koje se (poput prethodno spomenute župe S. Pietro di Castello i četvrti uokolo crkve S. Iseppo) u prošlosti također smatralo jednom od najfrekventnijih zona prisutnosti naših useljenika. Simona je tijekom života u novoj sredini održavala učestale veze s hrvatskom Bratovštinom sv. Jurja i Tripuna, smještenoj nekoliko desetaka metara od župne crkve S. Antonin u četvrti gdje je stanovala. Stoga ne začuđuje želja oporučiteljice da se njezino tijelo sahrani u crkvi S. Zuane del Tempio (S. Zuane dei Furlani), prvotnom središtu Bratovštine sv. Jurja i Tripuna, gdje su se nalazile grobnice za ukop njezinih preminulih članova. Slijede brojne ostavštine članovima Simonine obitelji. Kćeri njezinog nećaka Petra Petrovog sa Šolte (kojoj ne navodi ime), koji je tada stanovnik Hvara, dariva 13 dukata, prsten, haljinu od bijelog sukna, jednu dugu suknju, svileni veo s Krete i jedan obični veo nabavljen iz Carigrada. Bratu Ivanu ostavlja deset dukata i jednu bijelu haljinu za njegovu kćer (ukoliko je bude imao) te pet dukata. Ivanu dariva dio majčinog i svoj cjelokupni miraz, uz uvjet da on svaki tjedan služi jednu misu u Gospinoj crkvi na Šolti (*nella giesia della Madonna di Solta*)⁵ za spas duša njihovih zajedničkih pokojnih predaka. Poneki odjevni predmet dariva pripadnicima rodbine svoga supruga (Korneliji, Ceciliji i Franceschini). Šogorici Nicolosi, supruzi Nikole iz Crne Gore, dariva jedno krzno. Znanici i sunarodnjakinji Matiji, kćeri Marije Pernević, ostavlja jedan komad crvenog sukna, haljinu i jedan dukat. Po izvršenju prethodno spomenutih legata, svu preostalu imovinu daruje suprugu Zanettu. Na kraju oporuke Simona imenuje izvršitelje svoje posljednje volje: supruga Zanetta, Luku Antunovog iz Splita, Nicolosu, suprugu Sebastijana, Ivana pok. Stjepana iz Crne Gore te Lazara Nikolinog.

Druga Simonina oporuka potječe iz 1570. godine.⁶ U trenutku pisanja oporuke Simona je udovica (*relict condam Zuane de Cernovich de Monte Negro*). Kao mjesto njezinog stanovanja navedena je kuća Teodore Charnuzzi u župi S. Severo u predjelu Castello (također nedaleko od sjedišta Bratovštine sv. Jurja i Tripuna). Sadržaj prve Simonine oporuke u ovom je primjeru djelomice izmijenjen. Umjesto prethodno spomenutih brojnih izvršitelja, Simona u oporuci imenuje samo muževu rođakinju Ceciliju, kći Nikole Polovog, te samo njoj prepušta odluku o mjesto pokopa. Slijede podrobna darivanja pojedinih članova Simonine obitelji i rodbine. Ceciliji i njezinoj sestri

Korneliji dariva, kao i u prethodnoj oporuci, pojedine odjevne predmete. Nećaku Petru i njegovim kćerima ostavlja nekoliko odjevnih predmeta, dok bratu Ivanu dariva (osim odjeće) pet dukata. Ostatak svojega miraza dariva Gospinoj crkvi u Šolti, uz uvjet da se novac uloži u nekretnine te od stečenih prihoda svake godine redovito drže mise zadušnice za njezine pokojne pretke. Simonine oporuke zanimljivo su svjedočanstvo o životu jedne naše iseljenice u Mlecima, ali i o njezinim vezama s matičnim krajem, članovima obitelji i prijateljima, koji su – kao i u primjeru ostalih naših iseljenika – činili sastavni dio svakidašnjice te šoltanske iseljenice.

Na kraju, u sklopu oporučnih spisa Državnog arhiva u Mlecima koji izrijeком spominju dalmatinske iseljenike sa Šolte, potrebno je spomenuti i oporuku Trogirana Marina Milića. Ostavljajući kćeri Jakobini četiri dukata i jedan prsten, Marin izrijeком napominje da je Jakobinin suprug njihov sunarodnjak Toma s otoka Šolte (*Tomaso di Solta*).⁷

Spomenuti navod iz prve oporuke Simone Crnović svjedoči o povezanosti šoltanskih iseljenika s njihovom nacionalnom Bratovštinom sv. Jurja i Tripuna. Iako opsegom malobrojni, podaci u današnjem arhivu iste bratovštine ukazuju na prisutnost Šoltana u članstvu udruge. Podaci o njihovoj uključenosti u udruhu sadržani su u godišnjim knjigama bratovštine, u kojima su, iz godine u godinu, navedeni članovi i članice udruge te njihova mjesta u upravnoj strukturi. Svi podaci potječu iz XVII. stoljeća, a prvi se izrijeком spominje Lovro Antunov (*Lorenzo de Antonio de Solta*), dekan (*degan de tutto anno*) bratovštine 1640. godine.⁸ Od 1668. do 1677. bilježi se članstvo Lovre Gasparovog (*Lorenzo de Gasparo de Solta*),⁹ dok je kao članica udruge 1655. godine spomenuta Šoltanka Magdalena Matijina (*Madalena de Mattio della Solta*).¹⁰ Navedeni podaci preuzeti su iz redovitih godišnjih knjiga bratovštine iz XVII. stoljeća. Vrlo je vjerojatno da je u udruhu bio uključen mnogo veći broj iseljenika podrijetlom s otoka Šolte. Ipak, slabija sačuvanost arhivske građe za ranija razdoblja (poglavito za XVI. stoljeće), kao i činjenica da za većinu bratima nisu navedena mjesta njihova podrijetla već samo osobna imena, razloži su što su podaci o prisutnosti Šoltana u Bratovštini sv. Jurja i Tripuna ograničeni samo na nekoliko pojedinačnih primjera.

* * *

Najvažnije svjedočanstvo šoltanske prisutnosti u Mlecima, ali i njihove uključenosti u svakidašnjicu pripadnika hrvatske iseljeničke zajednice sadržano je u postojanju već spomenute Šoltanske ulice. *Corte del Solta* smještena je u rubnom dijelu predjela Castello u župi S. Pietro di Castello, uz Fondamenta S. Iseppo. Riječ je o području koje je, prema pokazateljima u izvorima (postojanje velikog broja oporuka hrvatskih iseljenika), te prema i danas prisutnim toponomastičkim biljezima, bilo žarište okupljanja hrvatskih useljenika. Ta »hrvatska zona« započinje produžetkom *Rive degli Schiavoni* (nazivane u

prošlostoljetnim vrelima i *Rivom od Hrvatov*) s koje u unutrašnjost Castella vodi nevelik trg i ulica nazvani *Corte Schiavona* i *Calle Schiavona*.¹¹ Istočnije od *Calle Schiavona*, u četvrti Castella koja je do danas sačuvala prepoznatljiva obilježja pitoresknog pučkog ambijenta, smještena je *Calle delle Furlane*, ulica koja ime duguje doseljenicama podrijetlom iz pokrajine Furlanije. Među njima su, kako svjedoči iščitavanje onodobnih arhivskih vrela, brojne doseljenice bile i slavenskog (hrvatskog i slovenskog) podrijetla. U neposrednoj blizini *Calle dei Furlani*, između dvije usporedne i dugačke ulice (*Secco Marina* i *Fondamenta San Giuseppe*), u najbližem susjedstvu čuvenih Giardina i izložbenih paviljona venecijanskog Biennala, smještene su u usporednom nizu četiri nevelike i dosezima uobičajenih turističkih hodočasnika najčešće skrivene uličice koje svoj postanak i ime duguju nekolicini istaknutih hrvatskih iseljenika i njihovim obiteljima. Nazivaju se *Corte* (a ne *Calle*), što upućuje na to da su nekada, prije kasnijih dogradnji i preuređenja toga dijela grada, predstavljale manji zatvoreni trg okružen kućama. Iako se i danas mogu nazrijeti tragovi negdašnje strukture njihovog prvotnog prostora i funkcije, već dugo vremena imaju samo ulogu poprečnih ulica/prolaza između dviju temeljnih »prometnica« u tom dijelu grada. Prva ulica nosi naziv *Corte Piero di Lesina*, a ime duguje uglednom i imućnom hrvatskom doseljeniku Petru Fazaniću (Pietro/Piero Fasanich). Petar, sin Marinov, odvjetak je hvarske plemićke obitelji Fazanić (Fasaneo), koji je poduzetničkim poslovanjem (trgovina, brodarstvo) stekao izniman i većini naših doseljenika nedostižan novčani kapital i nekretnine. U ovom dijelu Castella, u župama S. Giuseppe i S. Antonin, Petar Fazanić posjedovao je sredinom i u drugoj polovici 16. stoljeća tri kuće (u jednoj je živio s deseteročlanom obitelji, a druge dvije je iznajmljivao).¹² U istom usporednom nizu ulica nalazimo još dva nekadašnja trga koji ime duguju useljenicama podrijetlom s istočnoga Jadrana. U prvom je slučaju riječ o *Corte Sabioncella* (prema pelješkome useljeniku Dominiku iz XVI. st.) te *Corte Martin Novello*, koja vjerojatno podrijetlo duguje jednom od odvjetača često spominjane dalmatinske obitelji Novello.¹³

Neposredno uz *Corte Piero di Lesina* je usporedna ulica *Corte delle Cenere*, a odmah ponad nje nalazi se *Corte del Solta* (danas nazvana *Corte Soldà*). Današnji naziv ulice promijenjen je u odnosu na prvotno ime (*Corte del Solta*) te na prvi pogled ne upućuje na povezanost s istočnojadranskom obalom i hrvatskim iseljenicima. Ipak vrsni proučavatelj povijesti mletačke toponomastike Giuseppe Tassini ističe u svojem djelu »Curiosità veneziane« kako je zapravo riječ o imenu što svoj postanak zahvaljuje dalmatinskoj obitelji koja (kako samo ime kazuje) dolazi s otoka Šolte. Prema Tassiniju, bogati *patron de nave* Alvis Solta je 1560. godine na tome mjestu sagradio veću zgradu u kojoj je obitavao zajedno s obitelji (suprugom, djecom, braćom i njihovim obiteljima te s majkom: ukupno 20 osoba). Na pročelju kuće (danas broj 910) dao je uklesati natpis na latinskom, sadržaj kojeg upućuje na Alvisovu želju da se obiteljska kuća nikada ne otuđi (proda ili založi) te da trajno ostane u vlasništvu obitelji Solta.¹⁴ Prema izvorima iz XVI. stoljeća, odvjetci te obitelji bili su kalafati u arsenalu. Neki su obnašali i visoke crkvene službe, ali i dužnosti u gradskoj upravi. Tako je *Giacomo detto Solta* (rođen 6. VIII. 1606.), sin *Zuane che sta in Corte del Solta*, bio izabran 1. V. 1649. godine u državnu magistraturu *Collegio dei*

Rigionati. Njegov je brat Matteo, koji se 1661. godine spominje kao vlasnik nekretnina u *Corte del Solta*, obnašao službu župnika u crkvi S. Biagio. Jedan kasniji odvjetak, Gaspere Solta, bio je 1730. godine izabran za primicera u katedrali S. Pietro di Castello.¹⁵

Corte del Solta mjesto je u kojem su kao stanovnici u vrelima zabilježeni ne samo šoltanski, već i useljenici iz drugih dijelova istočnojadranske obale. Prema mletačkom katastarskom popisu iz 1661. godine ondje je na kućnom broju 1268 obitavao Frane Grandi (zaposlen u mletačkom arsenalu) koji za kuću u kojoj stanuje plaća vlasniku (klesaru Tomasu Perusatu) najam od 30 dukata godišnje. U susjednoj kući (na broju 1269) obitava hrvatski iseljenik Ivan Radov koji za stanovanje plaća vlasniku Jakovu Nikolinom deset dukata godišnjeg najma.¹⁶ Šoltansku prisutnost u rubnim četvrtima Castella bilježi i katastar načinjen 1712. godine. Tada se kao žitelj kuće u *Corte del Donà* (kućni broj 105) spominje Šimun Schiavo koji od 1709. godine plaća vlasniku kuće, svećeniku Gasparu Solta, 40 dukata godišnje.¹⁷

Prema tome možemo zorno primijetiti očit smještaj *Corte del Solta* u četvrti najizrazitije prisutnosti hrvatskih iseljenika u Mlecima. Zapaža se i podudarajuće vrijeme nastanka većine tih ulica: druga polovica XVI. stoljeća, doba kada hrvatski prekojadranski egzodus dostiže vrhunac. Šoltanski iseljenici, iako se brojem zasigurno ne mogu mjeriti sa snažnim zajednicama Zadrana, Splitskana, Šibenčana ili Hvarana, svojom su ulicom, očuvanom i do današnjeg vremena, umnogome pridonijeli proučavanju hrvatskih tragova u mletačkoj toponomastici. Buduća istraživanja, zasnovana na dočitanju i raščlambi dodatnih arhivskih fondova iz građom prebogatih mletačkih pismohrana, zasigurno će iznjedrati nova i dragocjena saznanja o šoltanskim prekojadranskim iseljavanjima tijekom prošlih stoljeća.

BILJEŠKE

¹ Usporedi radove s temom splitskih prekojadranskih (mletačkih) migracija: *Mletački kapetan XVII. stoljeća – splitski plemić Jakov Tartalja*, *Mogućnosti*, god. XLI, br. 4-6, Split 1994, 166-182; *Splićani i hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima*, *ibid.*, god. XLII, br. 10-12, Split 1995, 124-131; *Prilozi poznavanju djelovanja splitskog klesara Ivana Primova u Veneciji krajem XV. st.*, *Kulturna baština*, god. XVII, sv. 22-23, Split 1993, 33-40; *Tragovima srednjovjekovnih hrvatskih majstora u Veneciji: splitski klesar Juraj (XV. st.)*, *ibid.*, god. XVIII, sv. 24-25, 1994, 39-46; *Splitske vjerske ustanove u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima*, *ibid.*, god. XIX, sv. 26-27, 1995, 77-86; *Splićani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća*, Božić-Bužančić, zbornik. Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Danice Božić-Bužančić, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, sv. 12, Izdanja Povijesnog arhiva u Splitu, Split 1996, 109-156; *Iseljavanja sa splitskoga i klišškoga područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko-turskih ratova*, *Mogućnosti*, god. XLVII, br. 4-6, Split, 2000, 92-104.

² ASV, NT, b. 577, br. 214, 9. XI. 1536.

³ ASV, NT, b. 578, br. 241, 8. XI. 1536.

⁴ ASV, NT, b. 442, br. 744, 15. IX. 1558.

⁵ Vjerojatno je riječ o crkvi sv. Marije u Gornjem Selu, grobišnoj crkvi za Gornje Selo i Stomorsku. Vidi: N. Bezić-Božanić, *Spomenici otoka Šolte*, u: M. Mihovilović i suradnici, *Otok*

Šolta, Zagreb 1990, str. 68.

⁶ ASV, NT, b. 442, br. 744, 24. II. 1570.

⁷ ASV, NT, b. 372, br. 52, 1. IX. 1546.

⁸ Arhiv Bratovštine sv. Jurja i Tripuna (Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, dalje: ASD), Capitolar grande (dalje: CG), anno 1640.

⁹ ASD, CG, anno 1668-1677.

¹⁰ ASD, CG, anno 1655.

¹¹ L. Čoralić, *Od hrvatske obale do dubrovačke ulice: hrvatski prinosi mletačkoj toponomastici*, Kolo, god. VIII, br. 4, Zagreb 1998 (dalje: Čoralić 1998), str. 61.

¹² Čoralić 1998, str. 62; G. Tassini, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia 1990 (dalje: Tassini 1990), str. 499.

¹³ Tassini 1990, str. 397, 563; Čoralić 1998, str. 65-67.

¹⁴ Tekst glasi:

ALOYSII SOLTAE DECRETUM
PRAEBUIT HAS AEDES NOBIS REGNATOR OLYMPI
NON MERITIS PROPRIIS SED BONITATE SUA.
HERCULEI SEXUS SOLTARUM VIVITO SOLUS.
HAERES, NEC TECUM GAUDET (gaudeat) ULLA VENUS.
PIGNORET HAS NULLUS, NULLUS HAS VENDERE POSSIT;
LEGIBUS AETERNIS HAEC MEA VOTA DICO
M.D. - L.X.

¹⁵ Tassini 1990, str. 610-611; Čoralić 1998, str. 63-65.

¹⁶ ASV, X Savi (*Catastico*), busta 420 (Sestiere Castello, parrocchia S. Pietro di Castello, estimo 1661), str. 248'.

¹⁷ ASV, X Savi (*Catastico*), busta 428 (Sestiere Castello, parrocchia S. Pietro di Castello, estimo 1712), str. 49'.

SVIJET POSTAJE SHVATLJIV U REALISTIČKOM PUTOPISU DRUGE POLOVICE XIX. STOLJEĆA

Ivan Pederin

Središnji doživljaj putopisa između srpanjske revolucije i revolucije 1848. bila je demokracija i obračun s feudalizmom sa svim implikacijama. U drugoj polovici stoljeća ističe se u putopisu želja da svijet napravi poznatim i shvatljivim. Tu se prije svega ističe David Livingstone s opisima Afrike u kojoj je djelovao kao misionar. Opis svojih putovanja koja su izlazila poslije pod naslovom *Livingstone's Travels* (u više izdanja) počeo je svojom autobiografijom što je sukladno književnosti realizma koja je obično biografija ili autobiografija samog pisca, što je u književnosti značilo sukladnost osobnog i književnog doživljaja. Livingstone je počeo tako što je napisao da želi reći što manje o sebi samom, pa je počeo s pradjedom, napisao je nešto o djedu i ocu naglašavajući poštenje svojih predaka što spada u sliku životopisne književnosti i inače, a naći će se i u životopisima svetaca.¹ Opisao je siromašnog oca kako trbuhom za kruhom ide u Blantyne Works i radi u velikoj predionici, stričevi su u vojnoj službi. On sam počeo je raditi u tvornici u dobi od samo deset godina kao *piecer*. U toj autobiografiji ipak nema socijalnog prosvjeda u socijalističkom smislu, pa Livingstone piše kako je od prve plaće kupio udžbenik latinskog i učio svakog dana od 20 do 22 sata nakon posla, a radio je od 6 do 20 sati. Onda je kupio Vergilija, Horacija i čitao ih. Rado je čitao romane i znanstvena djela, pa putopise. U početku nije volio vjersko štivo, no kad je pročitao Thomasa Dicka, *The Philosophy of Religion* i *The Philosophy of Future State* uvidio je da vjera nije suprotna znanosti. Livingstone je tako stekao obrazovanje tipično za svoje doba, a ono je počelo s klasičnim književnostima da bi se nastavilo književnošću kao oblikom obrazovanja predstavničkog sloja nacije i napokon je došao do filozofije. Putopisna književnost tu zauzimalje istaknuto mjesto pa je Livingstone odlučio boriti se protiv bijede. Tako je odlučio otići u Kinu sav poonosan na svoj borbeni i radni život — *life of toil*. S autobiografijom on je stvorio konzervativni mit *self made man* umjesto kasnijeg socijalno-prosvjednog radničkog mita, a uspio je ostvariti socijalni uspon od radnika do intelektualca

i člana predstavničkog sloja nacije. Poslije je završio medicinu u Glasgowu (*Faculty of Physicians and Surgeons*) i želio propovijedati Evanđelje neznabošcima. Umjesto u Kinu otišao je u središnju Afriku 1840. i napisao naprijed spomenuto djelo. U poglavlju pod naslovom *The Chief of the Makololo* opisao je potanko izgled, karakter i djelatnost poglavice koji je osobno vodio svoje ljude u rat, prijetio sjekiroom onima koji bi bježali, a poglavicom je postao tako što je dobio neku bitku, jer otac mu nije bio poglavica. Jednom ga je neki prorok naveo da se brani od napada nekog plemena Zulu. Prorok je imao veze s bogovima, a bio je ponešto duševno bolestan, on je šutio do punog mjeseca, a onda bi pao u ekstazu i postao grlom bogova i prorokovao. Obolio je od upale pluća i umro, ali ga je naslijedila kćer Ma-madrisane koja je Livingstoneu dopustila da ide kamo hoće u njezinoj zemlji. Prorok je očito bio šaman, no on više nije bio kralj, već prvosvećenik koji je pod svojom vlašću imao poglavicu-vojnika kao izvršitelja svoje volje, odnosno volje bogova. Livingstone je opisao trgovinu robljem, a uočio je i mogućnosti trgovanja oružjem i pamučnim tkaninama. U poglavlju *The Discovery of Lake Nyasa* opisao je otkrivanje tog jezera, opremu ekspedicije i opis samog puta. Ekspedicija je značila Livingstonea samog. No on je putovao gotovo kao trgovački putnik, trampio je s urođenicima pamučne tkanine za hranu. Ljepota opisanog krajolika značila je pobjedu ekspedicije. Onda je opisivao poljodjelstvo, rudarstvo, rad muškaraca i žena, čak i djece na iskopavanju željeza koje se talilo u svakoj kući. U urođenicima nije vidio niža bića, već je pisao da često imaju inteligentna lica kao Englezi. Bio je zgranut kad su mu urođenici nudili djecu na prodaju i mislio kako spriječiti trgovinu robljem. Smatrao je da će najbolje biti uvesti brodske linije na jezeru Nyasa, što će trgovinu robljem i ropstvo napraviti neprofitabilnim. Livingstone je posvuda pokazao smisao za sustavni rad i upornost sličnu industrijskom radu. U opisu plovidbe brodom po rijeci Zambezi bio je svjestan moći tehnike kod popravaka broda. Jedno poglavlje Livingstone je posvetio susretu s Henryjem Mortonom Stanleyem, novinarom koji ga je tražio jer se pronijela vijest da je Livingstone poginuo. Stanley je putovao s mnogo opreme kao da putuje zbog zadovoljstva (*luxurious traveller*). Livingstone je uočio da je Stanley prije svega novinar sa smislom za javnost, a ne filantrop. Bio je svjestan teškoća koje će morati svladati na putu, a posebno nesklonosti domaćeg pučanstva. Uz to se pojavio i Stanleyev prilog otisnut u nekim od brojnih izdanja ovog djela *Stanley's Account of his Meeting with Livingstone (How i Found Livingstone)*. Stanley je opisao kako je najprije vidio gomilu urođenika, pa Livingstoneova slugu, a onda Livingstonea samog. Bio je blijed s prosijedom bradom, pa je Stanley poštujući realistički kult detalja, opisao i kako je odjeven; blijedo lice i brada značili su patnje koje je Livingstone ipak uspješno svladao, jer čitav putopis prožet je kultom uspjeha vrlo karakterističnim za realističku književnost. Onda su Arapi, koji su se tu nalazili, otišli i ostavili ovu dvojicu same, a ta samoća napravila ih je velikanima. Doba je bilo takvo, a realizam je njegovao kult *velikog pisca* koji se za života izgrađivao tiskom, životopisima i kritičkim djelima, a poslije smrti spomenicima, davanjem imena ulicama, obljetnicama i sl. U poglavlju o početku ekspedicije *The Origin of the Expedition* on je pisao o zavisti Portugalaca koji nisu voljeli da stranci putuju u unutrašnjost Afrike, iako su sami ostajali na obalama, a nisu se ni trudili da spriječe trgovinu robljem. Zbog

toga je Livingstone uvijek nastojao da ga smatraju misionarem. No Livingstoneovi putopisi napisani su vrlo fragmentarno, sam Livingstone pisao je o sebi u trećem licu, a uvrstio je i ulomke koje on nije napisao i u kojima ga se opisuje kao čovjeka bez iskustva u odnosima s vladom. No sama putovanja imala su za svrhu doznati nešto o pučanstvu i mogućnostima da se to pučanstvo napravi partnerom ili objektom engleske industrijske ekspanzije, da se prošire nove metode obrade zemlje, da se poboljša proizvodnja sirovina koje je trebala engleska industrija. Putopis je sav prožet vjerom u blagotvorni utjecaj sredenog i naprednog europskog gospodarstva. Taj je putopis bio jednom riječju dokument o novom poglavlju engleskog kolonijalizma koji nikako nije bio bez veze s njegovom tradicijom, s Walterom Raleighom, koji je među Indijancima tražio saveznike protiv Španjolaca, s Jamesom Cookom koji je među urođenicima tražio partnere s kojima će trgovati.

Afrikance je Livingstone opisao kao bijedne ljude koji zato što su bijedni trebaju pomoć Europljana. Njih su napadali lavovi i otimali im stoku, ali su urođenici vjerovali da im te lavove šalje susjedno i njima neprijateljsko pleme. Urođenici su vjerovali da Livingstone ima utjecaja na boga Sesciele i molili neka posreduje da taj bog pošalje kišu. Bushmane i Bakalahare u južnoj Africi opisao je kao ljude prožete velikom ljubavlju za slobodom i slobodnim životom u pustinji, opisivao je njihov način života, način na koji traže i nalaze vodu u pustinji. Afrikanci su ga lijepo primali, a on je opisivao i njihov mentalitet. Oni su poštovali običaje bijelaca, ali bijelac koji bi prihvatio njihove običaje pao bi u njihovim očima. Opisao je i jednog kralja što je imao vlast nad životom i smrću svojih podanika koje je često masovno ubijao da im pokaže svoju moć. Urođenici su znali i za ljudsku žrtvu, ljude su često ubijali jer su se neki dijelovi tijela upotrebljavali kod čaranja. No vjera u zagrobni život bila je jaka. Ako je nekog boljela glava, on je vjerovao da ga je to kaznio pokojni otac jer mu nije dao ništa od onog što je on jeo. Lavove nisu tamanili jer su vjerovali da duše njihovih pokojnika ulaze u lavove. Livingstone je uočio ugled koji mu je davalo vatreno oružje. Vjerovali su da se poglavica kad hoće pretvara u lava, obilazi selima i ubije nekog po svom nahođenju.

Livingstone je dao novu sliku animističkog društva. Bilo je to društvo kojim je vladao strah, strah od pokojnika koji su ulazili u lavove ili slali ljudima bolesti i glavobolju, strah od poglavice koji ih je ubijao. Tu je nastala slika opake države koja kažnjava svoje podanike s osloncem na onaj svijet. No ta država i život Afrikanaca umnogome mogu podsjetiti na život Europljana u diktaturi XX. stoljeća.

No Livingstone je ipak sa zadovoljstvom gledao Afrikance kako grade brodove po europskom uzoru, a neki su izučili brodograđevni zanat u Rio de Janeiru.

I Henry Morton Stanley napisao je izvješće o susretu s Livingstoneom kao *How I Found Livingstone. Travels, Adventures, and Discoveries in Central Africa including four Months Residence with Dr. Livingstone*. Stanley je počeo kako je 1869. bio u Madridu pošto se vratio iz Valencije gdje se odigralo krvoproliće i dobio brzojav od Jamesa Gordona Bennetta mlađeg iz Pariza, direktora New York Herald, koji ga je pozvao u Pariz. Time je Stanley smjestio sebe u svjetski okvir i dao si odnos prema prošlosti i budućnosti. Bennett mu je predložio da nađe Livingstonea u Africi, što bi dalo mnogo prednosti New

York Herald Tribuneu te odgovarajuće povećanje naklade i profit. No Bennett ga je poslao usput još u Jeruzalem i Carigrad da dozna nešto o sporu između egipatskog khediva i sultana. U Jeruzalemu je gledao znakove majstora iz Tira uklesane u temelje Salamunova hrama, da bi odmah iza toga razgovarao s otpravnikom poslova SAD, jer Stanley je bio Amerikanac, pa s američkim generalnim konzulom, a posjetio je i džamije u Istanbulu. Ovim je novinsko izvješće s užurbanošću i dakako površnošću ušlo u putopis. Stanley je na Krimu gledao polja gdje su se nekoć održavale bitke, u Odesi je večerao s udovicom generala Liprandija, u Trapezuntu je sreo arapskog putnika Palgravea, u Tiflisu baruna Nikolaja, guvernera Kavkaza, u Teheranu je odsjeo kod ruskog poklisara, putujući u Perziji oslanjao se na namještenika Indoeuropskog telegrafskog društva. S tim susretima Stanley je stvorio svijest o zajedništvu obrazovanih ljudi visokog položaja u suvremenoj državi. Zanzibar je opisao s pejzažnim uvodom, da bi prešao na opis smrada crnačkih četvrti, što može podsjetiti na opise bijede u naturalističkoj literaturi. O Africi ništa nije znao, ali je ubrzo opazio da je Zanzibar tržište za slonovu kost kamo su dolazili trgovci, ali su osim slonovače prodavali i robove, zamijetio je da Arapi posvuda donose svoju kulturu i ne mijenjaju svoj način života, uočio je trgovce što varaju, lihvare. Crnci su sretni i vedri ne zato što bi im bilo dobro, već zato što je to u njihovoj naravi, no podneblje pravi lude, čak i bijelce, apatičnima. Za ekspediciju je tražio savjeta od Arapa koji su često putovali u unutrašnjost, čitao je putopise o središnjoj Africi. Onda je opisao ekspediciju, sebe kao vođu i druge članove. Taj opis odgovara strukturi realističkog romana s glavnim likom oko kojega se hijerarhijski nižu sporedni likovi. Kod kupovanja magaraca i robe točno je navodio cijene i dodavao mišljenje je li to skupo ili ne. Opisao je novčano poslovanje u Zanzibaru gdje se primao samo zlatni novac, a kreditna pisma nisu se uvažavala. Uskoro se Zanzibarom pronio glas kako jedan bijelac ide u središte Afrike. Stanley je imao smisla za javnost i reklamu. Opisao je posjet kod sultana i njegov izgled. Polazak je opisao s pejzažnim uvodom koji je značio stanje i raspoloženje njegove duše, susrete s misionarima, danak koji se plaćao poglavici za prolazak kroz njegovu zemlju, prepredene trgovce koji lažu čim otvore usta. Kod navoda pušaka koje je sobom nosio svjestan je moći tehnike i industrije naoružanja. Pripovijedanje povremeno, ali nakratko, prelazi u dnevnički stil. Stanley se osjeća predstražom, izvjestiteljem, vođom i mozgom ekspedicije, potanko navodi opremu da ekspediciji dade važnost, ocjenjuje poljodjelstvo u krajevima kroz koje je prolazio uvjeren da tamo gdje stupi noga bijelog čovjeka brzo nestaju sve teškoće. Opisuje trnje kroz koje se probijao da bi istaknuo nepobjedivost svog poduzetničkog duha. Seoskog poglavicu opisao je kao varalicu i lopova, on je odrpan i oko usta mastan, pisao je o bolestima članova ekspedicije, praznovjerju crnaca ne zalazeći u sustavni opis njihova društvenog života, o neprijateljima plemena, njihovoj političkoj rascjepkanosti, opisao je grad Simbabvenu, afričke kuće građene prema arapskom i perzijskom uzoru. Tu i tamo Stanley je anegdotican pa opisuje kako su se u logor uvukla dva kradljivca, jedan sluga dohvati pušku i ubije jednog od njih. Stanley to opisuje kao obični događaj bez čuvstvenih zapleta. Arapske trgovce opisuje kao razvratnike koji drže hareme, oni u susretima izgovaraju prazne fraze i uvjeravaju sugovornika u svoju odanost, no u kuhinji pokazuju profinjeni ukus. Livingstone je zapazio i čaranja urođenika koji su od tijela poginulih

Arapa činili neke napitke što su ljude pravili jakima protiv neprijatelja i štitili od strijela. Stanley je bičem kažnjavao neposlušne članove ekspedicije, a neke odbjegle vratio je i stavio u lance; svi su oni za nj bili slabići, pokušaje pobune spriječio bi tako što bi uperio pušku u buntovnike i na taj način jačao svoj autoritet. Kad je napokon našao Livingstonea, on ga je najprije pitao za situaciju u svijetu, a Stanley mu je kazao da ga je Bennett poslao da ga nađe. Livingstone je bio jako zadovoljan što ga Amerikanci cijene. Livingstonea je opisao kao mirnog i religioznog misionara s herojstvom Spartanca, neslomljivošću Rimljanina i ustrajnošću Anglosasa. Bio je osjetljiv kao drugi ljudi velikog duha i nije volio da ga se kritizira. Umio je osvojiti naklonost urođenika, okupljao ih je nedjeljom i čitao molitve, poneko poglavlje iz Biblije. Imao je upornost svojstvenu svojoj rasi, bio je tjelesno snažan, pa je mogao izdržati teško afričko podneblje, vodio je umjeren život. Stanley je nabrojio sve teškoće koje je neslomljivi Livingstone svladavao svojom ustrajnošću, kritizirao ga je što se odviše oslanja na podatke portugalskih putnika, no uza sve greške on je ipak heroizirao Livingstoneov lik.

Onda je Stanley opazio nesklonost crnih Afrikanaca prema Arapima jer oni trguju robovima. K tome su Arapi počinili nedjela tamo gdje crnci nisu imali vatreno oružje. No Stanley je zabilježio i bogatstvo rudnika bakra u Katangi, rjeđe je opisivao ljepotu krajolika. Kroz sav putopis proteže se suparništvo Engleske i Amerike, Stanley nije znao kako će ga Livingstone primiti s obzirom na to da je Amerikanac; kad su putovali u dva čamca na kojima je bila engleska, odnosno američka zastava, Livingstoneu se nije sviđalo što je američka zastava viša od engleske.

Na kraju se čita Livingstoneovo pismo Bennettu napisano uljudnim i distanciranim stilom zahvale što mu je poslao Stanleya. Pismo ima karakter izvješća i sadrži oštru kritiku trgovine robovima, Livingstone je želio pokazati uspjeh svoje misije. Onda se još citira brzojav britanskog Foreign Officea u kojem se hvali Stanley što je pronašao Livingstonea, čita se i Livingstoneov životopis s opisom njegovih susreta s velikim afričkim lovcima Cummingom, Oswellom, Webbom, te majorom Frankom Vardonom. Stanley je opisao i vanjski izgled Livingstonea, ugodno lice koje odaje odlučnost, krasan karakter. Napisao je nešto i o prihodima od prodaje njegovih knjiga s kojima bi on mogao pristojno živjeti, ali je on novac trošio na istraživanja i gubio ga. Stanley je upozorio na suparništvo s Portugalcima koji su središnju Afriku smatrali svojom. No onda je Livingstone dobio novac od britanske vlade, Kraljevskog geografskog društva i od privatnika. Stanley je završio s njegovom smrću i kontroverznim vijestima o toj smrti te o tijelu koje je dopremljeno u Englesku.

Likovi Stanleya i Livingstonea odgovara likovima realističkih romana koji se uspinju u društvu. To su likovi pobjednika teškoća suvremenog svijeta, svijet, društvo i institucije su prostor njihova života i djelovanja koje je uspješno, vodi do ugleda i novca. Za razliku od Livingstoneovih putopisa, Stanleyev je putopis prožet samouvjerenošću zapadnog svijeta koji s prezirom gleda Afrikance i opisuje ih kao glupane, lopove i praznovjerne. No sa Stanleyem je novinarstvo zaigralo ulogu u putopisu, on je u putopis unio duh smionosti, moderne pustolovine i inicijative.

Rudyard Kipling napisao je *From Sea to Sea and other Sketches, Letters of Travel*. To su članci napisani za *Civil and Military Gazette* i za *Pioneer 1887. do 1889*, koje je autor poslije izdao kao knjigu.² Autor je uvodno istakao potrebu da se vidi Indijsko Carstvo i stanje naroda koji tamo prebiva. Onda je nastavio tako što je istaknuo da mu nije svrha vidjeti što rade svi guverneri, pukovnici i njihove žene. Svom pripovijedanju dao je značaj tako što je spomenuo Napoleona koji se nije bojao ni Boga ni čovjeka, ali je bio trnut kad je stao ispod piramida. Indijske spomenike kulture valja vidjeti, nije dovoljno da se o njima čita, čitanje čitatelja ostavlja nezadovoljnim, razlika između čitanja i stvarnog gledanja spomenika ista je kao između onanije i spolnog snošaja. Njegovo pripovijedanje psihologizirano je i putovanje se uvijek odražava na stanje njegove duše, no autor pripovijeda sa zadovoljstvom u jezičnoj raskoši koju poslije više preradbi i dotjerivanja nudi čitatelju. On je prožet pouzdanjem u britanske željeznice, hotele i dr., a svoju djelatnost naziva *globe trotting*.

Pišući o Indiji, baca pogled u prošlost, opisuje Indiju kao zemlju koja ima svoju sudbinu i karakter što izvire iz položaja i konfiguracije. Međutim, prije su u Indiji bila česta nasilja s pokoljima, sada se njome proširila uljudba, rasvjetni plin. Opisujući grad Jeypore na jezeru, pisao je u vladaru Jey Singhu uspoređujući ga s kraljem Salamunom. On je predvodio vojske, a kad su ratovi završili, bavio se književnošću i astronomijom, gradio je gradove kakve su stoljećima poslije gradili Amerikanci u Americi, a da ništa nisu znali o Jey Singhu. Bio je izdajica svoje rodbine i ubojica, ali je spriječio čedomorstva, reformirao muslimanski kalendar, stvorio veličanstvenu knjižnicu i sagradio čudni grad Jeypore. Onda je došao njegov nasljednik, pukovnik Jacob, obrazovan i prosvijetljen svim oblicima britanskog naprednjaštva, koji je napravio vodovod i rasvjetu, škole, muzeje. Radio je za dobro grada Jaypore i države. Što je napravio, ne zna se jer on o tome ne govori. Jeypore nije Pariz, nego indijski grad, ali on zadovoljava potrebe domaćeg pučanstva. Ali tu su i njegove staje, tigrovi u kavezima.

Opisujući grad Amber, prikazao je put kroz pijesak i pustinske kaktuse do oronulog hinduskog hrama, a onda ptice močvarice, krokodile, živahnu sliku gradskog krajolika, staru maharadžinu palaču, ali i novu palaču s mnogo detalja da bi time opisao maharadžin život. Opisao je tehnička svojstva palače, a onda prešao na gospodarska razmatranja o profitu i gubicima. U ovom pripovijedanju junak je uvijek *globe trotter*, a to je pisac sam, no njegova ličnost stoji u pozadini i nije privatna ličnost, već uvijek znači vjeru u engleski progres i moć kolonijalizma. Pisac priznaje indijsku kulturu, ali ona spada u prošlost, nemoćna je u politici, tehnički napredak mnogo je važniji, pa pisac dolazi u blizinu trivijalnosti kad tom napretku pridaje preveliko značenje, kao da je rasvjetni plin osnovno pitanje ljudske egzistencije. Bila je to slaba strana tog putopisa prema onome što će doći, a to je poruga suvremene uljudbe iz pera Hipollytea Tainea i osobito Friedricha Nietzschea. Autorov otac Lockwood Kipling bio je obrazovan i radio je kao kurator muzeja u indijskom gradu Lahoreu. Književna znanost zamjerila je Rudyardu Kiplingu da je volio red i vlast malo previše, ali ne ljude koji su u državnom aparatu napravili velike karijere. Odatle njegovo podrugljivo pisanje o pukovnicima i guvernerima.³ Kiplingov putopis zapravo je divlje putovanju kao oblik spoznaje svijeta i stvaranja nadmoći, iza kojeg se nalazi britanski imperijalizam.

Livingstone i Stanley otkrili su svijetu prilike, život i mogućnosti središnje Afrike u doba kad Europa smatra zastarjelom i nedostatnom sliku svijeta nastalu u prosvjetiteljstvu. Tako nastaje putopis Xaire Eyma o dvjema Amerikama pod naslovom *Les Deux Amériques, Histoire, Mœurs et Voyage* (Paris, 1853). Djelo nije pisano dnevnički, ne opisuje se dakle pisac kako se sprema na put, kako stiže, putuje, gleda i doživljava, već autor daje sažeti pregled i opis obiju Amerika. Odmah u početku ističe da su političke institucije Sjeverne Amerike odigrale znatnu i ne dobru ulogu u Južnoj Americi. Onda je postavio pitanje zašto su se američke kolonije digle na ustanak i odgovorio da to nije bilo zbog ugnjetavanja, već zbog želje da same posjeduju državu i da budu nacija kao europske nacije. Bilo je to doba kad je u Europi jačao etatizam i nacija je tada konačno postala idealni oblik ljudskog kolektivnog postojanja. Potom je autor opisao uspjeh demokracije u SAD i neuspjeh u Brazilu koji je nesposoban da održi vladu i zakon. Sjedinjene Države dominiraju južnom Amerikom i izrabljuju je, trebaju izravnu komunikaciju dvaju obala Karipskog mora pa im smetaju španjolska Florida, francuska Louisiana. One su kupile jedno i drugo i ostvarile prevlast u Meksičkom zaljevu preko vojne luke Pensacola, onda su stekli Oregon i izbili na Tihi Ocean; pitanje je vremena kad će steći Kaliforniju, Meksiko i Texas koji sporo i mučno apsorbiraju. Sjedinjene Države su industrijska i trgovačka sila, no ključ im je Srednja Amerika. Položaj SAD je povoljan, zemlja je bogata, ali treba još useljenika koji dolaze tamo i nalaze bogatu zemlju sa sređenim prilikama. To je drugačije u Argentini kamo stiže malo useljenika, a oni koji stižu ne donose novac. Engleska politika prema SAD bila je uvijek loša i neuspješna, Engleska je pokušala spriječiti ekspanziju SAD, ali u tome nije uspjela. Francuska Kanada nije zaboravila monarhizam, Brazil se odvojio od Portugala, ali ne od monarhije, pa je u Južnoj Americi igrao sličnu ulogu kao SAD u Sjevernoj, no teritorij je prevelik za malobrojno pučanstvo koje je neravnomjerno raspoređeno, a zemlja nije razdvojena prirodnim granicama od drugih zemalja, zemlja je orijentirana prema jugu, a nemoćna prema sjeveru. Brazil je igrao ulogu u previranjima u Argentini i Urugvaju koji o Brazilu ovisi, a brazilski utjecaj raste i u Paragvaju. Argentina je ipak slaba uslijed unutarnjih borbi, vezana je uz rijeku čija će jedna obala uvijek biti brazilska. Sjedinjene Države imaju izvrsnu željezničku mrežu, rijeke, kazališta, umjetnost, novinstvo, pa frivolnost (*fièvre de plaisir*) pučanstva raste, no prvi su useljenici donijeli krepost, čudorednost i želju za napretkom i mimo toga se ipak ne može. Sjedinjene Američke Države su otpale od Engleske jer je ona htjela u SAD pokriti troškove rata protiv Francuske u Kanadi. Povijest SAD je niz bilježaka i eseja o istaknutim ličnostima američke povijesti. Amerika zahvaljuje svoj napredak razvitku škola i znanosti, škola je besplatna, a vjerske doktrine puritanaca sukladne su političkim doktrinama republikanaca i demokrata. Porezi su na škole nepopularni. U SAD se razvija fanatizam obrazovanja koji je istisnuo vjerski fanatizam, škole su javne i za svakoga, ljudi žedni znanja, u New York stiže svakog mjeseca 20-30 tisuća useljenika. U SAD se obrazuju i žene koje su emancipirane od djetinjstva. Obrazovanje je u SAD komunalno. Umjetnost je ipak slaba, arhitektura imitacija grčkoga graditeljstva i gotike, jedva da će se naći neki grad s umjetničkim vrijednostima. Umjetnost je za nacije koje su na vrhuncu, a Sjedinjene Države tek idu prema vrhuncu pa se tamo ističe industrijalizam i inicijativa.

Mase useljenika brzo prihvaćaju američki duh i uljudbu koja je hladna, pozitivna i proračunana, sve predviđa i sve kombinira. Osim toga, Amerikanci vrlo rado putuju, žene se poštuju i one ne boje se same ući u brojno muško društvo. Amerikanci su smioni i prožeti duhom pustolovine.

Dok su putopisi prve polovice XIX. st. tražili europske nacije u postnapoleonsko doba i zanimali se za to kako te nacije funkcioniraju, s ovim putopisom pojavio se u obzoru čitateljskog očekivanja niz novih nacija u Americi i prije svega SAD kao uzor suvremenosti i demokracije.

Mit američkog industrijalizma, demokracije i suvremene svjetovnosti razradio je francuski književnik i kasni realist Paul Bourget s dva sveska svoje knjige pod naslovom *Outre-Mer (Notes sur l'Amerique)* (Paris, 1895). On je napisao doživljajni putopis, počeo je s brodom kojim je putovao, opisao more i valove. Pisao je svjestan političkog stanja suvremenog svijeta kojim su po njegovom mišljenju vladali demokracija, znanost i rasa. Opasnost po kulturu vidio je u općem pravu glasa, tom zahtjevu novog doba koje je po njegovu mišljenju bilo vlast brojnih glupana, vlast sile u njezinom zaslijepljenom obliku. Druga opasnost prijetila je od četvrtog staleža. Duh kritike i eksperimenta onemogućio je svaku vjeru u nadnaravno. Svemu tome pridružila se opasnost od rata. Putovanje na brodu preko oceana poslužilo mu je dakle kao ekspozicija njegovih konzervativnih političkih stavova. Amerika mu je bila zanimljiva kao zemlja koja od svojih početaka postoji kao demokracija. Zanimljivo mu je pitanje rase, jer u Americi su se našli useljenici iz svih europskih zemalja. Sjedinjene Države su imale vojsku od samo 25. 000 vojnika i više im nije ni trebalo, a vojska je tada u Europi, a često i inače, uvijek bila stanište konzervativnih ideja. Amerika je bila demokratska, ali i vrlo pobožna, pa su Amerikanci putovali s molitvenikom, ali i s nepokolebljivim uvjerenjem da se svako dostignuće može nadmašiti. Bourget je povremeno prelazio u dnevnički oblik pisanja. U New Yorku je opisao vitalnost katolicizma u SAD. Luksuz je u toj zemlji skup, ali su namirnice opće potrošnje jeftine, nedostatak jedinstva u graditeljstvu pokazuje individualizam, ulice su vrlo živahne, obitelj više decentralizirana nego u Francuskoj, ljetovalište Newport ne nalikuje ni na jedno europsko ljetovalište, no tamo će se naći stare obitelji, starije od plime milijunaša. Amerikanci su vrlo gostoljubivi, oni će vam ponuditi ne samo svoju veliku kuću, nego i sve svoje prijatelja, ali osjećaja za mjeru u njih nema. Putuju vrlo mnogo. Bogataši nemaju mnogo utjecaja u politici, nema akademije koja bi mogla lansirati pisca ili umjetnika, nema centra iz kojeg zrači književni ugled. Djevojke se ne udaju s mirazom, o religiji se ne raspravlja jer ima mnogo sekta, muškarci su energični i muževni, ali im žene ipak zapovijedaju. Muškarci ustaju u tramvaju da ženi ustupe mjesto, a ako to ne učine to je zato što smatraju da sa ženom valja postupati kao sa svim ostalima. U školama i na sveučilištima djevojke sjede zajedno s mladićima, one se ističu i u vjerskom životu, pa je Ann Lee osnovala Shakerse, a Barbara Heck metodiste, djevojke se ne razlikuju od žena, jednako se odijevaju, vladaju i idu posvuda, obično imaju predbračno iskustvo i potpune su individualnosti kad se udaju, ali udanoj ženi se ne udvara. Utjecaj puritanaca jak je, a New England njegova kolijevka. Brakovi se lako razvode i nema idolatrije oca i majke kao u Europi, američka obitelj nešto je kao socijalni šator — *une sorte de campement*

social. U njoj je osnova sklonost individualnosti. Žena je najveće dostignuće nacionalne energije, i nema potrebu da u nju netko bude zaljubljen; nema plemstva ni zemljoposjednika, gotovo nema časnika, ni diplomata i vrlo je malo činovnika, ali zato ima mnogo poslovnih ljudi. Tisak nije samo sredstvo utjecaja na mišljenje, nego nepredvidiva moć u demokratskoj zemlji, a novinar se ne obraća određenom čitatelju, nego množini čitatelja i sažimlje sliku čitavog grada, države i svijeta, on je svakidašnja enciklopedija koja svojim brzojavima i telefonima može komunicirati s cijelim svijetom. Novine su posao, imaju moralno usmjerenje koje staje sad na ovu sad na onu stranu, ima i individualnu fizionomiju, a članci se ne potpisuju. Direktor je obično i vlasnik, ali i direktor željezničkog društva obično je najveći dioničar. Američka udruga izdavača vlasnik je 50 najvažnijih novina i kapitala od 200 milijuna dolara. Amerikanci su neustrašivi u inicijativi, Pacifičku željeznicu osnovala su četiri trgovčica iz San Francisca koji su sami gradili prve kilometre pruge.

Ovo putovanje bilo je svakako životni obrat za inače konzervativnog estetu Bourgeta, pa je on uočio da je došlo doba kad kršćanstvo mora prihvatiti demokraciju i znanost ako ne želi izgubiti sve duše. No Bourget se upitao što će se dogoditi ako Sjedinjene Države više ne budu mogle iskorištavati svoje velike pričuve sirovina. Bourget je pisao o pionirskom duhu Amerike, o borbi pionira sa surovom prirodom. Rana uljudba SAD bila je uljudba pionira i lovaca. Amerikanci su ponosni na svoje milijunaše koji u svojim oporukama uvijek ostavljaju novac sveučilištima i knjižnicama. Američko domoljublje nije tradicionalističko, jer je SAD nacija bez prošlosti. Businessman je potomak kolona, pa je Amerika uzorak jedne nove snažne humanosti. Masoni u SAD govore o katolicima kao inkompatibilnima s dužnostima američkoga građanina, i u tome Bourget osjeća staru nesklonost puritanaca prema katolicima. Bourget je smatrao da u Americi neće doći do revolucije jer nema javnog čovjeka koji će se predstaviti kao ateist. Pišući o spolnim običajima istakao je da je u Europi konkubinatski nevolja siromašnih, u SAD nema ničeg sličnog.

Dalje se Bourget pitao hoće li se svi doseljenici stopiti i stvoriti nov narod. U to je sumnjao jer je zapazio da se Kinezi sa svojim zagonetnim smiješkom šire kao mravi i ne stapaju se s novom sredinom. Dok je rad bio poljoprivredni, Amerika je asimilirala došljake, ali to se ne zbiva u gradovima, gdje velika većina useljenika i dalje govori svoj jezik, ali u Americi postaju očajni i nasilni kad shvate da ne žive bolje, ali moraju raditi više. Radnici useljenici ništa ne znaju o povijesti Amerike, pa useljavanje stvara dvije Amerike u sukobu.

Bourget je svjestan svoje nacije, pa opisuje u drugom dijelu jednog francuskog useljenika u SAD. Taj opis je biografski. Raymond Barrin se dosađivao u Francuskoj, sanjao je o pustolovinama pa je otišao u SAD. Jezik mu se činio sirov i neprijateljski. Naselio se u jeftinom hotelu u New Yorku gdje su bile prostitutke i pijanci. Netko ga je uvrijedio kao Francuza, ali ga je on odmah šakama oborio na pod, pobojao se njegovog društva koje je s divljenjem priznalo njegovu šakačku spretnost. Barrin je dovde zastupnik samog pisca koji za nj preuzima odgovornost i tu je Bourget naglašeno Francuz. Onda Barrinov životopis prelazi u životopis Zapada, opisuje zlatnu groznicu, revolveraše, čak i

jednu revolverašicu koja je ubila mnogo ljudi. Indijanaca je sve manje, pošteni banditi žive na nekom ranču pod zapovjedništvom najjačeg i najvještijeg bandita. Živjeti s ovim ljudima znači izgubiti osjećaj za nemoguće. Žena je malo i u javnim kućama muškarci čekaju u redu. Zapad je kraj pustolova, pun časnika i nepoštenih odvjetnika i liječnika. No Amerikanci su željni znanja i gotovo svi mladi ljudi idu u neku školu, dobivaju i stipendije, ali ne od vlade nego od grada, pa ih to i veže za njihov grad. Grad je domovina, a ne država, a obrazovanje je takvo da adaptira čovjeka za život u svojoj sredini, a ne u cijeloj velikoj državi. Nadalje je Bourget opisao sveučilište i život na njemu. Mogućnosti akademski obrazovanih ljudi velike su, mogu raditi na željeznici, u novinstvu, u knjižnicama, u politici, u nastavi i dr. Pa ipak, razlike između bogatih i siromašnih velike su, a zanimanje se često mijenja.

Amerika je proizvela mnogo literature za žene. Mnogo žena studira i radi, mnogo je studentskih klubova svake vrste, a sveučilište proizvodi tip čovjeka kakav treba demokracija. No bogatih i siromašnih nema u europskom smislu, bogataši mogu sutra osiromašiti, a siromašni se obogatiti.

Pišući o vojsci, on je istaknuo da je ona vezana uz demokraciju. No vojska ima uvijek sklonost prema zatvaranju i elitizmu i uvijek postoji opasnost od vojnog elitizma. Časnik aristokrat opasan je za slobodu, a još je opasniji časnik slabe naobrazbe pa se postavlja pitanje kako odgojiti sirove vojnike. U Americi se to radi preko žena, pa je pored vojnog učilišta West Point sagrađen hotel u koji su dolazili turisti i turistkinje i gledali kadete kako vježbaju.

Bourget je ipak opazio siromaštvo kulture i umjetnosti u Americi, ali Amerikanci obično izvrsno poznaju strane književnosti i umjetnosti. Zato oni vole šport, ali šport uvijek mora biti vezan s nekom opasnošću. Zato je šport u Americi brutalan, i to dijeli Anglosase od Latina.

Pišući o kazalištu, istaknuo je da komedija nema fabule, komika se u tom kazalištu ne nalazi između redaka, nego u apsurdnoj gluposti. U američkom humoru nedostaju inat, galantnost i preljub. No obiteljski život skup je i muškarci moraju vrlo mnogo raditi.

I napokon Bourget vidi Europu kao tijelo bolesno od dijabetesa, a Ameriku kao zdravo tijelo koje je čak zaboravilo na sve bolesti.

Bourget je bio protiv brakova crnih i bijelih Amerikanaca, ali naglašava da su crni Amerikanci obično dobri kršćani. Ipak, Amerika je zamlja bijelaca, sve što je u njoj dobro i napredno, njihovo je djelo. Bourget je opisao i *negro spirituals* i istaknuo da među crnim Amerikancima glavnu riječ vode žene, pa se tako njihov glas bolje čuje i u tim pjesmama koje mu napominju nečiste običaje crne Afrike.

Bourget je otišao i na Floridu i tamo opisao luksuz kuća i hotela, ali i nedostatak kozmopolitske mondenosti koja resi Provenču, pa nedostatak elegancije Cannesa i zabava u Nici.

U Pennsilvaniji žive stare obitelji, pa tamo postoji i kult broda *Mayflower* koji je dovezao prve doseljenike.

Bourget je u Americi načisto s demokracijom kao pitanjem od kojeg je u početku osjećao opasnost. U Francuskoj je demokracija stalna žrtva individuuma u korist zajednice,

u Americi je upravo obratno, a uloga države vrlo je mala. Amerika, to je energija, individualnost i poduzetnički duh. Vlasnik velike tvornice ima u Americi više moći nego knez u Europi. Amerikanci su ljudi bez socijalne mržnje. Bourget je na kraju svog putopisa usporedio američku demokraciju s europskom da bi kritizirao francusku demokraciju koja je prekinula veze sa svojom poviješću i time podrezala korijene francuskoj vitalnosti. On je priznao da znanost izvrsno odgaja niže klase, ali je zapazio surovost ulice u SAD, mondenske pretjeranosti, nedovoljni osjećaj za ravnotežu, mjeru i ukus, napetu artificijelnost kulture, pretjeranosti energije koje vode do divljaštva, konkurenciju koja gubitnike dovodi u težak položaj, korupciju policije, gradske uprave i političara.

Bourget je dakle u još većoj mjeri negoli Eyma u SAD otkrio novi tip nacije i riješio pitanja demokracije i svog odnosa prema suvremenosti. Taj pogled u Ameriku djeluje kao bijeg iz Europe i uskih europskih nacionalizama u suparništvo, neprestane dileme između osorne konzervativnosti i vulgarno agresivnog socijalizma, od institucija europske države kao što su vojska, činovništvo, akademije, nacionalna književnost, jezik i povijest, tradicionalizam, seljaštvo sa svojom zaostalosti, kulturnopovijesni spomenici kao nacionalni idoli i dr. Bourget je bježao iz jednog svijeta u krizi što će ga uskoro potresati rat i revolucija u jedan logični svijet okrenut prema budućnosti i bez europskih problema.

V. P. Čotkin je putovao 1857. u Španjolsku i o tome napisao *Pisma ob Ispanii*.⁴ Čotkin, koji je znao španjolski, prešao je francusko-španjolsku granicu kraj Iruna i tu je njegova diližansa dobila novu zapregu od deset snažnih mula. Autor je slijedio običaj putnika ranog XIX.st. pa je nosio sobom pismene preporuke, često za visoke činovnike. Diližansu su pratila dva vojnika za slučaj napada hajduka koji bi putnike opljačkali, a ako ne bi imali novaca, tukli bi ih, pa su putnici nosili sobom 300 franaka. Autor se najprije osvrnuo na kuhinju nalazeći da ona nije dobra. Slično kao i Bourget, njegovo pripovijedanje teklo je mirno i dostojanstveno. Opisivao je prenoćišta, raštrkana sela, vino, ali je uočio osobitosti Španjolske, svratišta (*venta*) su ga podsjećala na ona kakva je Cervantes opisivao u svom *Don Quijoteu*. Autor je dakle polazio od toga da svaka nacija ima svoju osobnost, te da je dužnost putopisca tu osobnost uočiti. Čotkin je opazio da nema više stare katoličke Španjolske, ali protestanti ipak ne smiju osnovati svoju crkvu. Španjolska apsolutistička monarhija bila je federalistička, svaka pokrajina imala je svoj proračun, vojsku, *corregidore* i skupštinu (*junta*), mjesno pravo, što se osobito isticalo u Baskiji gdje je i jezik bio drugačiji. Španjolska posjeduje municipalne posebnosti. U Burgosu je našao kuću u kojoj se rodio povijesni i književni junak španjolske *reconquiste* Cid, nacionalni mit, lik koji u Španjolskoj nikad ne umire, opisao je pusti krajolik Stare Kastilje kao osobit, koji se posve razlikuje od francuskog krajolika. No Španjolska je zemlja građanskih ratova u kojoj se ne živi dobro, samo je inkvizicija umjela spriječiti te ratove. Narod je nezadovoljan, a država drži pod oružjem čak 160. 000 vojnika da bi pomoću njih ugušila pobune. No narod je daleko od politike. Novine nemaju sposobnost rasuđivanja, a prevrati ne mogu proizići iz masa koje su pasivne. Španjolski način rata i otpora je *guerilla*, a to nije ujedinjenje nego baš razjedinjenje. Opisavši izgled Madrida, dodao je da je Madrid glavni grad koji nije proistekao iz povijesti jer se prijestolnica selila s uspjesima

Reconquiste, te zato Madrid nije sjedište umjetnosti i književnosti i ne djeluje na pokrajine, tako da u Španjolskoj svaki novi pokret počinje u pokrajini. Madrid je umjetni grad koji izgleda kao svi europski gradovi i nema osobitosti. Život u Španjolskoj počinje uvečer poslije popodnevnog odmora, *sieste*.

Španjolska je zemlja u kojoj se govori više jezika, neprestano se donose novi ustavi i zakoni koje nitko ne poštuje. Utjecaj inkvizicije i dalje se osjeća, iako ona više ne postoji, i ljude se uhodi. Španjolci se dijele u tradicionaliste, s jedne strane, te liberalne anglofile i frankofile, s druge, prvi nemaju oka za budućnost, drugi nisu ukorijenjeni u narodu koji ih prezire. Španjolsku ne valja gledati iz nje same, nego iz europske povijesti. Autor tako uočava da Francuzi ne vole velikaše, ali ih Španjolci poštuju, a velikaši nisu oholi, imaju osjećaj jednakosti jer ne potječu od zavojevača kao francuski velikaši. Španjolci su prognali Maure, u zemlji su ostali pobjednici i zato je važno biti stari katolik. Čotkin je dao i pregled španjolske povijesti, analizom koja će objasniti karakter nacije. Do 1750. sav utjecaj Europe na Španjolsku bio je u odjeći, Bourboni su unijeli francuski jezik i pojam suvremenosti, što je značio izlaz iz srednjovjekovne redovničke Španjolske. Zaslugom ministra grofa Pabla Antonia José de Olavidea (1725-1803) u Španjolsku su stigle prosvjetiteljske knjige.

Córdoba je ipak vrlo udaljena od Europe, to je grad vrtova, konja. U njoj je Čotkin uspoređivao tamošnje žene s Njemicama, Francuskinjama i Talijankama. Pisao je o Arapima i njihovoj kulturi, dodao da je u maurskoj Córdoba bilo čak 70 javnih knjižnica, našao je da je muslimanska umjetnost bliska starokršćanskoj, pa su džamije nešto između starokršćanske bazilike i bizantskog graditeljstva, za Kuran kaže da je protiv umjetničkog načina pisanja.

U Sevilli je opisao borbe s bikovima, toreadore koji malo zarađuju za veliku opasnost u kojoj se nalaze. Bilo je i toreadorki. Način na koji se ubija bik pitanje je časti i ako toreador ubije bika suprotno pravilima, publika zviždi. Gledajući žene u Sevilli, autor je objašnjavao Murillova platna. U Murillu priroda nikad nije bliska bolesnoj mašti, nikad čuvstvena, u njega nema ničeg nadljudskog, nema hladne svetosti talijanskih madona. Murillov izraz je iskren, bez tipičnoga, uvjetnog i rutinskog, on je smion na način koji talijanska škola ne može pojmiti. U Italiji je kršćanstvo prožeto antikom, u Španjolskoj je stoljetna borba kršćanstva s islamom dala kršćanstvu strastveni karakter. Kad su Španjolci prognali Arape i otkrili Ameriku, postali su tuđi Europi od koje ih je odvojila i inkvizicija. To se opazilo u napoleonskim ratovima koji su Španjolci povelili bez vojske, generala i vlade. Španjolska je ostala strana liberalnom pokretu koji je osnova suvremene Europe, osobito su mu udaljene više škole. Španjolci maštaju o snažnoj vlasti koja će napraviti reda, ali se Španjolska odvrtila od Crkve. Kazalište je loše, ples je dobar, žene koketne, osobito u Andaluziji, no one ne čitaju kao europske žene. Cádiz se razlikuje od svih gradova u Španjolskoj po odsutnosti feudalnoga maurskog načina gradnje, to je trgovački i europski grad u kojem se rijetko sreće andaluzijska nošnja jer prevladava europska odjeća. Žitelji su obrazovani i čitaju mnogo inozemnih novina, u Cádiz se manje ističu nacionalni elementi nego u gradovima Andaluzije, ali je rašireno krijumčarenje. Na drugoj strani, u Španjolskoj se sreće feudalni prezir prema trgovini i vjera da se bogatstvo

sastoji samo u zlatu. Gibraltar izgleda veličanstveno, ali se u gradu zamjećuje isključivost engleskog društva i časnika, no pred zakonom su svi građani jednaki. Utvrde su podzemne galerije. Pisca je smetao britanski egoizam i imperijalizam.

Kod Čotkina upada u oči njegov esejistički stil i uvjerenje da nacije imaju individualnost koju je on vrlo marljivo nalazio u povijesti, izgledu gradova, i u mentalitetu ljudi, što je nastao raznim uvjetovanostima razvitka. No nacija ipak nije za pisca idealni način kolektivnog postojanja, nego tkivo prožeto nelogičnostima i suprotnostima koje se vide kao prijetnja. Njegovo djelo ipak nije bilo samo rusko jer je privuklo pažnju njemačkog novinstva i prevodilo se.⁵

Njemački novinar i kasnorealistički pisac Theodor Fontane obilazio je 1850-ih godina Brandenburškom Markom u Pruskoj i o tome pisao. Prvi svezak njegovih lutanja — *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* — izišao je 1860. Slijedilo je mnogo izdanja, zadnje ukupno izdanje tog djela izdali su njegovi sinovi Theodor i Friedrich Fontane 1925. No izbor iz tog djela izišao je u Hamburgu 1952. jer su poratni Nijemci željeli znati nešto o svojoj prošlosti prije plime nacionalizma, pa lijevih i desnih ekstremizama, osobito zato što je velik dio onoga što je Fontane opisao razoreno u ratu.

Wanderungen je čitateljstvo poslije II.svjetskog rata doživjelo kao štivo za naslonjač dokonog zadovoljstva slično starom *Baedekeru* u kojem je Fontane iznio vrlo mnogo povijesnog materijala. *Wanderungen* su putopis posebne vrste. Pisac luta od jednog dvorca do drugog i u svakom dvorcu piše povijest obitelji kojoj je pripadala. U poglavlju o dvorcu Wustan kao pretku husara *Wustan, Der Ahnherr aller Hussaren* pisao je o obitelji von Zieten koja je, ne zna se od kada, vlasnik tog dvorca. Dvorac pokazuje svu jednostavnost života seoskog plemstva bliskog plugu i sablji. Taj pisac, karakterističan po tome što se u svojim romanima, kao autor, povukao iz pripovijedanja, rijetko piše o svom osobnom doživljaju, ali daje naslutiti da putuje s nekim društvom pa tako opisuje hod kroz park do ulaza u dvorac u kojem na zidovima vise sablje iz raznih bitaka, crkva jednostavna i topla, no povijesnoumjetnički prikaz crkve izostaje. Povijest obitelji ide od jednog člana do drugog koji su svi bili husari, uz poneku anegdotu s kraljem Friedrichom II. Povijest završava s posljednjim još živućim članom koji se osjeća upraviteljem slave svoje obitelji. Povijesno težište putopisa je XVIII. st. i prosvjetiteljstvo kao veliko doba Pruske. U poglavlju *Neuruppin I. Karl Friedrich Schinkel* autor opisuje toga plemića kao najznačajnijeg čovjeka grofovije, pa je to poglavlje uglavnom njegov životopis. U životopisu prevladavaju kulturne i znanstvene vrijednosti, Schinkel u djetinjstvu gleda ptice koje mu slika otac, poslije se bavi arhitekturom i osobito njezinom poviješću, putuje u Italiju, proučava sve pa i najsitnije oblike plastičnog stvaranja, čak rupce i sagove. Onda opisuje njegovu bolest i ranu smrt, da bi završio sažetim opisom njegova izgleda koji u smislu realističke književnosti vezuje uz njegov karakter. Schinkel nije lijep, ali u njegovim pokretima nalazi se neka ravnomjerna otmjenost pa je svakomu privlačan zbog gotovo okrutne nadmoći svojega duha nad svojim tijelom. Poslije njega dolazi životopis veletršca *Johanna Christiana Gentza* i njegove kuće sagrađene na karakterističnom krajoliku Ruppina. Sam Gentz je mješavina lukavosti i bonomije, unutarnje slobode i

vanjske discipline, opreza kod izdavanja novaca i poslovne smionosti, što sve počiva na dubokoj osnovi njegove malograđanštine. Poslije opisa njegovih uspješnih poslovnih pothvata ističe njegov osjećaj za ophođenje s javnošću, putovanja u Pariz i elegantna odijela.

U poglavlju o dvorcu Rheinsberg, kao i obično kratko opisuje krajolik; opisi krajolika rijetki su, ali zato spominje poznati nalog (*Kabinettsorder*) Friedricha II. o gradnji i popravku cesta. Slijedi opis približavanja gradu pa gotski i napokon francuski dvorac. Dvorac je najprije bio u posjedu obitelji Bredow, pa onda Rheinsberga. Prinz Heinrich Rheinsberg bio je vojnik i diplomat, nije volio lov i poljodjelstvo pa je upravljane tim dobrom prepuštao zakupnicima i inspektorima. Osim toga bavio se ratnom znanostima, francuskom književnošću i filozofijom, osobito Voltaireom, a pisao je i stihove. Bio je umjeren u hrani, nije volio žene i vino, a poslije je pokazao umjerene simpatije za Francusku revoluciju i simpatije za Poljsku. Pisao je i govorio samo francuski, pa je za Revolucije primio francuskog izbjeglicu grofa Paula La Roche-Aymona koji mu je postao ađutantom i osobom povjerenja. Taj francuski grof bio je hrabar, vjeran i osobito dobrodušan, oženio se i stekao dobro Köpenitz, postao je zapovjednikom crnih husara i istakao se u borbi protiv Napoleona koji je pobjesnio kad je čuo da je taj hrabri časnik Francuz. Poslije pada Napoleona vratio se u Francusku, dobio natrag svoja imanja, postao generalom, markizom i *pair de France*. No žena se nije snašla u Francuskoj pa se vratila u svoj mirni dvorac Köpenitz gdje je živjela u samoći. Smrt joj je bila ista kao i život, imala je karakter rokoka kao sofa na kojoj je umrla ili *tabatiere* pred kojom je stajala. S njom je umrla posljednja predstavica doba princa Heinricha. Ovaj opis temelji se na Fontanaevom uvjerenju da je čovjek isto što i sredina, ali njegova sredina nije nužno mjesto gdje se čovjek rađa, radije mjesto u kojem se čovjek razvija i postaje, a kad je nešto postao, on je to zajedno sa svojom sredinom.

U poglavlju pod naslovom *Neustadt a.d.D. Prinz Friedrich von Hessen-Homburg* opisao je tog princa koji je glavni junak tragedije njemačkog romantičara Heinricha von Kleista. No glavni junak te tragedije zapravo je pruska vojna i ratna etika. Fontane je dodao da se povijesni princ i Kleistov princ odnose među sobom kao povijesni Egmont i Egmont junak Goetheove tragedije. Neustadt je 32 godine bio vlasništvom tog princa koji mu je samo 16 godina mogao posvetiti punu pažnju. Fontane je opisao što je princ sagradio, a potom njegovo sudjelovanje u ratnim zbivanjima, citirao je poneko od njegovih pisama napisavši ih starim pravopisom i na starom jeziku.

U poglavlju *Mathilde von Rohr, Konventualin zu Kloster Dobbartin*, opisuje ženu koja je rođena 1810. kao peta kćer ađutanta generala von Knobelsdorfa. Otac obrazovan, majka vrlo lijepa, djevojke su vodile gospodarstvo, ustajale rano i muzle krave, otac nije trpio mladih muškaraca u blizini. U dvorcu je vladala patrijarhalna gostoljubivost, otac je bio u punom smislu vitez i časnik, vrlo dostojanstvena izgleda. Onda je opisao salon grofice Schwerin u kojem se okupljalo probrano društvo, književno prijateljstvo Mathilde s mladim časnikom Bernhardom von Lepel. U taj salon zalazio je u sam Fontane i našao, tako on piše, nadahnuće za svoj roman *Schach von Wüthenow*. Dobbartin je zaklada za plemićke kćeri, kakvih ima na protestantskom sjeveru Njemačke, prije je bio samostan.

Tamo se upišu djevojke dok su još djeca, ako se udaju ugase se njihova prava, ako ne dobiju rentu kad budu punoljetne i rentu primaju gdje hoće dok se ne isprazni mjesto u samostanu. Onda ulaze u samostan, ali ne moraju. Većina ih ipak uđe jer dobiju prostran stan, hranu, i tu Fontane navodi karakterističnu prusku hranu, pa mogu uštedjeti dio rente. Mathilde opisuje kao tipičnu protestantsku djevojku, ne želi nikom pasti na teret i više voli odricanja.

U poglavlju *Ganzer, Frau von Jürgaß, pa Noch einmal: Frau von Jürgaß geb. von Zieten* čita se životopis te žene koja se udala za pet godina mlađeg Carla von Jürgaßa i otišla na njegovo dobro Ganzer gdje je otpustila poslugu i uzela novu, radila i gospodarila i nijedan posao nije joj bio težak: Fontane ju je upoznao kao sedamdesetogodišnjakinju i ona je uvijek prva ustajala i budila poslugu, nakon objeda bi legla jedan sat, čitala Waltera Scotta i drugo, bila svježja i energična i u starosti, a muža je jako voljela.

U poglavlju pod naslovom *Gentzrode* opisuje imanje s teškoćama oko opskrbe, gradnje i osobito gradnje zdenca, a onda prelazi na autobiografiju Alexandera Gentza, vlasnika imanja koji je odgajan za trgovca, ali je skupljao biljke i kukce, otišao je u Pariz i Englesku, zaručio se s Helenom Campe, kćeri njemačkog knjižara iz Hamburga. Onda se vratio na očinsko imanje i tamo gradio, pošumljivao, zapošljavao radnike, kopao plovni kanal do Berlina. Bankrotirao je i dospio u tamnicu, oslobođen je optužbe, ali ostao shrvana duha. Na kraju zaključuje Fontane da je Alexander Gentz bio pravi sin svog ruppinskog zavičaja pa je opisao njegov izgled, hod i navike.

U životopisu pod naslovom *Albrecht Daniel Thaer* opisao je jednoga genijalno-ekscentričnog liječnika romantičnog tipa, čiji je otac bio seljak. On se okrenuo poljodjelstvu, uzgajao i popularizirao krumpir, eksperimentirao s poljodjelskim kulturama, pobijao predrasude i osnovao 1802. godine Poljoprivrednu akademiju. Ministar Hardenberg pozvao ga je u Prusku i Fontane citira njegovo pismo da bi svom putopisu dao ozračje autentičnosti i dočarao duh doba. U ratu je imao teškoća, ali je bio isto tako spretan na pisaćem stolu kao i na oranicama, umio je spretno primijeniti svoj zdrav razum, stekao imanja i priznanja. Fontane završava opisom njegova groba koji je upravo posjetio, natpisa i grobnog reljefa. Tip takvog čudaka valja tražiti u romantizmu, no njegov rezultat svakako je prosvjetiteljski i tipičan za Prusku.

Fontane je opisao Brandenburšku Marku kao niz imanja koja su osobita po izgledu, nastanku, a prije svega po svojim vlasnicima koji se svi razlikuju jedni od drugih, ali su ipak svi posve karakteristični za svoju pokrajinu. Oni su plemići, velikaši, ali su mnogi učenjaci, poljoprivredni stručnjaci, neki i doseljenici, povjesničari, diplomati, vojnici, pa politički emigranti. Neki su se isticali po marljivosti i poduzetnom duhu, neki su bili građani, trgovci, odlučne žene, drugi su diplomati i savjetnici pruskog kralja. Kult političke vjernosti, viteštva, pruske vojne etike XVIII. st. stoji rame uz rame kultu znanosti, rada i poduzetnosti XIX. st. Francuska kultura nadvija se nad svim opisima. Fontane je stvorio kult zavičaja, Brandenburška Marka je srce Pruske u doba kad se Pruska spremala ujediniti Njemačku i postati načelom njemačkog državnog rodoljublja, jer Pruska je u Drugom Carstvu bila onaj bolji dio Njemačke. Fontane je u tom putopisu konzervativac, vidi samo velikaše, učenjake, poduzetnike, a ne male ljude, vidi državu, ali ipak ne djeluje

nacionalistički i ne oslanja svoj putopis na iskonske njemačke nacionalne vrijednosti, jezik, folklor, šumu i prirodu, kako je to vidio J. G. Fichte, Novalis, Ludwig Tieck i drugi romantičari.⁶ Glavna vrijednost putopisa je prusko prosvjetiteljstvo koje je francusko po podrijetlu i uzoru. Ta njegova kvaliteta vjerojatno je potaknula izdavača da ga izda malo poslije II. svjetskog rata i da čitateljstvo u njemu otkrije jednu tvrdu i tradicionalističku Njemačku koja ipak nije bila nacionalistička i od koje ne vodi put prema zavičajnom romanu što je odgojio ideološki tip esesovca.⁷ Još je važnije u putopisu da je u njemu Fontane stvorio odnos Pruske prema Francuskoj, Poljskoj, Engleskoj, manje prema drugim njemačkim zemljama, pa putopis djeluje konzervativno kozmopolitski. Putopis u kojem je krajolik zanemaren, a povijest naglašena nov je u putopisnoj književnosti. Fontane je tu stvorio temeljni fond svojih likova koji su poslije napučili njegove brojne romane, to su ranokapitalistički likovi vezani uz zemlju koji su poslije krenuli u Berlin po potrebama društva i službe, ali im je korijen ostao u Brandenburškoj Marki.

Na proljeće 1864. putovao je po Italiji Hippolyte Taine i o tome napisao putopis *Voyage en Italie* kao jedan od prevelikog broja putopisa po Italiji. Pisao je dnevničkim stilom i povremeno ga odmjenjivao pismima nekome u Parizu čije ime nije kazao. Opisivao je, kao mnogi prije njega, umjetnost u kojoj djeluje snaga prirode i spontani polet ljudskih snaga. Tu je Taine bio blizak Goetheu. U Rimu nije opisivao samo umjetnine već vrevu, kočije, nosače i vodiče. Dok se vozio do hotela činilo mu se da se nalazi u nekom prljavom provincijskom gradu, tu je Taine blizak Dickensovom opisu Rima i Italije, posvuda je vidio rublje kako se suši na ulici. Onda se Taine prisjetio rimskog cirkusa u kojem bi bilo i po 5000 zvijeri. Isticao je grčko i gotsko graditeljstvo kao jedina stvarna graditeljstva iz kojih se izvode svi ostali stilovi, i tu nam on opet spominje Goethea koji je u zaključku svog putopisa posvetio osobitu pažnju baš tim stilovima i njihovom odnosu i podrijetlu iz materijala koji im je dao i zakon. U Napulju je posebice opisivao prosjake, a onda rasne tipove ljudi koje je dijelio na one što su imali pravilne i duguljaste glave i one koji su imali četverouglate glave na snažnom tijelu, debele i senzualne usne s izrazom vulgarnog veselja spremnog na satiru kao vulkan pred erupciju. Na taj način Taine je opisao čovjeka kao prirodnu pojavu, slično kao i Goethe u svom romanu *Wahlverwandschaften*. Napokon je Taine opisao u Napulju tip lijepog i snažnog čovjeka dobro proporcioniranog tijela koji vas gleda pravo u oči. U Napulju mu se činilo da je tamo obnovljen grčki život. Taine je ovim eliminirao povijest iz putopisa postupajući upravo obratno od Fontanea. Nije mnogo prostora posvetio umjetninama, ali je zato opisao vrevu bijesne ulice kao mravinjak, prljave dućančiče, ružne i prljave ljude, labirint zavojitih ulica, gomilu kako jede i pije te loš zadržak ulice. Južnotalijanski katolicizam opisao je s njegovom poganskom pozadinom, asketizam s pozadinom senzualnosti. Od kršćanstva je ostalo samo praznovjerje pa ljudi vjeruju da mogu darovati mnogo novaca nekom svecu da ih čuva od malarije. Opisao je dekadenciju i siromaštvo osjećaja, pokvareno društvo. Gledao je bosonoge ljude, njihovu nogu kako se oslanja o zemlju s točnim položajem svake kosti. Iz tog odnosa ljudskog tijela i prirode nastala je skulptura. Čim se obuju cipele, ne može se više govoriti o ženi s lijepim gležnjem kao Homer, noga

sada zanima jedino postolara. Međutim, u tom lijepom i blagom podneblju život opet može postati jednostavan kao u Homera. Sada Taineu tri tisućljeća napretka izgledaju beskorisna. Čovjek u toj zemlji treba samo mali komad tkanine da se pokrije kao u Odisejevo doba. Grad je tada bio i prava domovina čovjeku, a ne birokratski skup namještenih kuća što su već dugo europski gradovi u koje život dolazi iz nekog ureda s činovnicima. Onda su gradovi bili dragulj s akropolom i hramovima, sela u sjevernom barbarstvu izgledaju kloaka. Grad je izum koji je dvanaest stoljeća vodio sve čovjekove akcije i domovina je čovjeku, sve ostalo bio je neprijateljski svijet gdje čovjek nije imao prava ni imovine, niti se osjećao sigurnim. Privatni život bio je isto tako važan kao i javni život. U svakoj kući vrt je bio isto tako važan kao i salon, a čovjek je živio u skladu sa svojom naravi i da tako i danas živi, živio bi polugol kao u antici. Antička uljudba potječe iz prirode, odatle njezina harmonija i ljepota. Taine je potom usporedio i zgradu antičkog kazališta sa suvremenim koje ima plinsku rasvjetu i veliku razliku između života na otvorenom i života u sobama i salonima. Danas se ljudi kupaju samo zato da bi bili čisti, u starom Rimu kupka je bila gimnastička ustanova u kojoj je životinjska spolnost osvajala čovjekovo meso. Čovjek nije kao danas živio samo svojim mozgom, već s cijelim tijelom.

Taine je prešao na prikazivanje političkih prilika, pa je pisao kako Francuska, po mišljenju Talijana, čini zlo što čuva papu u Rimu. Rim je žarište infekcije od koje boluje cijelo tijelo Europe. Srednji stalež je u Italiji liberalan, plemstvo često prosvjeduje i drži zatvorene kuće, puk nije zadovoljan i čezne za Bourbonima. Vojska je škola jedinstva, kultura časti. Tu vojnici nauče čitati i pisati, čuju za Garibaldija, doznaju što je to domovina, u vojsci se nađu ljudi svih klasa. Za Bourbona sve je bilo ukočeno, nije se smjelo ni govoriti sa strancima.

Među pučanima svaka djevojka od petnaest godina ima momka, ljudi imaju snažan spolni nagon, rano sazrijevaju, dječaci su već s trinaest godina ljubomorni. Taine, koji nije anegdoticizirao svoj putopis, prepričao je slučaj jednog mladića koji je nožem unakazio lice svoje djevojke da onako ružna ne bi išla s nekim drugim. Ona se ipak za nj udala i branila ga pred sudom. Taine je sad opet privučen Antikom koja je čovjeka vidjela kao životinju pa je poznavala rasnu selekciju. Spartanci su jedni drugima posuđivali žene da bi imali izabrane potomke. U Atenu se nije dolazilo samo da bi se ljudi upoznali s duhovnim vrednotama, već i zbog tjelesnih vježbi. Suvremeni svijet stjeran je u zatvorene prostore gdje je zaboravio tjelovježbu u salonima i konverzaciji, europsko slikarstvo zaboravilo je plastiku i napunilo slike idejama. Nekoć je život bio opasan i ljudi su uvijek sobom nosili oružje. Renesansa je obnova poganstva pa je Raffaello poganin po tome što je poznao samo radost i snagu. Ovdje kod Tainea djeluje Stendhalov opis Raffaella u njegovom putopisu. Raffaello je znao ocijeniti vrijednost golog i mišićavog ljudskog tijela i kretnje. Poussin i Claude Lorrain humaniziraju krajolik, ali on postaje arhitektonski krajolik naslikan za dvorjanike koji žele vidjeti svoje zemlje. Njihov krajolik je dvor na otvorenom. U Italiji se XVI. st. nije ugasilo kao u Francuskoj, ostao je velikaški život s palačama na Corsu, za razliku od osjećaja jednakosti na sjeveru u Italiji prevladava aristokratizam i poganstvo pa su u Rimu čak i crkve poganske. Rimsko Carstvo propalo pod udarima barbara obnovljeno je u Rimu, tamo su barbari kratko vladali, a papa nije

trpio ustroj neke jače države u Italiji pa je uništio Langobarde, Hohenstaufovce, tako da je Italija ostala u malim tiranijama, ali sada Italija zna da mora postati velikom vojnom monarhijom.

Opisujući Sienu napisao je da je Cosimo II. održao tiraniju tako što je glađu uništio 50.000 seljaka, iz Palazzo pubblico nisu se čule samo proklamacije, već su se bacala tijela ubijenih ljudi s prozora. U Mlecima je opisao brak u XVIII. st. Tu su se djevojke udavale kao djevice, ali je bilo uobičajeno da kao udane imaju ljubavnike. Mleci i Padska dolina talijanska su Nizozemska, i ćud i izgled ljudi slični ljudima Nizozemske, put im je ružičasta, a kosa plava. Veliki umjetnici tumači su svog naroda, oni izražavaju rasu i doba.

Taine je svojim putopisom u Italiji napisao pravi manifest naturalizma kojemu je bilo suđeno da dugo djeluje u umjetničkoj svijesti Europe u osudi suvremenosti i sadašnjosti. Taine traži domovinu čovjekovu, ne u suvremenoj nacionalnoj državi s vojnicima i birokratima, nego u Antici, u gradu koji je održao vezu s prirodom. On je s ovim putopisom i teoretik suvremenog ateizma i čovjeka ne vidi *sub specie aeternitatis*, nego kao životinju i dio prirode. Čovjek je pripadnik rase, a rasa je kod Tainea biološki pojam i tu je on blizak Schopenhaueru. Taine je prožeo svoj putopis razočaranjem, čak preziranjem prema napretku i vidio je državu kao oblik kolektivnog postojanja, ali bez ćudorednosti.

Ovdje moramo spomenuti Amerikanca Johna Muira i njegov putopis pod naslovom *The Yosemite*.⁸ Taj je pisac krenuo sam i pješice iz američke države Indiana do Meksičkog zaljeva slijedeći smjer ptica selica. Došao je do Floride, nije se uspio prebaciti u Južnu Ameriku, dobio je groznicu u floridskim močvarama pa je otišao u Kaliforniju. Svoje zadovoljstvo našao je u ljepoti posve divljeg krajolika i nepristupačnih gudura. Yosemite je jedna takva gudura na 4000 stopa nadmorske visine. No ona nije mrtva priroda, tamo svaka litica vrvi od života, sitnih organizama i biljaka. Opisao je gorsku floru, šume sekvoja i drugog drveća, dugu, potoke i njihove slapove. Njegov lijepi i stabilni jezik djeluje čvrsto. Autor je ostao dugo u toj guduri i predmet njegova opisa zapravo je čovjek u susretu s divljom i djevičanskom prirodom koja ima svoje zakone, a putnik mora te zakone otkriti.

Opis europskih nacija i načina kako u njima funkcionira suvremena nacionalna uljudba iščezava potkraj XIX. st., pa je Charles Yriarte napisao putopis pod naslovom *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro* (Pariz, 1878) i posvetio ga princezi Margariti Savojskoj. Pisao je kad Francuska nije imala nekih političkih i gospodarskih interesa na Balkanu, a Austro-Ugarska je u to doba okupirala Bosnu i Hercegovinu, a malo iza toga privukla je i Italiju u Trojni savez.

U uvodu (*Introduction*) on se obratio čitatelju najavivši mu da će se pozabaviti udaljenim obalama i tajanstvenim i slabo poznatim zemljama koje se ipak nalaze u srcu Europe i u blizini velikih glavnih gradova Europe. Prikazao je povijest i prapovijest toga dijela svijeta koji je bio zanimljiv za geologe, prirodoslovce, etnologe i za klasičku arheologiju.

Opisujući Mletke naveo je kako su se oni mnogim stranim putnicima činili tužnim i napuštenim, oni su tražili bulevare. No Mleci su poezija i duh bezgranične pomirbe. On je upozorio na bogatstvo i rasprostranjenost mletačke trgovine, veze mletačke umjetnosti

s grčkom, umjetnošću pa su mletački trgovci u Mletke nosili grčke rukopise i preuzimali stečevine grčkoga graditeljstva. Mleci su mu kao Afrodita što je nastala iz morske pjene - *une création ondoyante et volupteuse de la mer*. U Mlecima je on bio članom neke skupine i gost općine. Slijedeći običaje književnosti tog doba on je suzdržljiv kad govori o sebi, zamara ga službenost i ceremonije kod prijama. Opaža ulogu trga nekoć i danas. Prije je trg bio burza i politički forum. Opisao je crkvu sv. Marka, te prepričao novelistički život mletačke patricijske kćeri Bianke Capello koja je pobjegla s firentinskim pučaninom Pietrom Bonaventinijem u Firencu. Tamo ju je oteo veliki knez Francesco de Medici, a Pietro je dobio ubod nožem u nekoj krčmi. Svadba je bila sjajna, slali su se poklisari u Mletke da bi joj otac oprostio. Yriarte je usporedio ulogu gondole u Mlecima s kočijom tipa landau u Parizu, način života u Mlecima, gdje ljudi kasno ujutro ustaju, ulogu kazališta. No Mleci ipak ne mogu cijelu godinu uzdržavati kazališnu družinu. Lože su u privatnom vlasništvu, a vlasnici uglednim strancima, na primjer iz uljudnosti, dadu ključ svoje lože, uloga međučina je velika. Opisao je armensku tiskaru u Mlecima koja djeluje kao duhovno središte svih Armenaca, vjerska ustanova, ali zapravo nacionalna akademija. Kad je Byron u Mlecima učio armenski, on je to opisivao u svojim pismima, a u San Lazzaru ima nekih Byronovih pisama. Chioggiu je opisao kako sklapa savez s gospodarem Padove, što izaziva konsternaciju u Mlecima. Mlečići šalju poklisare u Chioggiu, ali ih tamo oholo primaju, što je povod za rat. Yriarte opisuje povijest Chioggie i njezine spomenike, lijepe kćeri ribara

Trst je opisao kao trgovački grad s oskudnim intelektualnim životom, ali kao grad što živi u velikoj žurbi. Talijani, Austrijanci i Slaveni žive jedni pored drugih, a austrijsko činovništvo blago upravlja. No društvo je podijeljeno nacionalno i socijalno. Onda je Yriarte opisao Čiće na sjeveru Istre i usporedio ih s Kabilima. Opisao je njihov izgled kao karakterističan i istaknuo da oni rado napuštaju svoj jezik, nemaju škola ni tradicije, njihova sela vrlo su siromašna i zaostala, mnogo ih je u Trstu. Trst se sastoji od staroga grada, modernog trgovačkoga grada i dijela na brežuljcima; u prvom živi sitno građanstvo i puk. Nadalje je opisao burzu, Lloyd, spomenike, dvorac Miramar, muzej s darovima koje su dobivali prinčevi, solane što su ih Mlečići razorili čuvajući svoj monopol.

Istru je opisao kao dio Austro-Ugarske. Obala je mletačka, a unutrašnjost slavenska. Hrvate i Slovence ne spominje, ali spominje njihov antagonizam s Talijanima i austrijsku vlast koja stoji između jednih i drugih. Slavene je opisao kao pametne, lukave, često nasilne, ali uvijek lojalne, vezane uz tradiciju, nesklone suvremenosti, plavooke za razliku od Talijana, i gostoljubive. Ti su opisi put u shematičnost književnosti toga doba, u kojoj su se razvijali nacionalni stereotipi. Pojedine gradove opisivao je tako što je opisivao njihovu povijest, ali je opažao prezir Talijana prema Slavenima koji su tada ipak činili dvije trećine pučanstva. Opisao je kulturnoumjetničke spomenike, osobito Eufrazijevu baziliku u Poreču, važnost Istre i Dalmacije za Austro-Ugarsku. Dioklecijanovu palaču opisao je vrlo opširno i posebno se zadržao na pljački Salone u doba seobe naroda, opisao je i radove na restauraciji Palače koja je uz rimski Pantheon najljepši očuvani spomenik rimskog graditeljstva. Umjetnost, a osobito graditeljstvo važni su mu kao ovjekovječenje povijesti. U prošlosti je opisao Hrvate kao prijjetnju slobodi dalmatinskih gradova koje

su štitili Mlečići. On se pozabavio povijesnim spisima Francesche Lanze, ali je pisao i o kakvoći vina u Dalmaciji i važnosti vina za dalmatinsko gospodarstvo. Dubrovnik je opisao kao pust grad s loše opskrbljenim kavanama, ali na vratima Ploče počinje slikoviti istok i prestaje Europa. Pisao je o glazbalima u Dalmaciji, posebno o guslama. Narodna pjesma u Bosni bila je, prema njegovu mišljenju, oblik političke promidžbe. Dubrovčani nisu voljeli da se stranci naseljavaju u Gradu kako im ne bi konkurirali u trgovini s Bosnom. Prvi francuski konzul kap. Marc Bayard bio je akreditiran u Dubrovniku 1677, a onda je Yriarte prikazao povijest dubrovačko-francuskih odnosa i prve diplomatske incidente 1759, kad je francuski konzul tražio da mu mala braća otpjevaju *Te Deum* za francuskog kralja, što je gvardijan odbio pa je Francuska poslala jednu fregatu da zastraši Dubrovčane. Slijedio je mudri i oprezni odgovor rektora koji je Yriarte citirao zajedno s mnogim drugim dokumentima. Opisao je kako je francuski general Lauriston okupirao Dubrovnik da ga ne bi okupirali Rusi, pa djelatnost engleskih agenata među Srbima. Boku je opisao kao kraj u kojem je polovica pučanstva katolička, a druga polovica pravoslavna, no pravoslavni su svećenici neuki. Austrijska vlast bori se s pljačkaškim upadima Crnogoraca. Pisao je o krivošijskom ustanku 1869. u kojem je carsko-kraljevska vojska imala mnogo gubitaka jer su Krivošijani sunovraćali kamenje s litica, dapače Yriarte opisuje Krivošijane kao pobjednike. U Kotoru tada nije bilo hotela i autor je putovao s pismenom preporukom Lloyдова inspektora, u društvu s trgovcem Radamanovićem koji je bio agent knjaza Nikole.

U Crnoj Gori opisao je žene kao vrlo plahe; kad bi pozdravile muškarca pokleknule bi i poljubile mu ruku, no postojala je jedna škola za djevojke. Autor je posjetio knjaza Nikolu. Umjeren u anegdotama on je ipak spomenuo socijalističkog pisca Gustava Rascha koji je napisao putopis po Crnoj Gori i zbog toga dopao tamnice. No putopis je preveo Louis Léger na francuski. Rasch je bio prijatelj Augusta Bebela, poslije i Svetozara Markovića.⁹ U tom dijelu putopisa autor više piše o sebi samom. No on i u Crnoj Gori slijedi temeljni postupak svog pripovijedanja, a to je povijest, pa opisuje povijest Crne Gore od rimskog doba i završava s opisom kneževе rezidencije s perjanicima, piše o češkom slikaru Jaroslavu Čermaku koji je u Parizu popularizirao scene iz crnogorskog života. Opisao je izgled knjaza Nikole. Bio je visok i snažan, no razgovor s njim bio je banalan, a on je bio rezerviran, vjerojatno zato što je Yriarte bio Francuz, a njegov pokušaj orijentacije prema Francuskoj nije uspio i on je morao 1872. prihvatiti austrougarski protektorat.¹⁰ Yriarte to nije znao, pa je pisao o francuskom moralnom protektoratu. Onda je Yriarte opisao knjaževog oca Mirka kao krutog čovjeka i napomenuo njegove opise kod drugih putopisaca, pa kneginju. Knjazu se podanici izavno obraćaju, a on im odgovara s patrijarhalnom bonomijom. Prvi crnogorski zakonik izradio je Baltazar Bogišić. Spomenuo je gradnju ceste od Kotora do Cetinja, a onda prešao na opis tipičnog Crnogorca i njegovih običaja. Crnogorac samo rat smatra dostojnim čovjeka, ženu ne cijeni, rođenje djevojčice smatra nesrećom, a život je žene težak. Opisao je crnogorsku vojsku.

Onda je prešao u Italiju. Da bi svom pripovijedanju dao konzistentnost karakterističnu za realistički roman, spomenuo je sve teškoće s voznim redom — nijedan brod nije plovio preko Jadrana, pa je morao otići u Mletke, a onda je iz Mletaka krenuo prema jugu

opisujući u svakom jadranskom gradu običaje, povijest, karakter pučanstva, pregledao bi knjižnice, spomenike, razgovarao s mjesnim arhivistima, knjižničarima i obrazovanim ljudima. Svaki grad u Italiji imao je svog mjesnog povjesničara. Ravenna nije bila pusta kako je očekivao, grad je bio čist i uredan, a borove šume u okolici oduvijek su davale dobar materijal za brodogradnju. Mlečići su, kao i svuda gdje bi došli ostavili traga u tom gradu koji je imao 12. 000 žitelja na površini koja bi ih mogla primiti 60. 000. Kazalište je bilo zatvoreno i grad je zbog toga bio gotovo mrtav. Grof Cesare Raspo uveo ga je u Casino, to je bio oblik talijanske gostoljubivosti, a tamo je našao mali krug probranih ljudi. Kavane su igrale znatnu ulogu u gradskom životu, potom promenade s glazbom i lijepo odjeveni časnici. Prosjaka je bilo mnogo, osobito u Loretu, a industrije malo. Ravenna je malo nudila strancu naviknutu na velegrad. Italija je veliki muzej gdje svatko ima svoju epopeju, a svaki kamen je uspomena. On je opisao Danteovu smrt, gospodar grada Guido častio je Dantea pa je proglasio opću žalost. Onda je Yriarte našao kolibu s natpisom da se tu sklonio Giuseppe Garibaldi na bijegu pred Austrijancima, u Ravenu je došao i Byron privučen Danteovom uspomenu, pa je na kući u kojoj je stanovao stajao natpis, a Thomas Moore objavio je njegova pisma. Yriarte je pisao o Byronovom boravku u Mlecima, o dnevniku koji je vodio u Ravenni. Pisao je kako je jahao u šumi i gađao iz pištolja.

Tako je Yriarte slijedio shemu koju je sam stvorio u svim gradovima koje je posjetio, a njegov putopis ima kulturni karakter. Napisan je u želji da francuskom čitateljstvu koje je imalo europsko značenje upotpuni sliku Europe u ovom slučaju jedne malo poznate Europe, da ga pozove na putovanje ili da mu čak zamijeni to putovanje. Putopis djeluje teško po množini starinarskog znanja koje je u njemu sadržano i uvelike je zahtjevan za čitateljevo pamćenje. No Yriarte s ovim putopisom nije opisao jednu naciju, već Jadran kao zaljev i pluralističku zajednicu vrlo različitih kulturnih jedinica. U tom smislu Jadran je bio nešto jedinstveno.

Sličan putopis po Italiji pisao je od 1863. Ferdinand Gregorovius kao *Wanderjahre in Italien, Von Ravenna bis Capri*. On je vrlo pedantno i metodički opisao sve kulturno-povijesne spomenike koje je vidio, što djeluje prenatrpano. Taj je putopis zapravo rani vodič s visokim kulturnim zahtjevima, odnosno knjiga koju čitatelj može pročitati kao zamjenu za možda financijski nedostupno putovanje u Italiju. I njegov putopis usmjeren je povijesno, a autor je napisao i povijest srednjovjekovnog Rima — *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* (1859-1872), postao je 1876. počasnim građaninom Rima, a 1889. napisao je i povijest srednjovjekovne Atene — *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*. U Italiji je putopise ovakve vrste pisao Edmondo de Amicis koji je opisao velik broj europskih zemalja. Putopis sada stoji između novinarstva i historiografije, s isticanjem uglavnom povijesne učenosti, ali pokazuje i jako nagnuće prema turističkom vodiču u doba industrijalizacije putovanja. A tu za putopis počinje opasnost da krene prema opisu voznih redova, hotela i drugih turističkih potreba, što znači njegovu konačnu shematizaciju uvjetovanu masovnim prometima kakvi su brodovi i vlakovi. Povijesna učenost sve više djeluje usiljeno i bori se protiv praktičnih potreba vulgarnog suvremenog turizma koji je sve više gospodarska grana.

Putopis druge polovice XIX. st. učinio je svijet shvatljivim, ali taj je svijet bio društvo, država sa svojim ustrojem, gospodarstvo, nacionalna kultura, etničke pojedinosti, i to je sve bilo sve manje čovjekova domovina. U krilu tog putopisa pojavili su se heroizirani likovi istraživača-putopisaca kakvi su bili Livingstone i Stanley, što odgovara realističkom romanu i njegovom životopisno-ispovjednom karakteru. Taineov putopis po Italiji postao je otprilike manifestom naturalizma po svojim vezama s prirodnim znanostima i njegovom gledanju čovjeka kao životinje sa svim njegovim porocima. Taj putopis ugušila je industrijalizacija putovanja i s njim vezana pojava turističkog vodiča u kojem je putovanje rutinirano i shematizirano.

BILJEŠKE

¹ Ivan Pederin, Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci, *Croatica Christiana Periodica*, 12 (1988) br. 22. str. 87-131, isti, *Il biografismo dell'Istria e della Dalmazia nella prima meta dell'Ottocento*, u: *Istria e Dalmazia nel periodo Asburgico dal 1815. al 1848. a cura di Giorgio Padoan*, Ravenna, 1993, str.75-124.

² Služio sam se izdanjem Vol. I. London 1926.

³ Bonamy Dobrée, Rudyard Kipling, London - New York - Toronto, 1951, str. 9, 18.

⁴ Služio sam se izdanjem Č. F. Egorova i A. Zyigiljskog, Lenjingrad, 1976.

⁵ Ibid. A. V. Druženin, *Pisma ob Španii V. P. Čotkina ot 1857.* str. 236.

⁶ Ivan Pederin, Pojam totalitarizma i nacionalizma u njemačkom romantizmu i realizmu (Lik Slavena i Jevreja), *Gledišta*, Beograd, 29 (1988) br. 1-2, str. 212-228.

⁷ Isti, Njemački zavičajni roman i književna povijest kao lektira Adolfa Hitlera, *Gledišta*, 28 (1987) br. 1-2, str. 89-104.

⁸ Tj. putopis napisan 1868. je izdan u Londonu 1935.

⁹ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb 1991, str. 159.

¹⁰ Isti, Pokušaj prodora na zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću, *Croatica Christiana Periodica* god. XVI (1992), br. 30, str. 183-223.

INTERTEKSTUALNI ODNOS PSEUDO-KALISTENOVA ROMANA O ALEKSANDRU VELIKOM I HRVATSKE SREDNJOVJEKOVNE ALEKSANDRIDE

Leo Rafolt

1. UVODNE NAPOMENE

Tema je ove rasprave intertekstualni odnos između dva djela starije evropske književnosti, Pseudo-Kalistenova romana o Aleksandru Velikom i hrvatske srednjovjekovne obrade tog istog romana. Ta dva djela sinkronijski su vrlo bliska. Razlog tomu je i činjenica da je hrvatska Aleksandrida (in)direktna obrada starogrčkog izvornika. Usprkos tome, postoji određena vremenska (dijakronijska) distanca između ta dva romana, koja uvjetuje strukturno-semantičke specifičnosti svakog od njih. Temeljni je predmet ove analize odnos pratećeg i njegovog interteksta kao svojevrsnog superstrata. Tako je već u samom početku nametnut specifičan način čitanja tih dvaju romana — to je tzv. *čitanje pod rešetkom*. Ta vrsta čitanja usredotočuje se na posve određene karakteristike teksta odabranog književnog djela, a pritom imaginarnom rešetkom pokriva dijelove teksta koji nisu relevantni u toj uskoj interpretaciji. U ovom slučaju oba romana postavili smo pod istu imaginarnu rešetku. Otvori u tom kalupu predstavljaju intertekstualne veze, a stupanj i funkcija podudarnosti (odnosno otklona) otkriva se usporednim čitanjem.

1.1. Roman o Aleksandru Velikom u dijakronijskoj perspektivi

Roman o Aleksandru, u hrvatskoj književnosti, prvi put se spominje unutar inventara zadarskog trgovca Damjana iz 1389. godine gdje on navodi slavenski prijevod romana »unus liber Alexandri parvus in littera sclava ...« Ova naša verzija slavne teme o velikom caru Aleksandru vjerojatno je kompilacija napisana prema slavnom starogrčkom izvorniku, Pseudo-Kalistenovu¹ romanu o Aleksandru Velikom. Vatroslav Jagić navodi

da je to Pseudo-Kalistenovo djelo prevedeno vrlo rano na sve veće jezike (npr. 5. stoljeće — armenski, sirski, 10. stoljeće — latinski, 12. stoljeće — francuski itd.). Češka i poljska književnost za svoje je literarne izvore imala latinske i njemačke tekstove, a sve južnoslavenske i istočnoslavenske književnosti preuzele su bizantske predloške.

Postoje dvije osnovne hipoteze o južnoslavenskom arhetipu Aleksandride. Prema prvoj, koju zastupa Eduard Hercigonja, moguće je pretpostaviti da »littera sclava« u zadarskom inventaru označava glagoljicu. Kako postoje dva hrvatska rukopisa Aleksandride, ćirilicom pisan *Roudnički rukopis* (prva polovica 16. stoljeća, čakavsko-ikavsko područje) i latinički *Derečkajev rukopis* (dvadesete godine 17. stoljeća, kajkavski s mnoštvom čakavizama), Hercigonja smatra kako nije neosnovano pomišljati na to da je nesačuvani arhetip toga spisa mogao biti čakavsko-glagoljski. Druga hipoteza lokalizira arhetip romana na katoličko područje s elementima ikavske fonacije 'jata',² tj. na području između Crne Gore i Pelješca.

U svakom slučaju, vidljivo je da je tema o Aleksandru bila iznimno popularna na slavenskom i širem evropskom kulturnom prostoru, a o tome nam svjedoči mnoštvo prerada, prijevoda te bližih i daljih verzija tog starogrčkog biografsko-avanturističkog teksta.

1.2. Srednjovjekovni roman prema starogrčkom romanu

Podrijetlo grčkog romana još uvijek je velika nepoznanica za proučavatelje književne povijesti i klasične filologije. Najvećim dijelom je to zato što roman u staroj Grčkoj nije imao status koji ima danas, pa tadašnji poetolozi nisu pisali rasprave o toj vrsti. Roman se kroz cijelu klasičnu književnost tretira kao »žensko štivo«.³ Njegova je funkcija u prvom redu ludistička. Viktor Žmegač navodi da je osnovna tendencija starogrčkog romana erotička, a granični oblici, kao što je Roman o Aleksandru, bez opravdanja su smješteni unutar romaneskne forme »jer je to neautentičan, prema tadanjim navikama maštovito izveden životopis Aleksandra Makedonskog, djelo bez osobite književne vrijednosti«.⁴

U srednjem vijeku je takav tip romana bio neobično popularan. Osim bogate fabule s mnoštvom obrata, obilnih egzotičnih opisa tajanstvenog Istoka, ova vrsta romana privlačila je srednjovjekovnog čitatelja i zbog nadolazećih križarskih ratova Evrope i Istoka.⁵

Unutar starogrčkog žanrovskog sustava, bogate epske, lirske i dramske literature, roman nije mogao pridobiti titulu književnog oblika. Mislim da je jedan od razloga takve zapostavljenosti svojevrsan *funkcionalni hendikep*. Naime, roman nije mogao konkurirati epu zbog njegove uklopljenosti u mitsko i folklorno iskustvo, a nije mogao ni zadovoljiti izvedbene zahtjeve koje su ispunjivali i lirika (recitali, skandiranje, pjevanje) i drama. U sklopu srednjovjekovne književne proizvodnje, koja je donekle popustljivija prema poetološkoj normativnosti, on preuzima funkciju trivijalnog žanra i doživljava veliku popularnost.

1.3. Žanrovski sustav hrvatske srednjovjekovne književnosti

Pri proučavanju djela srednjovjekovne književnosti javlja se problem njihove žanrovske pripadnosti. Uzrok tomu možda treba tražiti u opreci između pojmova umjetničke i neumjetničke književnosti. Naime, velika količina djela srednjovjekovne književnosti nije imala primarno estetsku funkciju. Njihova je zadaća bila ponajviše praktične naravi. To su bila djela posvećena vjerskoj katehezi na svim razinama — od filozofsko-teoloških rasprava, traktata, polemika, apologija za obrazovane pripadnike svećeničkih redova, do prilagođenih djela poučne tematike za neobrazovani i manje obrazovani puk. Danas ta djela promatramo u punini njihova kulturološkog značenja, pa se tako analiziraju i slojevi za koje sa sigurnošću možemo tvrditi da nisu bili autorski osviješteni (npr. govorimo o svim stihovnim osobinama Bašćanske ploče iako to nije pjesnička tj. primarno-stihička tvorevina). To je u skladu s tendencijama književnih teorija nakon pozitivizma (ruski formalizam, metoda imanentne interpretacije, strukturalizam, estetika recepcije i dr.) koje donekle zanemaruju izvanknjiževna obilježja djela, a naglasak stavljaju na tekstualni predložak bilo koje vrste zanimajući se za literarnost tog pojedinog teksta. Eduard Hercigonja napominje da je u temelju problema klasifikacije srednjovjekovnih tekstova fenomen *interferencije vrsta i podvrsta*. U tom nesigurnom i pomalo kaotičnom sustavu dolazi do motiviranog ili nemotiviranog inkorporiranja kraćih tekstovnih vrsta u dulje cjeline, posljedica čega je nastajanje mnogih hibridnih žanrova kratkog trajanja. Takav mnogovrsni režim ukida tradicionalnu deduktivnu nomenklaturu lirike, epike i dramatike, a sinkronijski pristup zamjenjuje dijakronijskim pogledom na pojam vrste. U tom se slučaju općenitost književnih radova »ne shvaća kao normativna općenitost (ante rem) ili klasifikatorska općenitost (post rem), već kao povijesna općenitost (in re)«. ⁶

Roman je u tom mnogožanrovskom korpusu zauzeo važno mjesto. Unutar žanra svjetovnopripovjedne proze roman je imao svojevrsnu žanrovsko-kontaktnu ulogu, tj. povezivao je duhovne i svjetovne aspekte srednjovjekovne književnosti. Ta stapajuća sposobnost romana proizlazi iz same prirode te vrste. Naime, roman je krajnje otvoren književni oblik koji ima sposobnost upijanja raznih jezika (jezik filozofije, povijesti, znanosti, žargon itd.). Tu stilsku osobitost romana Mihail Bahtin⁷ objašnjava terminom *polifonije* ili *višeglasnosti*. U zamišljenom srednjovjekovnom kulturnom kontekstu, uz prisutnost već spomenute mnogovrsnosti i interferencije oblika, roman je bio idealni recipijent svih mogućih umjetničkih forma i stilova. Upravo zato naglašavam da srednjovjekovni roman posjeduje velik broj potencijalnih podtekstova koji se mogu uspješno dekodirati jednim ovakvim komparativnim čitanjem.

1.4. Intertekstualni pristup srednjovjekovnoj književnosti

Kada govorimo o intertekstualnosti u postmedievalnoj književnosti, onda je to književni postupak čisto *estetske* naravi. Primjerice, u renesansnoj književnosti popularni su bili žanrovski postupci parodiranja, stilizacija, reminiscencija i drugo; autor nekog modernog ili suvremenog književnog djela namjerno uspostavlja određeni tip odnosa

prema tekstu-predlošku, nastojeći stvoriti krajnju višeglasnost i višeznačnost unutar svog djela, nastojeći čitatelju otežati čitanje. Taj intertekstualni odnos može biti eksplicitan, implicitan, polemički itd., ali je to uvijek svjesno estetski motiviran postupak. Unutar korpusa srednjovjekovne hrvatske književnosti taj postupak je također motiviran, ali je to književnoumjetnička motivacija druge vrste.

Mislim da je osnovni tip intertekstualnih odnosa u srednjem vijeku tzv. *intertekstualna ekvivalencija*.⁸ Taj tipološki model obuhvaća prijevode, adaptacije, nesvjesne oblike citatnosti i drugo. Velika je vjerojatnost da razloge zastupljenosti upravo tog tipa odnosa ponovno možemo tražiti unutar fenomena praktičnosti srednjovjekovne književnosti. Književni (ili pseudoknjiževni) tekstovi katehetskog karaktera pronašli su put do svojih čitatelja, ali taj postupak distribucije nije osiguravao popularnost djela. Svjetovnopripovjedna proza razlikovala se od religiozno intonirane književnosti i strukturno i semantički. U svom izvornom obliku ona nije odgovarala strogo religioznom svjetonazoru, pa je stoga morala biti adaptirana novom pogledu na svijet. Mislim da je upravo zato intertekstualnost u srednjovjekovnoj književnosti manje estetske a više *kulturološke* naravi.

Izuzetno je važno napomenuti da je upravo roman kao oblik najpogodniji za sve vrste intertekstualnih odnosa. On funkcionira kao svojevrsna mozaik-forma, otvorena i po obliku i po sadržaju, postupno ugrađujući komadiće stranih tekstova u svoje tkivo. Stoga se unutar teksta srednjovjekovnog romana nalaze i neki drugi intertekstovi, biblijski i mitski, ali opet kulturološki motivirani (usvojeni tradicijom ili svjetonazorom).

Prirodu IT-odnosa između ova dva teksta najbolje je proučavati na dvije razine: *sintaktičkoj* i *semantičkoj*. Pod sintaktičkom razinom podrazumijevamo sustav strukturnih osobina nekog teksta, a time i strukturne podudarnosti između tekstova u IT-sustavu. Semantička razina podrazumijeva sustav sadržajnih (smislaonih) karakteristika teksta, odnosno tekstova u proučavanom odnosu. Analiza ovog IT-sustava, odnos Pseudo-Kalistenova romana i hrvatske srednjovjekovne verzije, shematski se može prikazati na ovaj način:

Intertekstualni sustav			
tekst 1 (starogrčki roman)		tekst 2 (hrvatska varijanta)	
<i>sintaktosloj</i>	<i>semantosloj</i>	<i>sintaktosloj</i>	<i>semantosloj</i>
tehnike motivacije 1	motivi 1	tehnike motivacije 2	motivi 2
fabul. izgradnja 1	fabula/sadržaj 1	fabul. izgradnja 2	fabula/ sadržaj 2
tehnika naracije 1	teme 1	tehnika naracije 2	teme 2
stilske osobine 1	svjetonazor 1	stilske osobine 1	svjetonazor 2

To su samo neke komponente uz pomoć kojih ćemo pokušati ustanoviti prirodu IT-veze između ova dva romana. Na nekim razinama, npr. fabularnoj ili naracijskoj, možda će doći do potpunog podudaranja odabranih tekstova, ali će isto tako negdje biti prisutno potpuno ili djelomično razilaženje. Adaptacija ili prijevod tipovi su IT-odnosa koji

ostavljaju vrlo malo mjesta autorskoj kreativnosti, ali i ta mala tekstovna razilaženja (semantička ili sintaktička), koja su ponekad teško zamjetljiva, uistinu su motivirana i mogu nam otkriti barem segment svjetonazora jednog vremena.

2. SINTAKTIČKA RAZINA IT-ODNOSA

Strukturne ili kompozicijske karakteristike ova dva teksta uvjetuje u prvom redu njihova žanrovska pripadnost, tj. romaneskna forma. Veća količina teksta, mnoštvo tekstovnih podstilova, specifičnost u izgradnji fabule, kronotopi — sve su to osobine koje možemo iščitati unutar sintaktičke razine romana.

2.1. Načela fabularne izgradnje

Pseudo-Kalistenov roman započinje svojevrsnom proznom invokacijom velikom Aleksandru, te postupno navješćuje radnju.

»Najvaljaniji i najhrabriji čini se da je bio Aleksandar, kralj Makedonaca, koji je sva svoja djela izvršio na osobit način, a providnost se uvijek našla na pomoć njegovim vrlinama. Jer u svakoj zemlji proveo je u ratovima i bitkama samo toliko vremena koliko nije bilo dovoljno onima koji su htjeli točno upoznati njihove gradove. A sad ćemo pripovjediti djela Aleksandrova i vrline tjelesne i duševne, pa uspješnost u pothvatima i hrabrost, počinjući od njegova porijekla i kojega oca bijaše sin.«⁹

Prozna invokacija je narativni postupak karakterističan za epsku tehniku, ali se ovdje ona rabi kao sastavni dio romaneskne strukture. U epskoj tehnici ona je imala snažnu mitologijsku komponentu (npr. zazivi bogova, muza). Unutar ovog romana to je indirektno prozno obraćanje koje funkcionira kao svojevrсно karakterizacijsko hiperboliziranje glavnog junaka. To možemo objasniti snažnim položajem epa u starogrčkoj kulturi. Funkcija epa u starijim književnopovijesnim epohama bila je slična funkciji i položaju romana danas. U dvadesetom stoljeću prisutna je očigledna infiltracija romaneskne strukture u sve književne žanrove. U starijim epohama ep je bio ta poetološka dominantna koja je širila svoj utjecaj na druge žanrove. U hrvatskoj varijanti taj početak izgleda ovako:

»Naipria da počnemo kazati o roenju negovu i hrabrosti. Govore, da e sin Filipov: lažu, nu egipatskoga cara Nektenaba, velikoga vlhva sin e i Olimpiade žene Filipa krala. Prigoda se, da Nektenab egipacki i lip biše i boju ni ratnimi voiskami ni oružem protivlaše se, da pomoć imiše vlhvenom hitrostju. Seju vsim okolnim gospodam protivlaše se, i k tomu vsi okolni cari ne znaše ča učiniti.«

Vidljivo je da radnja u oba romana počinje od samoga početka. Upravo to donekle naglašava biografski karakter romana o Aleksandru. Krešimir Nemeč definira Aleksandridu kao »romansiranu biografiju«. Ako prihvatimo to žanrovsko određenje, logično je pretpostaviti da je najprihvatljiviji tip fabularne izgradnje za tu vrstu romana

stepenasta fabula. Model stepenaste fabule sastoji se od nizanja događaja u određenom vremenskom slijedu, s pretpostavkom određenog cilja, ali i raznih kontraagensa, na toj jednosmjernoj fabularnoj liniji. Glavni lik (u oba romana) kreće iz jedne pustolovine u drugu. Na tom putu smjenjuju se razne prepreke, uglavnom vojske i carevi, koje Aleksandar s lakoćom svladava vođen vlastitom ambicijom i neupitnim proročanstvom. Stepenasta izgradnja fabule uvjetuje i stupnjeviti (linearan) razvoj glavnog junaka. Aleksandar »doživljava krupne unutrašnje promjene«,¹⁰ na njega utječe okolina, i upravo zbog te promjenljivosti on je karakteriziran pozitivno.

2.2. Sekundarni žanrovi (diskursi) u romanu

Roman o Aleksandru je nadasve stilski heterogena forma. Upravo taj sinkretizam tekstova, stilova i diskursa bitno utječe na fabularnu izgradnju. Najprisutniji su diskursi u romanu:

- epistolarni diskurs
- biografski diskurs
- diskurs legende, vizije, čuda

A. Epistolarni diskurs ima funkciju *indirektnog epskog dijaloga* ili pak djeluje kao *lirska digresija*. Pismom se obično obraća Aleksandar svojim protivnicima ili oni njemu. Evo jednog takvog primjera iz grčkog teksta (prvo Darijevo pismo Aleksandru):

»Kralj kraljeva i srodnik bogova, koji uzlazim zajedno sa suncem, ja, sam bog Darije, Aleksandru, svome sluzi, ovo naređujem i zapovijedam: vraćaj se svojim roditeljima, meni služi i zavlaci se u krilo svojoj majci Olimpijadi. Jer takva je tvoja dob: još si željan odgoja i njege. Zato ti poslah korbač, loptu i kovčežić zlata da izabereš što ti je milije: korbač kao opomenu da te još treba odgajati, loptu da se igraš s vršnjacima i da ne zavodiš preuzetnu dob tolikih mladića te ih poput razbojničkog harambaše vučeš za sobom i uznemiruješ gradove. Jer niti kad bi se sav svijet združio pod jednim čovjekom, ne bi mogao razoriti perzijsko kraljevstvo. Toliko je mnoštvo mojih vojski da ga nitko ne bi mogao prebrojati kao ni pijesak, a zlato i srebro toliko da bih mogao napuniti zemlju.«

U hrvatskoj verziji to pismo izgleda ovako:

»Aleksandru posla kruglu malu i kolo driveno i dva kovčega velika prazdna i dvi vrići velici maka i knigu pisanu tako govoreći: Darii car nad cari, persidski bog, ditetu momu Aleksandru radovati se nimu. Ne pomislih tebe toliko mudra biti, poznah te u prvoi knizi moei; neka znaš da mladih mudrosti nagle esu. I poslah tebi ditiņu igru, da se nju zabavlas igraš, i kolom, kim mlada ditca igraju, i dva kovčega da trolitnim dankom naplnueš, i mak prebroiv uznaš čislo voiske moe. Harač mani ne poslav, cvezan k mani doveden budeš ...«¹¹

Vidimo da su ta pisma puna spretnih i ironičnih izraza, postupaka omalovažavanja protivnika ili uzdizanja svoje vlastite snage (autohiperbolizacija na početku).

Epistolarni diskurs može imati funkciju lirske digresije. Tada forma pisma postaje duga, puna reminiscencija i ispovjednog tona, te funkcionira gotovo na isti način kao i epizoda u epu. Takvi su primjeri mnogobrojna Aleksandrova pisma majci Olimpijadi.

B. Biografski diskurs prisutan je u cijelom romanu — on preuzima funkciju *glavne fabularne niti*. On je toliko snažan da određuje i samu definiciju žanra — romansirana biografija. Upravo zbog sveprisutnog biografskog stila, roman čitatelju nalikuje na kroniku. Svi su uvjeti kronološkog razvoja ispunjeni: likovi se fizički i psihički razvijaju, svi događaji su povezani uzročno-vremenskim vezama, interpretacijom se mogu uspostaviti historijske analogije itd.

Mihail Bahtin navodi dva osnovna tipa grčke biografije: *platonski* i *retorički*. U temelju prvog tipa nalazi se kronotop — »životni put onoga koji traži istinsku spoznaju«. ¹² Drugi tip u osnovi ima »građanski govor na pogrebu i pomenu, koji je zamjenio drevno 'naricanje'«. ¹³ Roman o Aleksandru ima sve elemente platonskog tipa biografije: Aleksandar se putem razvija, klanja se raznim bogovima i proučava daleke kulture, spoznaje cijenu mudrosti i dr.

Bahtin također razlikuje dva tipa izgradnje grčke biografije: *energetski* i *analitički*. Energetski tip vođen je Aristotelovom tezom o aktivnoj čovjekovoj snazi, a analitički nastoji smjestiti biografske elemente teksta u određene rubrike (npr. obiteljski, društveni, ratni život i dr.). Vidljivo je da Aleksandridom dominira energetski tip izgradnje; sve karakterne crte Aleksandrova lika izvode se iz njegovih akcija.

C. Diskurs legende, vizije i čuda može se iščitati unutar postupka karakterizacije glavnog lika i postupka prostornog opisivanja. Aleksandar je neupitno centralna ličnost tih romana. On je isto tako neminovno pozitivna ličnost romana, iako je historijski definiran kao nemilosrdan osvajač. Upravo zbog tog dualizma priče i povijesti, stilske osobine legende vrlo su čvrsto utkane u historijsko i biografsko tkivo romana, pa se mogu vrlo teško uočiti. Evo nekih primjera iz hrvatske varijante:

»I posla Olimpiada po Nektenaba. I pristupiv Nektenab carici reče: podrži sebe carice i ne rodi, da čim blagi čas doide. Ako u ovom človika rodiš, raba i loša človika rodiš; ere kolo kruga nebeskoga u luni stoi. Malo potрпи, dokle nebeske planite na ustavu ctanu is tih prestupani i roditi ćeš carem cara i vele mudra človika. I potrpivši rodi velikoga Aleksandra, miseca Marča, na dva na deste dan, čas deveti. Rodi se dite izlize na svit, i proplakav reče: do četrdeset lit paki vraću se k tebi, mati.«

»I nigdo tudie doide Filipu caru govoreći: da znaš caru, u svirepicah tvoih kon čudan rodil se e, čudnii od vsih kon i inaki e: voluja glava, i na desnon bedri rozi za ušima javili se biše. Filip reče nega dovesti i rozi ki mu bihu izresli meju ušima koliko lakat, počudi se i reče gvozdenu grad učiniti; i ke na smrt osuevahu, pred nega metahu. I nigdor ne smiaše ka konju pristupiti. Aleksandar često prihojaše k nemu, i kon vsaku odmetaše srditost, tih ka Aleksandru rzaše i krotos vsaku caru svom ukazovaše. Aleksandar ga ednom rukom prozorom za uho uhitaše, on mu se priklanaše kako junac jarmu.«

Ovu vrstu diskursa često prati fenomen čudesnog i fantastičnog. Tim se elementima razbija monotona tehnika biografske naracije i uvodi efekt nepredvidivosti i avanturizma.

2.3. Principi motivacije unutar romana

Jedini je tip motivacije prisutan u obje verzije romana tzv. *umjetnička motivacija*.¹⁴ Taj motivacijski princip, prilikom uvođenja i raspoređivanja motiva, zanemaruje iluziju zbilje ili kompozicijske konvencije. Osnovni cilj je postizanje efekta začudnosti kod čitatelja. Biografska građa je zbog svoje činjeničnosti u suštini vrlo monotona i dosadna. Da bi se to monotono naslojavanje činjenice na činjenicu ukinulo, motivi se iznenada uvode, naglo stavljaju u prednji plan ili pak u potpunosti napuštaju. Primjerice, u početku romana javlja se motiv proročanstva po kojem će Aleksandar zavladati svijetom. Taj motiv se poslije u potpunosti gubi, ali se naglo stavlja u prednji plan (novim proročanstvom ili pozivanjem na staro) u situacijama kada čitatelj počinje sumnjati u Aleksandrovu snagu (npr. prije bitke, nakon protivničkih pisama itd.). Takav je i iznenadni motiv »jezera koje oživljuje«:

»I šest dni prešad, do ezera nikoga doidoše i tu stanom svojim staše, i jeisti iskati načeše. Šafar Aleksandrov ribe suhe v ezeri tom ponese oprati, i kada e u vodu omoči, tada one oživiše i v ezero utekoše. Aleksandar to čuv počudi se i voiski reče okupati se v ezeri tom i kone. I vsi okupaše se i zdravi i jaki biše.«

2.4. Tehnika pripovijedanja

U oba romana prisutna je *er-forma* naracije. To je donekle logično zbog biografskog karaktera djela koji zahtijeva određenu distancu između pripovjedača i objekta pripovijedanja (u biografiji je to određena osoba). Na razini naracijske tehnike ova su dva romana identična: naracija je pravocrtna i linearna, postoji određeni broj epizodičnih odnaka, ali oni ne narušavaju jednosmjerni karakter pripovijedanja. Glavne fabularne niti se u potpunosti podudaraju, a neke epizode se donekle, strukturno i sadržajno, razlikuju. Sustav naracije ovog romana možemo prikazati shematski:

sporedna fabularna nit — tekst 1	glavna fabularna nit	sporedna fabularna nit — tekst 2
sporno Filipovo očinstvo, životopis Nektenabov (prikazan zasebno, kao uvod u radnju romana)	dogadjaji prije Aleksandrova rođenja	sporno Filipovo očinstvo, životopis Nektenabov (uklopljen u glavnu fabularnu nit romana)
Nektenab prevario Olimpijadu, čaranje	Aleksandrovo rođenje i opis djetinjstva	Nektenab prevario Olimpijadu, čaranje
zgodu s konjem, Aleksandar ubija Nektenaba, odlazi na natjecanje, pomirio oca i majku, odlazi u pohode	osvajajući pohodi Aleksandra Velikog (prije bitke s Darijem)	zgodu s konjem, Aleksandar ubija Nektenaba, odlazi na natjecanje, pomirio oca i majku, odlazi u pohode
Olimpijada oteta, Filip umire od ranjavanja, Darijevi	velike bitke s Darijem, Darije	Olimpijada oteta, Filip umire od ranjavanja, Darijevi

poslanici, počinje graditi grad	sakuplja vojske saveznika	poslanici, počinje graditi grad
Aleksandar ubija Darijeve ubojice, pisma majci, kreće na Pora, ubio ga u dvoboju	osvajački pohodi Aleksandra Velikog (nakon Darijeve smrti)	Aleksandar ubija Darijeve ubojice, susreće divlje ljude, psoglave, nagomudre itd., kreće na Pora, ubio ga u dvoboju
sastanak s brahmanima drveće koje govori, Amanzonke itd.	smrt Aleksandra Velikog u Babilonu	pisma majci, dolazak Olimpijade u Babilon

3. SEMANTIČKA RAZINA IT-ODNOSA

Oba ova romana uspostavljaju određene sadržajne odnose s mitskim, biblijskim, fantastičnim svjetonazorom. Narav tih odnosa je mnogo jednostavnija, a linija utjecaja izravnija nego unutar analize sintaktičkog (strukturnog) sloja, pa će ovdje iščitavanje IT-odnosa biti mnogo lakše.

3.1. Mitski intertekst

Unutar romana o Aleksandru nalazimo dva osnovna sustava koja ih snažno povezuju s mitskim iskustvom:

- biblijska mitologija
- starogrčka, egipatska mitologija

Starogrčka mitologija prisutna je, naravno, u izvorniku ali i u hrvatskoj srednjovjekovnoj varijanti. Pseudo-Kalistenov roman navodi široku paletu autohtonih grčkih bogova (Zeus, Apolon) i mitolojskih bića (Amazonke, proročice u Delfima), ali i stranih egipatskih i barbarskih božanstava (libijski Amon). Evo nekoliko primjera:

»I reče mu Olimpijada: 'S kojim bogom?' A on kaza: 'S libijskim Amonom.' Reče Olimpijada: 'A kakav je taj bog?' A on kaza: 'Srednje dobi, zlatne kose i brade, s rogovima poput zlatnih, izraslim na čelu. Treba da se pripremiš za njega kako priliči kraljici jer ćeš danas u snu ugledati tog boga kako ti prilazi.'«

»Aleksandar bude, dakle, ovjenčan i uspne se s pobjedničkim maslinovim vijencem k olimpskom Zeusu. I reče mu Zeusov vrač:

'Aleksandre, olimpski ti Zeus poručuje ovo: budi hrabar! Kao što si pobijedio Nikolaja, tako ćeš u ratu mnoge pobijediti.'«

U hrvatskoj srednjovjekovnoj varijanti Amon se prikazuje ovako:

»I takov e obraz boga Amona: glava orlova i na noi rozi vasiliskovi, očas aspidov, noge lavove, krila gripsova, zlata i črna.«

»Filip biše na vojski i boe učinil biše mnoge i paki k Macedonii vraćaše se, javi se ba sni nemu bog Amon va obrazi lavovi i rozi zlati na nem.«

Biblijsku (starozavjetnu) mitologiju nalazimo samo u srednjovjekovnoj verziji. Tu se kao pandan za egipatske i grčke bogove-proroke javlja starozavjetni prorok Jeremija i bog Sabaot.¹⁵ Naziv Sabaot, pored Savaot, hebrejski je naziv za nebeske svjetove i zvijezde, ali se u kršćanskoj literaturi rabi u nepravilnom značenju »bog nad vojskama«. U kršćanskoj liturgici i ikonografiji Jeremija je »jedan od četiriju velikih starozavjetnih proroka, nagovjestitelj političke propasti židovske države i razorenja Jeruzalema, kao kazne za idolopoklonstvo i otpad od prave vjere«. ¹⁶ Jeremija se javlja Aleksandru gotovo prije svake bitke, a prikazuje se ovako:

»Prorok Eremia došaste Aleksandrovo čuv, vide s muži erusolimskimi učini. Bog bo naš reče Aleksandra v Erusolim pustiti, vidih bo va sni Danijela proroka k mani govoreći: ovo grede k vam, o kom ja prorokovah. Ča od persidne izgubiste do sele, vse Aleksandar vratiti ima. To ljudem drago bi. Aleksandar v tu noć san vidi, i tako javi se k nemu Eremia prorok va svitah arhiereja jaruna i reče mu: Aleksandre idi v Erusolim i pokloni se bogu Sabaotu, i pokloniv se nemu na Darja pohodi, i nega ubiv gospodin Erusolimu nazoveš se.«

»I v tu noć Aleksandru javi se prorok Eremija va sni govoreći nemu: Aleksandre brez sumne na Darija pohodi, sa sobom prizovi ime boga Sabaota, nosi na glavi svoei kamen na boi imijući boga Sabaota, koga ti dah v Erusolimu, i usti svoimi govori kada na boi ideš: edin svet, edin bog gospodin nebo i zemlju sazdav i na herofimi počiva, adonaj Sabaot bog. I to rek ubiješ, ako i vas svit suprotivit ti se.«

Mitološki intertekst vidljiv je i po bogatoj, višeslojnoj simbolici. Neki od najčešćih simbola u grčkom izvorniku jesu: zmija, sokol, zlatni prsten, trstika, žig (sa suncem, lavom i kopljem), košuta i orao. Evo jednog primjera:

»Kad je u palači bila velika gozba i svi su se gostili s kraljem Filipom zbog kraljeva povratka, a jedini je kralj Filip bio neveseo zbog trudnoće svoje žene Olimpijade, pred očima sviju preobrazi se Nektaneb u zmiju veću od one prve, uđe posred blagovaonice i strašno zasikta tako da su se potresli temelji palače. Kraljevi uzvanici ugledavši zmiju poskakaše obuzeti strahom, dok Olimpijada, prepoznavši svog ljubavnika, pruži desnu ruku. A zmija se uspravi i položi bradu u nju. Tada zaobiđe sve i dođe do koljena Olimpijade te ispruživši rascijepljeni jezik poljubi je dajući prisutnima dokaz svoje ljubavi. I dok je to Filip netremice promatrao čas s negodovanjem, čas u čudu, pošto je sve to učinio radi dokaza Nektaneb nestane: zmija se pretvori u orla i odleti tko zna kamo.«

U hrvatskoj srednjovjekovnoj verziji broj simbola iz grčkog predloška je reduciran. Mislim da je osnovni razlog tog postupka različitost u značenju simbola grčke politeističke i južnoslavenske kršćanske (monoteističke) kulture. Primjerice, zmija u kršćanskom, biblijskom, simboličkom sustavu često je identificirana sa Sotonom, a taj simbolički sadržaj ne odgovara sadržaju unutar grčkog predloška.

3.2. Fenomenologija srednjovjekovnog čudesnog

Srednjovjekovna književnost raspolaže vrlo velikim repertoarom čudesnih događaja. Jacques Le Goff smatra da je fenomen čudesnog na srednjovjekovnom zapadu do 12. i 13. stoljeća bio sastavni dio niske kulture. Do tada postojala je određena tendencija »ako ne odbijanja, a ono potiskivanja čudesnog«. ¹⁷ Najznačajniju ulogu u toj akciji protiv jednog kulturnog fenomena imala je Crkva. Ona je nastojala čudesno ili promijeniti u biti, ili prikriti, ili pak do temelja uništiti. Postepenim prodorom u polje visoke kulture, čudesno se aktivira kao svojevrsna avangardna svijest, ali ne nastoji crkvenoj kulturi nametnuti neku suprotnu kulturu već samo fenomenološki drukčiju. Le Goff navodi tri temeljna područja na koja se u 12. i 13. stoljeću dijeli zapadnjačko nadnaravno: *mirabilis*, *magicus* i *miraculosus*. Pojam *magicus* autor vezuje uz sotonsko nadnaravno, crnu magiju i druge oblike stalne ekspresije zla. *Miraculosus* je određeni dio čudesnog koji je Crkva gurala u područje praznovjerja. Nas ponajprije zanima ono što Le Goff naziva *mirabilis*, tj. »čudesno s njegovim pretkršćanskim korijenima«. ¹⁸

Na samom početku mislim da moramo razjasniti pojmove *čudnog*, *čudesnog* i *fantastičnog*. Fantastičnost je »neodlučnost što je osjeća biće koje zna samo za zakone prirode kada se nađe pred naizgled natprirodnim događajem«. ¹⁹ Kao što vidimo, da bi djelo bilo fantastično, tekst mora u samom čitatelju proizvesti dvojbu između prirodnog i natprirodnog objašnjenja događaja. Čudno se od čudesnog razlikuje po tome što događaji bivaju objašnjeni, a zakoni stvarnosti ostaju netaknuti. Iz ovih definicija možemo zaključiti da Aleksandride pripadaju žanru *čistog čudesnog*.

Mislim da je fenomen čudesnog u ovim romanima najprikladnije promatrati na nekoliko razina:

- teme čudesnog
- glavni lik unutar žanra čudesnog
- inventar čudesnog
- tehnike čudesnog

Neke od najprisutnijih tema čudesnog unutar ove dvije verzije romana o Aleksandru jesu: metamorfoze, spolnost, gatanje i dr. Tema spolnosti u okvirima čudesnog uvodni je element u cijelu fabulu romana. Carica Olimpijada počini preljub s egipatskim carem (čarobnjakom) Nektenabom misleći da je to libijski bog Amon, te rodi Aleksandra — budućeg vladara cijeloga svijeta.

»I tu premami Nektenab caricu; lahko bo e premamiti ženu, i sam pride k nei va obrazi boga Amona. I takov e obraz boga Amona: glava orlova i na noi rozi vasiliskovi, očas aspidov, noge lavove, krila gripsova, zlata i črna. I tako va obraz Amonov ulize k nei s vlhavstvom, i bi š nju i paki izlize. I ovim malim prehini se carica Olimpiada. Strah vsih u polači carskoj obide. I Nektenab pristupiv k carici reče: blažena ti v ženah Olimpiado, danas bo vsemu svitu priela esi cara va utrobu tvoju. I kada doide vrime roenja, dozovi me k sebi, i ča ti reku to učini.«

Fenomen čudesnog manifestira se i u temi preobraženja. Ovaj tematski sklop čudesnog vjerojatno je najprisutniji u srednjovjekovnoj književnosti. Mislim da se time

jedan dominantan crno-bijeli svjetonazor, sustav koji teži ekstremima (Bog, Sotona; Nebo, Zemlja itd.), iznutra narušava: čovjek može biti životinja, drveće može progovoriti, ljudi mogu nestajati itd.

Lik Aleksandra u tom čudesnom svijetu reprezentativni je lik *romantičkog modaliteta*.²⁰ To je narativni modus u kojem se radnja odvija u čudesnim prostorima, a glavni lik je donekle nadmoćan u odnosu na čitatelja i prirodne zakone. Aleksandar Veliki je junak čiji su postupci čudesni, ali on je po svim svojim karakteristikama ljudsko biće. Tu njegovu ljudskost autor nam pokazuje na različite načine: kupajući se u rijeci, Aleksandar se razboli; osjeća tugu prilikom smrti svoga oca ali i prilikom smrti neprijatelja; prije svake borbe on taktizira (ne pouzdaje se samo u nadnaravne moći ili proročanstva) itd.

Jacques Le Goff navodi nekoliko kategorija unutar inventara srednjovjekovnog čudesnog. To su: (1) zemlje i mjesta, (2) ljudska i antropomorfna bića, (3) životinje, (4) »Mischwesen«, (5) predmeti i (6) povijesna ličnost prerasla u legendu i znanstveno čudesno. Čudesni krajolici u starogrčkoj verziji romana nemaju neku važnu ulogu. U hrvatskoj srednjovjekovnoj verziji postoji široka paleta čudesnih krajeva kojima se kreće Aleksandar prilikom osvajačkih pohoda (šume, pustinje, jezera). Uvođenje tih mističnih prostora ima funkciju lirske digresije, usporava radnju, ali ne smanjuje napetost čitatelja. Neki su od tih mističnih prostora: zemlje divovskih ljudi, divljih žena, čudnovato jezero i dr.

Najprisutniji inventar srednjovjekovnog čudesnog jesu antropomorfna bića i životinje. Primjer antropomorfizacije u romanu je bog Amon. On je legitimna božanska ličnost, ali se kao i neki starogrčki bogovi upleće u živote običnih ljudi. Životinje također imaju važnu ulogu u kreiranju efekta čudesnog u srednjovjekovnoj književnosti. Primjer je jedne takve imaginarne životinje konj Bučifal:

»I nigdo tudie doide Filipu caru govoreći: da znaš caru, u svirepicah tvoih kon čudan rodil se e, čudnii od vsih kon i inaki e: voluja glava, i na desnon bedri rozi za ušima javili se biše.«

»Jednog dana dovedu Filipovi konjušari iz njegovih konjušnica golemo ždrijebe, postave ga pred kralja i reknu: 'Kralju gospodaru, ovog konja našosmo da se rodio u kraljevskim konjušnicama, a ljepotom nadmašuje Pegaza; tebi ga dovodimo, gospodaru.' Vidjevši njegovu veličinu i ljepotu, kralj Filip se zadivi. A svi su ga s mukom obuzdavali. Konjušari rekoše: 'Kralju, gospodaru, konj je ljudožder.'«

ili pak divovski morski rakovi:

»I na more niko doidoše i tu reče voiski počinuti. Kon edan umri u voiski, gospodar negov odvuče ga i vrže ga v more. Rak morski našad ga, ine druge rake pomami š nim, i tako raci iz mora ishodeći kone i ljudi umicahu v more i uticahu. I to Aleksandar čuv i trste zapaliti reče. I tu rakom noge izgoriše.«

Vidljivo je da je repertoar čudesnog u srednjovjekovnom opisu mnogo veći nego u grčkom izvorniku. Razlog tomu je specifičan položaj čudesnog u kulturi srednjega vijeka.

Termin »Mischwesen« označava poluljude-poluživotinje. Takvi motivi javljaju se vrlo često u hrvatskoj varijanti, ali ih u izvornom tekstu gotovo i nema. Samo neki od primjera su: ljudi šestoruki i šestonogi, ljudi psoglavi itd.

»I tako vnutar u pustinju idiše, i deset dni prešad, i naide ljudi čudne, imihu po šest ruk i po šest nog vsaki od njih, i protu Aleksandru na boi napraviše se; biti se š nim ne mogoše.«

»I zemlju nih za šest dni prešad, Psoglave došadše, tu ljudi bihu vse tilo nih človičasko biše, a glave pasje; glas nih ednom kako glas človičaski, govorahu, a drugog kako psi lajahu.«

Lik Aleksandra Velikog je izvrstan primjer povijesne ličnosti prerasle u legendu. Mislim da je osnovni preduvjet takve transformacije bilo nužno mitologiziranje Aleksandrove ličnosti, te odbacivanje monotonog biografizma ili romansiranje istog. Vidimo da je autor romana o Aleksandru prihvatio biografiju kao osnovno fabularno tkivo, ali je biografsku strukturu u potpunosti opteretio legendarno-mitskim elementima.

Tehnike srednjovjekovnog čudesnog jesu:²¹ (1) snovi, ukazanja i vizije, (2) pretvorbe, (3) magično čudesno, (4) književno čudesno i (5) umjetničko čudesno. Snovi i vizije su agens koji uvjetuje svako djelovanje glavnog junaka. Gotovo prije svake bitke Aleksandru se u snovima javljaju bogovi (libijski Amon, Sabaoth) ili proroci (Zeusov vrač, Jeremija) određujući mu sudbinu ili ishod borbe. Magično čudesno uklopljeno u književno i umjetničko vidljivo je u ritualnom postupku vraćanja. Opise tog postupka nalazimo u grčkom izvorniku ali i u hrvatskoj varijanti. Evo nekih zanimljivih prizora rituala vraćanja iz oba teksta:

»... stavljaio je izvorsku vodu u zdjelicu i svojim je rukama iz voska oblikovao voštane brodiće i čovječuljke te ih stavljaio u zdjelicu. Tada je navlačio na sebe dugačku proročku halju držeći u ruci štap od ebanovine i ustavši zazivao tobožnje bogove bajaranja, zračne duhove i podzemne demone. I od njegova zazivanja čovječuljci postajahu živi. Onda je potapao brodiće u zdjelicu i odmah kako su ovi tonuli, tonuli su na pučini i brodovi neprijatelja koji su išli na nj, jer je bio vrlo vješt umijeću magije.«

»Sam u polaču udie vlhveno čarane poče činiti, zlatu rukomiju bode naliav od vojeska dvi voiski na vodu učini, suprotivnu voisku svoju, i hitrostju učini na vodah da se biju, i vidi svoju voisku od persidske pobjenu ...«

Iz svih ovih primjera vidljiva je specifična uloga čudesnog u umjetnosti srednjovjekovnog zapada. Taj je fenomen vjerojatno neki oblik kritičke oporbe toj dominantnoj kršćanskoj, dogmatskoj, viziji svijeta. Sustav čudesnog nudi izopačenu sliku svijeta u kojoj čovjek nije više slika i prilika svog Stvoritelja. Izvrtnje svih vrijednosti, kreacija čovjeka-životinje, dovodi do svojevrsnog antihumanizma, tj. negacije samog čovjeka. Možda je to produkt patetike srednjovjekovnog čovjeka čija se ljudskost izgubila besciljno tražeći sliku i priliku Boga.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Roman je, ponavljamo, krajnje višeglasna književna tvorevina. To je mnogoslojna struktura koja upija mnoštvo žanrovskih oblika, te ih čvrsto i duboko usađuje u svoje tkivo. Srednji vijek je žanrovski kompleksna stilska formacija, isto kao i roman — izbjegava definiciju zbog svoje mnogoslojnosti i nepregledivosti. Analiza romaneskne forme unutar proznih žanrova srednjovjekovne književnosti, upravo zbog te strukturne fluidnosti, vrlo je težak zadatak.

Ovdje sam pokušao, svojevrtnim komparativnim čitanjem, analizirati stupanj strukturne (sintaktičke) i sadržajne (semantičke) sličnosti između dvije varijante istog romana, te tako utvrditi prirodu intertekstualnog odnosa između ta dva teksta. Iako sam analizu proveo i na sintaktičkoj i na semantičkoj razini romana, nisam uspio zahvatiti sve aspekte i fenomene relevantne za prirodu te veze. Cijelo vrijeme na umu sam imao da se žanrovska analiza (pa i bilo koja druga) ne može provoditi samo u sinkronijskoj vizuri, već je neophodan i dijakronijski pogled. Žanrovi su, tako shvaćeni, dinamički sustavi koji posjeduju mogućnost horizontalnog i vertikalnog kretanja, točnije — mogućnost izlaženja iz svog idealnog teorijskog modela.

Pseudo-Kalistenov roman o Aleksandru i hrvatska srednjovjekovna varijanta najviše se podudaraju na strukturnoj razini (sintaktosloj). Tu je intertekstualna veza najjača i najočitiya. Razloge opet možemo tražiti unutar dominantnih žanrovskih obilježja — biografskih. Ta struktura životopisa nametnula je stepenasti tip fabularne izgradnje, er-formu naracije i stilsku slojevitost (razbijanje monotonije). Na semantičkoj razini intertekstualna veza više nije tako izravna, jer su sadržajna tkiva romana oblikovali posve različiti kulturološki, sociološki, teološki i antropološki faktori.

Te dvije razine, sjedinjene u ovoj analizi, mogu ponuditi donekle točnu sliku intertekstualnog odnosa između ova dva romana, ali nikako potpunu. Prevelik je broj kulturoloških silnica koje djeluju na svaki od ova dva, vremenski i prostorno udaljena, romana, a broj tih silnica se barem udvostručava kada ih promatramo unutar sustava IT-odnosa.

LITERATURA

Primarna literatura:

1. Jagić Vatroslav, *Ogledi stare hrvatske proze IV, Život Aleksandra Velikog*, Starine JAZU III, Zagreb 1871, str. 203-331.
2. Pseudo-Kalisten, *Život i djela Aleksandra Makedonskog*, Novi Sad 1987.

Sekundarna literatura:

1. Bahtin, Mihail, *O romanu*, Beograd 1989.
2. Beker, Miroslav, *Tekst / intertekst*, u: Maković, Medarić, Oraić, Pavličić (ur.), *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb 1988.
3. Curtius, Ernst Robert, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1998, str. 90-119, 577-601.
4. *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden.*, München 1979.

5. Fališevac, Dunja, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb 1989.
6. Frye, Northrop, *Anatomy of criticism. Four essays*, Princeton 1971.
7. Hercigonja, Eduard, *Mjesto i udio hrvatske književnosti u književnom procesu slavenskog srednjovjekovlja*, u: Flaker-Pranjić (ur.), *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978.
8. Hercigonja, Eduard, *Povijest hrvatske književnosti 2, Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975, str. 377-384.
9. Jauss, Hans Robert, *Teorija rodova i književnost srednjega vijeka*, Umjetnost riječi 3, god. XIV, Zagreb 1970, str. 327-352.
10. Kombol, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb 1945.
11. Le Goff, Jacques, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb 1993, str. 35-55, 75-91, 261-307.
12. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1985.
13. Nemeč, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb 1994, str. 7-30.
14. Oraić, Dubravka, *Citatnost — Eksplicitna intertekstualnost*, u: Maković, Medarić, Oraić, Pavličić (ur.), *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb 1988.
15. Todorov, Tzvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd 1987.
16. Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Zagreb 1991, str. 9-36.

BILJEŠKE

¹ Pseudo-Kalisten je zagonetni autor Aleksandrova životopisa. Mnogi povjesničari vjeruju da je živio u Aleksandriji, a podrijetlom je vjerojatno bio helenizirani Egipćanin. Sa sigurnošću možemo tvrditi da Pseudo-Kalisten nije bio jedini povjesničar Aleksandrova života (Aleksandrov život proučavali su antički biografi Arian, Plutarh, Diodon, Justin), ali je bio jedan od rijetkih koje je Aleksandar imao pored sebe za vrijeme ratničkih pohoda. Pseudo-Kalistenova verzija romana nastala je oko 300. godine, a sadržava niz ahistoričnih podataka. Velika je vjerojatnost da je autor rabio niz sekundarnih izvora, npr. pučka pričanja, pisma, nekolicinu nepouzdatih rukopisa, legendu o Nektanebu i dr., koji su donekle narušavali historiografsku vjerodostojnost.

² Usp. Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti 2, Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975.

³ Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Zagreb 1991, str. 11.

⁴ Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Zagreb 1991, str. 16.

⁵ Usp. Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti 2, Srednjovjekovna književnost*, Zagreb 1975.

⁶ Hans Robert Jauss, *Teorija rodova i književnost srednjega vijeka*, Umjetnost riječi 3, god. XIV, Zagreb 1970.

⁷ Usp. Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd 1989.

⁸ Usp. Dubravka Oraić, *Citatnost — Eksplicitna intertekstualnost*, u: Maković, Medarić, Oraić, Pavličić (ur.), *Intertekstualnost & intermedijalnost*, Zagreb 1988.

⁹ Pseudo-Kalisten, *Život i djela Aleksandra Makedonskog*, prev. Z. Dukat, Novi Sad 1987.

¹⁰ Krešimir Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Zagreb 1994, str. 23.

¹¹ Jagić, Vatroslav, *Ogledi stare hrvatske proze IV, Život Aleksandra Velikog*, Starine JAZU III, Zagreb 1871, str. 203-331.

¹² Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd 1989, str. 247.

¹³ Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd 1989, str. 247.

¹⁴ *Umjetnička motivacija* je jedan od motivacijskih principa koji uvode ruski formalisti (Usp. Boris Tomaševski, *Teorija književnosti*, Beograd 1972.)

¹⁵ Izuzetno je zanimljivo pratiti postupak prekodiranja božanskih ličnosti u intertekstualnom sustavu ova dva teksta. Shematski to možemo prikazati ovako:

tekst 1	tekst 2
Amon	Amon
Amon	Jeremija
grčki	
bogovi	Sabaot

Naime, libijski bog Amon iz starogrčke verzije zadržava svoje ime (lik, karakterizacijske osobine) unutar srednjovjekovne adaptacije samo na početku djela, unutar kratkog opisa Nektaneba. U svim ostalim epizodama njegov legitimni supstitut je biblijski prorok Jeremija. Taj postupak je, promatran unutar konteksta književnosti i svjetonazora srednjega vijeka, donekle logičan jer kristolikost glavnog junaka Aleksandra zahtijeva i kršćanski primjerenog glasnika. Funkciju božanskog glasnika nije mogao preuzeti neki poganski bog (promatrano iz kršćanske perspektive — to je libijski Amon), jer se tada ne bi ispunila moralno-katehetska namjera srednjovjekovnog teksta.

¹⁶ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1985, str. 296.

¹⁷ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb 1993, str. 37.

¹⁸ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb 1993, str. 39.

¹⁹ Tzvetan Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd 1987, str. 29.

²⁰ Usp. Northrop Frye, *Anatomy of criticism. Four essays*, Princeton 1971.

²¹ Jacques Le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb 1993.

O KNJIZI »OTKRIĆA IZ ARHIVA« NADE BERITIĆ

(RIJEČ NA PREDSTAVLJANJU KNJIGE U PALAČI MILESI, 8. VELJAČE 2001.)

Franjo Švelec

Iako je razdoblje naše lijepe knjige što smo ga navikli nazivati starijom hrvatskom književnošću davno završen proces, ipak u njezinu kompleksu ima još uvijek podosta pitanja koja nisu dokraja rasvijetljena, neka čak ni na razini osnovnih realija. Razlozi tome brojni su i različiti. Jedan od važnijih zacijelo će biti u tome što na domaćem tlu, osim kratkih epizoda u Senju, Kosinju i Rijeci, sve do potkraj 17. stoljeća na sjeveru Hrvatske i početka 19. stoljeća na njezinu jugu, nije bilo tiskara. Jasno je samo po sebi da su zbog toga naši stari pjesnici svoja djela mogli tiskati u tuđini, a to je bilo moguće samo ako su imali pokrovitelja, ili su sami bili imućni ljudi. Oni na jugu objavljivali su plodove svoga pera najčešće u Veneciji, a onda i u Padovi, Rimu, Pescari ili gdje drugdje, a oni na sjeveru u Grazu, Trnavi, Budimu ili rjeđe u Ljubljani, pa i ambulantno katkada, kakav je slučaj bio s Nedelišćem u Međimurju.

Zbog svega toga mnoga su djela ostajala u rukopisu, prepisivala se i gdjekad doživljavala sakaćenje, a neka su ostala i zagubljena ili su potpuno propala. Neka su pak kolala pod tuđim imenom. Dovoljno je spomenuti samo nekoliko najistaknutijih primjera: *Juđupka*, neka crkvena prikazanja, *Derviš*, pjesme Dživa Bunića i dr. Sve je to u znatnoj mjeri otežavalo uspostavljanje kanona djelâ određenih pisaca. — Pa ni o samim piscima ne zna se mnogo toga što bi znanost o književnosti zanimalo. Što mi danas znamo, na primjer, o Šišku Menčetiću i Džori Držiću, osim nekih kriminalističkih zapisa o prvome i zapisa o sitnim izgedima drugoga? Pa ni o najvećim našim piscima starijega razdoblja, o Marinu Držiću, Dživu Gunduliću, Dživu Buniću, pa i o Marku Maruliću, također se ne zna mnogo. To je posljedica činjenice da su, kraj oskudne memoarske literature u nas, u turbulentnim stoljećima naše prošlosti mnogi arhivi, i svjetovni i crkveni, s brojnim dokumentima, naprosto nestajali.

Na tragu popunjavanja lakuna u poznavanju naše kulturne i književne prošlosti i u rasvjetljavanju mnogih drugih pitanja u njoj kretao se istraživački nerv pred nekoliko godina preminule Nade Beritić, čiju knjigu »Otkrića iz arhiva« ovdje predstavljamo i predajemo čitalačkoj javnosti.

Studije Nade Beritić, sabrane u ovoj knjizi, po tematici i građi pokrivaju pretežno naše 18. stoljeće, prelazeći povremeno i u 19. pa i 17. stoljeće gdje, ukoliko je problematika to zahtijevala. Sam naslov knjige »Otkrića iz arhiva«, koji su zacijelo knjizi dali priređivač i izdavač, s čime su se očito suglasili i recenzenti, vrlo jasno i znakovito određuje i njen karakter. Riječju *otkrića* izriče se kvalifikacija radova u njoj; ona znači nešto novo, dakle nešto što se do pojave određenih studija nije znalo, pa stoga, logično, za čitalačku javnost, kao i za samu struku o kojoj je riječ, predstavlja upravo ono što svojim smislom pokriva pojam *otkriće*. A drugi sklop u naslovu *iz arhiva* upozorava na izvore na kojima se *otkrića* zasnivaju, na onodobne zapise bilo u državnim, bilo u crkvenim ili kakvim drugim institucijama koje su po prirodi svoga posla bile pozvane i odgovorne za određene segmente svakodnevnog života određene sredine, pa su po tome njihovi zapisi svjedočanstva prvoga reda za predmet na koji se odnose.

Najopćenitije govoreći, autorica studija u ovoj knjizi zahvaća i na analitički stol donosi dosad neistražene ili nedovoljno osvjetljene probleme naše kulturne, književne i posebno kazališne muzičke baštine i potom književno-povijesne i kulturološke kontakte naših sredina i ljudi s nekim znanstvenicima i književnicima tadašnje Europe, i na koncu zbivanja na našim prostorima, prije svega u Dubrovniku i Dalmaciji, što su nastala kao odjeci previranja uoči, za vrijeme i nakon francuske revolucije 1789, te odjeci bosansko-hercegovačkog ustanka i okupacije Bosne i Hercegovine 1878. sa strane Austro-Ugarske Monarhije.

U tom se smislu i autoričine studije u knjizi uvjetno mogu podijeliti na tri bloka: prvi bi činile radnje književno-povijesnog karaktera sa svim onim što ti pojmovi u sebi nose; drugi zahvaća kontakte nekih učenih Dubrovčana konca 18. i poč. 19. stoljeća sa značajnicima tadašnje europske kulture; i treći napokon činili bi prilozi o političkim i socijalnim gibanjima u nas koncem 18. i u prvim desetljećima 19. stoljeća.

Zbog ograničena vremena, neću se moći zadržati na svakom prilogu potanje, tek bih naznačio glavne probleme, a onda u svemu tome ukazao na pomake što ih pojedine radnje ove knjige čine u odnosu na naša znanja prije njihova pojavljivanja. — Polazim dakako od prvoga bloka, kako sam naprijed naznačio, dakle od rasprava o književno-povijesnoj, kazališnoj i glazbenoj baštini staroga Dubrovnika u posljednjim desetljećima 17., u 18. i u dijelu 19. stoljeća. Taj blok a i samu knjigu otvara studija »Iz povijesti kazališne i glazbene umjetnosti u Dubrovniku«.

Središnje mjesto i glavni predmet istraživanja u toj radnji jest prva stalna kazališna dvorana u starom Dubrovniku, dvorana zvana *Orsan*, koja je u stvari druga po redu posebna kazališna dvorana u povijesti hrvatske kazališne kulture; prva je — znano je to svima — ona u gradu Hvaru, smještena također u sličnoj ustanovi kakva je ona dubrovačka. Orsan je naime dubrovački naziv za *arsenal*, za zgradu u kojoj se spremaju, opremaju i popravljaju brodovi. I hvarska i ova dubrovačka dvorana, mada nisu bile građene baš kao kazalište, ipak su imale upravo tu funkciju. I jedna i druga vršile su

funkciju komunalnoga, dakle javnog kazališta, što znači da je bilo otvoreno svim slojevima tada još ipak podosta podijeljenoga stanovništva naših gradova.

Autorica prati rad dubrovačkog kazališta kako se odvija u Orsanu od prve predstave u njemu 1682, pa sve do 1817. kad je taj objekt sa svom svojom unutrašnjošću izgorio. Razumije se, ne bavi se samo zgradom, ona joj je samo polazište; ona, na osnovi mnogobrojnih arhivskih zapisa, proučava upravo kazališni i glazbeni život, što znači izvođeni repertoar, njegovo realiziranje i sve ono što uz to ide (dakle: tekstove i pisce, izvođenje i glumce, domaće i strane); prati unutrašnje uređenje dvorane, njeno sve češće podešavanje glumišnim potrebama. Govori dakako i o kazališnoj publici, o plemićima i o njihovim ložama, o građanima i njihovim klupama i zasebnim odjeljcima, o predrasudama, zavistima, sporovima pa i o sudskim procesima koji su iz svega toga ponekad nastajali. Bilježi autorica i sve podatke što ih u arhivima nalazi o gostovanjima talijanskih kazališnih družina, koje su tokom vremena bile sve češće, pa se stjecao dojam da Dubrovnik ima gotovo stalnu kazališnu ustanovu. Međutim su gostovanja u toku osamdesetih godina 18. stoljeća počela jenjavati, pa su se u Orsanu priređivale razne, obično rođendanske ili kakve druge proslave, banketi i slična okupljanja.

Do pojave autoričine rasprave znalo se doduše nešto o Orsanu kao stalnoj kazališnoj dvorani. Iz arhiva bilo je pročitano i nekoliko godina kad se događala kakva kazališna priredba. Tako smo znali za godine 1682, 1683, 1688, i to uglavnom po incidentima koji su se uoči ili za vrijeme ili nakon izvedbe, dogodili između plemića i građana. Znalo se i za jednog gorljivog glumca amatera koji je svojom maskom na svoj način izrazio porugu na račun tada vjerojatno vrlo strogog i po svemu sudeći ne osobito omiljenog profesora-isusovca. Znalo se također i to da su 1699. godine bile izvedene čak četiri dubrovačke drame. — Nakon autoričina istraživanja mi sada poznajemo gotovo sav repertoar i mnogo toga što se u Orsanu i oko njega zbivalo iz godine u godinu, pa čak i iz mjeseca u mjesec, a ponekad i iz dana u dan.

U raspravi o Franu Getaldiću (1650-1719), koji je nosio nadimak Kruhoradić, manje poznatom pjesniku iz inače vrlo ugledne plemićke obitelji, autorica nam daje vrlo zanimljivu pojavu jednog istaknutog amatera koji je s još trojicom svojih prijatelja, ljubitelja kazališta, pripremao neku izvedbu veljače 1667, znači nekoliko mjeseci prije velikog potresa. Njemu i njegovim drugovima-amaterima dubrovačka je vlada pisanim aktom zabranila da na javnu pozornicu dovode likove tada živih Dubrovčana, ni muške ni ženske, ni kršćanske ni židovske vjere. Nakon velikog potresa taj se Getaldić, kako se čini, posve povlači iz kazališnog života, ali se veoma aktivno uključuje u obnovu Grada nakon potresa. Arhivi ga bilježe kao osnivača i aktivnog člana jedne književne akademije bizarnog naziva »Akademija od šturaka«, što je imala biti nešto kao opozicija tada poznatoj »Akademiji ispraznijeh«. Od njegova ne baš opsežnog pjesničkog truda ostala je posebno istaknuta jedna pjesma u kojoj se predmet svodi na veliko siromaštvo nekih plemića nakon potresa. Toliko ih je uništilo razaranje — veli se u toj pjesmi — da još »samo ne prose«. Ostavio je za sobom i nešto pjesama na talijanskom jeziku, a svoje hrvatske pjesmotvorine sredio je u zbirci *Razlika skladanja*. Autorica nam je o tom pjesniku-siromahu, baš pravom Kruhoradiću, ostavila zanimljiv i živopisan portret.

Istom bloku pripada i opsežna studija o Franatici Sorkočeviću, monografska studija u kojoj se donose autoričina književno-povijesna, književno-komparativna i stilistička propitivanja o jednom značajnom a slabo proučenom dubrovačkom intelektualcu 18. stoljeća, koji je bio i pjesnik i prevodilac s talijanskog, latinskog i francuskog jezika. Ta je monografija uvelike proširila naša znanja o dubrovačkom 18. stoljeću koje je hrvatskoj a i svjetskoj kulturi pored velikog Ruđera dalo i sjajne prevodioce Homera s grčkog na latinski i specifično »ponašivanje« velikog Molièrea na način koji je bio jedinstven u tadašnjoj Europi, u vremenu kad velikan francuske komedije još nije bio osvojio neke od vodećih europskih kultura. (Monografija o Sorkočeviću bila je osnova autoričine doktorske disertacije što ju je ona obranila 1963. na Filozofskom fakultetu u Zadru.)

U tu skupinu ide i rasprava o tragikomediji *Oton* Dživa Šiška Gundulića, unuka pjesnika *Osmana* — Dživa Frana Gundulića, u kojoj autorica pruža nekoliko novih podataka o trećem Gunduliću što se ogledao u pjesničkoj pisanoj riječi. Naša dosadašnja znanja proširila je autorica i prilogom »Oko Betondićeva prijevoda Ovidijevih *Heroida*« u kojem sređuje neke nejasnoće u razgraničenju autorstva prijevoda Ovidijeva djela između oca, Josipa Betondića, i njegova sina Jakova. Jedna od radnja u tom bloku jest i ona o pjesnikinji Lukreciji Bogašinović, u kojoj autorica i opet upotpunjuje dosadašnja znanja o toj dubrovačkoj književnici 18. stoljeća, ocrtavajući time istodobno i opću kulturnu atmosferu u Gradu.

Posebno je zanimljiva radnja o zabranjenim knjigama u Dubrovniku 18. i prvih godina 19. stoljeća. O tome se dakako i prije nešto znalo. No autoričini nalazi, iščitani iz dubrovačkih i drugih teško pristupačnih arhiva, pružaju panoramu jednog segmenta življenja na način kako ga je vidjela dubrovačka vlada u revolucionarnom vremenu 18. i dijelu 19. stoljeća. Autorica prati način kako vladini organi, zaplašeni novim idejama, nadziru sve oblike života i kako posebnu brigu vode o knjigama koje su u Dubrovnik stizale sa svih strana.

Drugi blok priloga čini nekoliko naslova u kojima autorica na zapisima iz arhiva i postojeće znanstvene literature istražuje veze naših sredina s tadašnjim učenicima i ljudima Europe koji su na ovaj ili onaj način bili u kontaktu s našim ljudima i prostorima u 18. i 19. stoljeću. To je na prvome mjestu prilog »Johannes Müller i Dubrovnik«, pa »Stjepan Rajčević i Johannes Müller«, te onaj o njemačkoj spisateljici Idi Düringsfeld i o njezinu suprugu, također piscu, Ottu Reinsbergu. U prvome — o Johannesu Mülleru — autorica donosi podatke o korespondenciji toga carskog savjetnika i dvorskog bibliotekara na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, te o njegovim znanstvenim vezama s Đurom Ferićem, poznatim dubrovačkim književnikom i skupljačem i proučavaocem narodne poezije, zatim sa Stjepanom Rajčevićem, učenim i poslovnim Dubrovčaninom istoga vremena, te najzad sa F. M. Appendinijem, gotovo naturaliziranim Dubrovčaninom, koji je kulturu Grada zadužio poznatim povijesno-književnim djelom *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei* (u dva sveska, Dubrovnik, 1801. i 1802). Autorica se zadržava na prikazu Müllerova povijesnog djela, u kojem se on, u odjeljku o Dubrovniku, osvrće na politički, gospodarski i društveni ustroj Dubrovačke Republike kroz stoljeća, naglašavajući pri tom izbalansirane odnose između dviju osnovnih klasa — plemića i pučana. U drugoj radnji toga bloka riječ je o vezama J. Müllera s naprijed spomenutim

Stjepanom Rajčevićem. Taj učeni Dubrovčanin druge pol. 18. i prvih desetljeća 19. stoljeća bavio se privrednim i trgovačkim poslovima po balkanskoj unutrašnjosti i po istočnoj Europi. Između ostaloga bio je carski poslanik za privredne poslove u Bukureštu. Autor je knjige: *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia* koja je više puta bila objavljivana i prevedena na njemački i francuski. Autorica je na osnovi znanstvene literature i posebno na opsežnoj korespondenciji oslikala ne samo veze toga Dubrovčanina s njemačkim historičarom, već i neke aspekte općih prilika toga vremena, pa i Rajčevićev obiteljski krug koji je ovaj sebi stvorio u malom selu Himberg u neposrednoj blizini Beča.

Za dubrovačku kulturnu a i književnu povijest ima određeno značenje i njemačka spisateljica Ida Düringsfeld, kojoj autorica također posvećuje jedan prilog. U taj blok idu i radnje o Niku Velikom Puciću i ona o značenju šta ga je taj uistinu veliki Dubrovčanin imao u usmjeravanju jednog znamenitog Konavljanina — Baltazara Bogišića. Taj drugi blok autoričinih radnja zaključuje prilog o značenju što ga je Knjižnica Male braće u Dubrovniku imala za tiskanje i uopće za proučavanje književnosti staroga Dubrovnika tamo od 15. pa sve do preporoda u 19. stoljeću.

Treći, zaključni, blok u knjizi Nade Beritić sadrži rasprave iz političke povijesti Dalmacije za vrijeme i nakon velike francuske revolucije 1789. Koristeći se dotadašnjom znanstvenom literaturom a i ponekim opširnijim zapisima suvremenika, na primjer, onim Gio. Katalinicha i M. Vitturija, autorica svoja istraživanja usredotočuje na previranja u Splitu uoči i neposredno nakon pada Mletačke Republike (1797). Tom previranju posvećena je radnja »Matutinovićev proces u Splitu«. Bila su to duboko prijelomna vremena koja su po značenju imala epohalne posljedice u cijeloj Europi, pa i u našim stranama. Na temelju znanstvene literature i dosad manje ili sasvim nepoznate građe autorica prati turbulentnu situaciju u Splitu, gdje se osjećalo opće komešanje u očekivanju vijesti iz svijeta, i posebno trenutak kad je stigla vijest da je Mletačka Republika zauvijek nestala s karte Europe, i u našim sredinama nastao uzbudljiv i nepredvidljiv vakuum. Rušili su se svjetovi: nakon četiri stoljeća ugasila se država koja je doduše dodijala svima, ali je njezin nestanak u Dalmaciji izazivao strah i krajnju neizvjesnost.

I preostala dva priloga trećega bloka: o odjecima bosansko-hercegovačkog ustanka 1876. u jednim talijanskim novinama u Dalmaciji te odjeci okupacije Bosne i Hercegovine u tadašnjem tisku u Dalmaciji, zahvaćaju goleme promjene na jugoistoku Europe; tursko carstvo doduše još nije bilo propalo, ali je turska vlast u Bosni i Hercegovini, nakon više od četiri stoljeća njezina trajanja, zauvijek sišla s povijesne scene. Nastupila je posve nova situacija, s posve novim i drugačijim svjetonazorom i sveukupnim životom.

Zaključujući ovo izlaganje, želim na kraju naglasiti da u knjizi studija Nade Beritić imamo znanstveno djelo visokog ranga, djelo koje čitaocu nudi ne samo nove spoznaje o ljudima i događajima o kojima raspravlja, već i uzoran primjer znanstvenog diskursa, znanstvenu prozu koja se lijepo i lako čita, prozu koja kad joj čovjek prione vuče dalje nekim svojim unutarnjim ustrojstvom koje nije lako definirati i objasniti. A riječ je zapravo o visokom stupnju organiziranosti znanstvenog teksta u kojem se misli jedne drugima nadopunjuju i prirodno jedne na druge nadovezuju oblikujući autoričine spoznaje na način koji ih po nekoj unutrašnjoj logici čini kao da prirodno proizlaze same iz sebe. Te osobine čine knjigu trajnim prinosom općoj riznici znanja o našoj kulturnoj i posebno književnoj povijesti.

ARTAUD I NJEGOV DVOJNIK

(VINKO GRUBIŠIĆ — »ARTAUD«, HRVATSKI CENTAR ITI-UNESCO,
Zagreb, 2000, 167 str.)

Adrian Cvitanović

Konačno, nakon godina i godina pojavila se suvisla i kompletna studija o životu i djelu Antonina Artauda, velikog (po mnogima i najvećeg) reformatora kazališta prošlog stoljeća. Grubišićeva studija nastavlja se na vlastiti prijevod *Kazališta i njegova dvojnika*, objavljena u istoj biblioteci,¹ i mali je izdavački pothvat, jer je autor u nas poznatiji po svojoj reputaciji (u globalu svodi se na rekla-kazala), nego po onome što je ostavio iza sebe. Usput treba samo pripomenuti da je Grubišićev prijevod prvi hrvatski prijevod (koji kasni samo šezdesetak i nešto sitno godina) te, u najmanju ruku, *kultne* knjige, nezaobilazne svakome tko makar i površno proučava kulturološke procese s početka prošlog stoljeća (ne zaboravimo na nadrealizam!).

Studija počinje kratkim piščevim životopisom² u kojem je naglasak na priče o Artaudovoj majci, štapu sv. Patricka, te boravak u Rodezu i svjedočanstva raznih psihijatarata i njihova odnosa prema Artaudovom ludilu/geniju. Grubišića u toj priči najviše zanima autentičnost Artaudovih spisa nakon njegove smrti, kada je nastala bitka oko tog blaga — poznate su priče o »prijateljima« koji su se tada pojavili i »brinuli« za Artaudovo nasljedstvo, te slučaj Paule Thévenin kojoj je Artaud oporučno poslao cijeli sanduk spisa — naime, Grubišića zanima je li sve objavljeno, a ono što jest je li izvorno ili prepravljano. Dalje se opisuje Artaudovo prijateljstvo s Jacquesom Prevelom koji ga je tih zadnjih godina opskrbljivao drogom,³ gdje se razvlače pitanja Artaudovog drogiranja (je li uzimao morfij zbog bolova ili je bio ovisnik) i »prijatelja« koji su njime paradirali poslijeratnim Parizom, te poštenih ljudi kao što su bili C. Dullin, J. L. Barrault, L. Jouvet, A. Adamov...

Odnos Artauda prema religiji vrlo je važan pri proučavanju njegovog rada. Artaud je u mladosti htio postati svećenikom da bi, pod utjecajem nadrealista, prezreo kršćanstvo, a zatim pao pod utjecaj Dalaj-lame i budizma, te završio u kabali i magiji (putovanje u Meksiko), a u vrijeme boravka u Rodezu smatrao se Isusom. Sve to pokazuje koliko je

Artaud bio proturječan u svemu i koliko je njegova misao bila rastrgnuta između više stanja, što se ogleda u njegovom djelovanju najprije u nadrealističkoj grupi, a nakon toga u kazalištu. Artaud je bio vrlo aktivan u nadrealističkom pokretu, vodio je centar za nadrealistička istraživanja i redovito ispunjavao većom količinom vrlo napadnih tekstova nadrealistička glasila (*La Révolution surréaliste*), ali je već tada posvećen kazalištu i umjetnosti, što dovodi do izbacivanja iz grupe (zajedno s R. Vitracom s kojim će otvoriti kazalište *Alfred Jarry*).

Kazališni projekt A. Jarry nije dugo trajao, Artaud piše programe o »totalnom kazalištu koje prodiere do srži života« i »manifest o jednom abortiranom kazalištu« 1927, no sve se svodi na izvođenje šest komada (dva Vitracova teksta i jedan Artaudov), a kazalište prestaje s radom 1929. uslijed stalnih materijalnih neprilika. Publika nije pokazala interes za Artaudove pokuse, pa on sipa gorčinu u brošuri *Kazalište A. Jarry i javno neprijateljstvo*.

Artaud se nije prestao boriti, 1931. na kolonijalnoj izložbi vidio je predstavu balijskog kazališta koja ga je opčinila, te se posvećuje proučavanju indijskog kazališta, što je rezultiralo najzrelijim Artaudovim tekstovima koje je poslije objavio pod skupnim nazivom *Kazalište i njegov dvojnici*.⁴ Tih desetak eseja koji su objavljeni najprije u *Nouvelle Revue Française* vrhunac su teatrološke misli koja je izvela revoluciju tridesetak godina poslije kada su se skoro svi kazališni djelatnici napajali Artaudovom poetikom — spomenimo samo J. Vilara, J. Geneta (nikada to nije priznao), Arrabala, Grotowskog (također nije priznavao direktnu vezu s Artaudom), P. Brooka, C. Marowitz, *Living Theatre*, happening, »teatar apsurd« pedesetih...

Grubišić u studiji progovara i o Artaudovom bavljenju filmom, koje je također zanimljivo. Artaud od sredine dvadesetih do početka tridesetih godina često glumi, i to vrlo uspješno. Mogao je ostvariti veliku filmsku karijeru, ali je kazalište stavljao iznad svega, dok se filmskom glumom bavio da bi preživio. Unatoč tome, ostvario je vrhunske uloge u nekoliko filmova kulturnih redatelja: *Napoleon* A. Gancea u kojem tumači Marata, *Muke Ivane Orleanske* C. Dreyera, *Lukrecija* A. Gancea gdje glumi Savonarolu. Osim što je glumio u filmu pisao je kratke scenarije, od kojih je najpoznatiji (možda zato što je jedini realiziran) onaj za film *Školjka i duhovnik* oko kojeg je izbilo skandal (Artaud je za sebe predvidio ulogu duhovnika, ali redateljica Germaine Dullac nije mu je dala). Artaudovo zanimanje za filmski medij nije bilo kratkotrajno. Jedno se vrijeme bavio mišlju o stvaranju filmske kompanije koja bi proizvodila kratkometražne filmove (napomenimo da je bio protiv zvučnih filmova!).

Artaudova svestranost pronašla je izraz i u likovnim umjetnostima. Poznati su njegovi crteži iz Rodeza i apstraktni crteži koji danas vise u mnogim galerijama (*G. Pompidou Centre* npr.), a bavio se i likovnom kritikom, osobito djela nadrealista A. Massona, te Van Gogha (*Van Gogh ili samoubojica društva*, vrhunska studija o pojmu ludilo/genij u kojoj se može pronaći dosta autobiografskih elemenata).

Ipak, nakon svega, Artaud će ostati najviše zapamćen po kazališnoj djelatnosti u kojoj su rad teatra A. Jarry i vrhunski eseji poput *Kazališta i kuge* te *Kazališta okrutnosti* trajan zapis što svjedoči o borbi idealista protiv društva i svega onog što uz društvo ide, a Artauda

predstavlja kao čovjeka koji je cijelog života bio u potrazi za svojim snovima i u kojem se uvijekvečio istinski, mladenački nadrealizam što su ga Breton i njegovi prijatelji ljubomorno predmnijevali za sebe (a zbog čijeg je navodnog nedostatka bio izbačen iz grupe!).

Grubišićeve knjige konačno uvode Artauda u hrvatski čitalački obzor i to na reprezentativan iako pomalo navijački način, što je odlična osnova za daljnja istraživanja Artaudova pera koje nam je, uostalom kao i većina drugih poznatih i manje poznatih, da ih ne nabrajamo, ostalo nepoznato i skriveno dug niz godina potpuno neopravdano.

BILJEŠKE

¹ Biblioteka *Mansioni*, Hrvatski ITI centar, Zgb., 2000.

² Objavljen još 1996. u časopisu *Frakcija* pod nazivom »Životne gorčine i drugi agregati«.

³ Ovdje moram preporučiti izvrstan film Gerarda Mordillata *En Compagnie d' Antonin Artaud*, koji je snimljen na tu temu, po istoimenoj Prevelovoj knjizi.

⁴ Knjiga je izišla 1938. kada je Artaud već bio hospitaliziran.

BLIŽI LI NAM SE NOVI VRLI SVIJET

(ANNIE LE BRUN — *IZOPAČENA PERSPEKTIVA*, CERES, Zagreb, 1998, 52 str.)

Izdavačka kuća *Ceres* nameće se sve više domaćem tržištu naprednim programom i postaje jedan od najvažnijih isporučitelja suvremenih kulturnih zbivanja domaćem čitatelju. Jedan je od takvih novijih proizvoda i mala knjižica esej A. Le Brun o katastrofi zanimljiva naslova *Izopačena perspektiva*, čije značenje autorica objašnjava na kraju knjige. Domaćoj čitateljskoj publici poznata vjerojatno izvrsnom studijom o markizu de Sadeu,¹ sada se predstavlja knjigom koja je zapravo zapis predavanja održanog 1989. u Bruxellesu. (U Francuskoj je knjiga objavljena 1991.)

Po vlastitom priznanju, dugogodišnje bavljenje pojmom katastrofe postalo joj je opsesijom koju je pokušala razriješiti rastavljajući ga na pripadajuća mu značenja prikazujući njegov razvoj i shvaćanje kroz stoljeća, s tim da je diskusija koncentrirana na utvrđivanje razlike između shvaćanja katastrofe u XVIII. stoljeću i u suvremenom društvu.

Pokušavajući definirati pojam katastrofe, autorica odbacuje pomodno upotrebljavanje toga pojma, primjerice u tzv. »teoriji katastrofa« (R. Thoma) ili »teoriji kaosa«, tvrdeći da riječ katastrofa, koja se pojavila u francuskom jeziku još u Rabelaisa davne 1564, nije promijenila značenje pod kojim se podrazumjeva »konstanta oko koje čovječanstvo pokušava definirati sebe definirajući — pod znakom nesretnog događaja — svoj odnos prema svijetu«.

Centralni događaj koji je, po autoričinom mišljenju, prekretnica u shvaćanju toga pojma, zbio se u Lisabonu 1755. za velikog potresa popraćenog požarima koji su opustošili grad, i on označava kraj religijske koncepcije katastrofe — koja se javlja kao smak svijeta, Božja kazna kojom svijet propada u paklu — otvarajući put stvaranju katastrofičnog imaginarija što će biti jedino sredstvo spoznaje svijeta koji gubi svako razumijevanje. Dalje se tvrdi da je cijela atmosfera koja je vladala tih godina i koja je odisala optimizmom (Leibniz — »sve je dobro u najboljem od svih svjetova«, Pope, Voltaire, Rousseau) potresom u Lisabonu dovela do propasti racionalizma, pada svih vrijednosti (tako objašnjava neuspjeh Voltaireovog *Candidea*) i rađanja novog osjećaja katastrofe koji se očituje u imaginarnome.²

Razvoj imaginarnog katastrofizma doživljava vrhunac u Sadeovom djelu u kojem se katastrofa pojavljuje u »sjaju erotske dimenzije«, te u *Maldororovim pjevanjima*,³ što već predstavlja nadrealističku perspektivu, naslijeđe koje dovodi poeziju na vrhunac svih ljudskih djelatnosti, dajući joj *svijet u ruke*.

Kao dokaz promjene koja se očitovala u promjeni perspektive, kuta gledanja na katastrofični arsenal, daje se primjer erupcije Vezuva dvadesetak godina nakon lisabonskog potresa, kada se nije više govorilo o Božjoj kazni već o *događaju* koji će postupno dovesti do stvaranja osjećaja *nemira* (Young, Diderot, Jackson), a koji stvara pojam *opustošenja* što će se ustaliti u katastrofičnom imaginariju.

U našem stoljeću došlo je do novog načina gledanja na katastrofu. Čovjek je oživio i ustoličio *ZLO* koje je svoje lice pokazalo u nacizmu, fašizmu, sovjetskim logorima,

nuklearnim pokusima, ekološkom zagađivanju, a kulminaciju je doživjelo 6. i 9. VIII. 1945. u Hirošimi. Dolazi do odmaka u ljudskom poimanju života — čovjek nije više *zadovoljen* prirodnim katastrofama, nego ih stvara sam, što dovodi do sužavanja katastrofičkog imaginarija — mogućnost izbora je sve manja, a ostaje samo konačnost krajnje katastrofe čovjeka kojega nije briga za svijet u kojem živi.

Posljednjih pedeset godina katastrofa je medijski i sociološki eksploatirana (filmovi, književnost...) da bi se javnosti zamazale oči pred konačnim krajem koji je, prema autorici, nuklearna katastrofa. Autorica tvrdi da se sustavno radi na tome da se pred javnost stavljaju mogućnosti kraja svijeta koje nemaju veze sa stvarnošću (SF filmovi iz pedesetih sa čudovišno velikim životinjama, *odiseje* iz šezdesetih s brojkama iz 21. stoljeća, filmovi o robotima iz osamdesetih...), da bi se prikrilo kraj koji je neminovan — nuklearno samoubojstvo koje je proizišlo iz čovjekove želje da podčini svijet. Čovjek je sve pasivniji prema vlastitoj sudbini, neodgovornost uzima danak, čak se i poezija miri s poretkom stvari — čovjek ubija sam sebe pošto mu je onemogućeno da shvati totalitet stvari, pa do uništavanja imaginarnog što dovodi do *izopačene perspektive* »koja nam omogućuje da stvari vidimo ondje gdje nisu«.

Ostaje nam jedino poezija koja je »katastrofa što daje smisao«. Smisao u kaosu, ljubavi, slobodi, *crnom humoru*, poeziji — anticipacija nadrealizma? Neka svatko sam odluči.

BILJEŠKE

¹ Annie Le Brun (1943), pripadnica nadrealističkog pokreta na njegovom izmaku, zajedno s preostalim članovima ukinula nadrealizam kao pokret (1969), nastavila pjesnički rad poslije nadrealizma, autorica mnoštva eseja (o crnom romanu — *Les châteaux de la subversion*, markizu de Sadeu — *Iznenada gromada ponora*, Sade, objavljena u nas, Alfredu Jarryu — *Comme c' est petit un éléphant...*), piše o poeziji, a nedavno je objavljena i knjiga o jugoslavenskoj katastrofi — *Ubojice i njihova ogledala*, objavljena i u nas. Životna je družica našeg jedinog nadrealista R. Ivšića.

² Podnaslov je knjige *Između stvarne i imaginarne katastrofe*, što je zapravo put razvoja shvaćanja pojma kroz stoljeća (primordijalni Kaos, Biblija, prosvjetiteljstvo, Enciklopedija, Buffon, romantizam...).

³ Lautréamonta (1846-1870, pravo ime Isidore Lucien Ducasse), neuhvatljivi i nedostižni nadrealistički ideal, simbol pravog buntovništva koje ne preza ni od čega, ime koje je Breton izvukao iz književnog zaborava, a naše ga čitateljstvo još nije upoznalo jer je preveden samo u fragmentima (!).

OŽIVLJENI SPOMENICI

(NEVENKA NEKIĆ *CROATIA PETREA – KAMENITA HRVATSKA*, EDICIJA *ŽIVOT I SVJEDOČANSTVA – SV. 57*, MOSTAR, 2000.)

Hrvojka Mihanović-Salopek

Nakon sedam objavljenih knjiga proze, Nevenka Nekić se u zbirci *Croatia petrea* okreće pjesničkom izrazu i iskazuje svoj izvorni pristup slobodnom stihu za koji je Petar Šegedin napisao da je »vezan jedino uz autentičnost doživljaja njoj svojstvena«. Zbirku stihova popratili su pogovorom prof. Zdravko Nikić, te akademik Petar Šegedin (čiji je tekst jedan od posljednjih piščevih stručnih prikaza), a predgovor je napisao urednik biblioteke dr. Andrija Nikić. Kao povjesničarka po struci autorica u pjesmama iskazuje predanost povijesti, ali usporedo izražava i slobodno pjesničko viđenje hrvatske povijesti. Na čudesan način pjesme isprepleću povijesno znanje, povijesne činjenice s nadnaravnim i osobnim pjesničkim doživljajem tih istih povijesnih reminiscencija. U pjesničkom viđenju historije spajaju se na jedinstven način prošlost, sadašnjost i budućnost: u povijesti se skriva zla kob i vedra nada nesalomljivosti, a u sadašnjosti i vizijama budućnosti istovremeno se prelamaju prkosni ponos s tugom i nemirnom bojazni nad sudbinom domovine. U imaginarnom vremenskom i prostornom putovanju kroz Hrvatsku autorica opjevava razne krajeve (Trsat, Lovran, Kastav, Brač, Mostar itd.) spomenike (Biskupija kod Knina, Sv. Stošija, Modruš-grad) te velikane kulture i povijesti (Marka Marulića, Vincenta iz Kastva, Katarinu Kosača, Milu Gojsalić, Tina Ujevića, Ivana Zajca, itd.). Unutar neposrednog sadašnjeg trenutka deskriptivnog promatranja krajolika pjesnikinja unosi snovite vizije velikana prošlosti, i oni kao sveprisutni duhovi čine neraskidivo jedinstvo s pejzažem ili mjestom gdje su ostvarili kulturnu i duhovnu vrednotu. Povremenom interpolacijom arhaičnih tekstova u vlastiti pjesnički subjekt pjesnikinja oživljava glas povijesti, a taj probuđeni dvojnik ujedno svjedoči koliko je pojedinac usprkos jedinstvenoj individualnosti uvjetovan i srastao sa sadašnjim i povijesnim

prostorom svog postojanja. Za autoricu povijest nije nešto proteklo, jednom završeno, ona u njoj vidi živi organizam ljudskog trajanja i moralnog opredjeljenja i u sadašnjem vremenu koje protjecanjem neprestano postaje povijest. Posebnost Nekićkinog pjesničkog izraza izvire iz gotovo nadnaravnog poetsko-mističnog transa u kojem se pjesnički subjekt poistovjećuje s likovima, ali i oživljenim spomenicima kulture i povijesti. U procesu stapanja s pejzažem i poviješću pjesnički subjekt neprestano doživljava nadrealistične metamorfoze: »njišem se na konopima bijelih kajica«, »treperim u modrom večernjem moru«, »noćas sam ptica na gudalu violine«, »moje trpke uspomene su zatvorene u tamne sarkofage, noću se krilata bića ogledaju u smrvljenom sedefu školjki«. U pjesmi *Trsat* posebno je dojmljiv sraz zbilje i nadnaravnog doživljaja. Pjesma gotovo započinje dokumentarnom zbiljskom situacijom: pjesnikinju u obilasku trsatskih znamenitosti dočekuju domaćini, dva mlada brata. Odjednom se u proživljenom dodiru pjesnikinje i povijesnog naslijeđa rađa vizija nadnaravnog nadahnuća:

»Oni su bili moji sinovi
puni vjere
kao u praskozorje čovječanstva.«

Iz vizije razaznajemo simboliku: pjesnikinja svakog čuvara i sljedbenika hrvatske kulturne baštine doživljava na mističan način kao vlastito dijete i neraskidivi dio vlastita duhovnog obzora. Upravo zato i posveta knjige počinje pjesmom koja veliča Marulića i njegovo opredjeljenje zidanju hrvatske kulture. Odabrana mjesta spomenika i krajolika autorica doživljava posebice vizualno, jer usporedo s pjesmama oslikala je svoju zbirku nizovima grafika, a i čitav slikarski ciklus autoričinih ulja nosi naziv *Croatia petrea*. Međutim, u pjesmama osim oslikanih prizora spomenika neprestano pronalazimo i nevidljive duhove kulturnih i povijesnih osoba koji tvore nadzemaljsko mistično okruženje hrvatskih crkvice i ruševina.

Nevenka Nekić u više pjesama zahvaća dramatične kobne trenutke povijesti koji duboko zasijecaju u višestoljetnu tragediju porobljenosti hrvatskog naroda. U tim pjesmama pojedine konstatacije opominju današnje čitatelje na strašan nehaj, nedostatak interesa, nepoznavanje prošlosti koja nam usporedo nudi ljepotu i pouku. Primjerice: »Nitko danas i ne zna za Orfeja Frankopana«, »vrela mjesta ljube zmije, gorke čuvarice malih vremenitih zdanja«, »Netko i ne zna da na njega silazi povijest teška i tamna i pritišće mu grudi«. Kao uzvrat našem zaboravu i nehaju, ta ista za mnoge prezrena povijest neprestano se u stihovima ponavlja i, nerijetko, tragično kažnjava taj nemar.

U trećem dijelu zbirke autorica širi motiviku, te se javljaju arhaična usmena narodna bajanja, zaklinjanja i molitvice koje je narod spontano iznjedrio pritisnut bremenom zlosretnog povijesnog žrvnja zbivanja. U tom dijelu pronalazimo autentične izvatke iz starih narodnih »ljekaruša«, pa čak i jedan zapis sličan egzorcizmu *Istjerivanje duha pomame*. Dojmljivim nadrealističkim ugođajima u kojima se miješaju strah, san, nada, legenda i zbilja, tajanstvena pretkazanja, autorica naglašava neprestanu potrebu čovjeka za duhovnim očišćenjem.

Stih je Nevenke Nekić nevezan, slobodan i semantički vođen nitima autoričinog zanesenog mističnog doživljaja povijesti. Međutim, ono što donosi stihovima jedinstvenu tajanstvenu auru to je umijeće autorice da pruži i naizgled samo lirski opisanom pejzažu duboko višeslojno značenje koje razotkriva dušu krajolika i psihu ljudi unutar njega.

Unatoč raznolikim lirskim, simboličnim, nadrealističnim ugođajima, koji obilježavaju pojedine pjesme, cjelina zbirke *Kamena Hrvatska* ističe jedinstvenu misao: iz mjesta hrvatske spomeničke kulturne baštine i povijesti izvire vrutci duhovne energije, snage i postojanosti nevidljivog narodnog bića. Nevenka Nekić nam svojim stihovima posvećenim kulturi i povijesti poručuje da ne smijemo ostati gluhi za taj živi dragocjeni govor i dar naših predaka.

JURAJ MULIH I NJEGOVO DOBA

VRELA I PRINOSI, ZBORNIK ZA POVIJEST ISUSOVAČKOGA REDA U HRVATSKIM KRAJEVIMA, KNJ. 21, RADOVI MEĐUNARODNOG ZNANSTVENOG SKUPA »ISUSOVAC JURAJ MULIH (1694-1754) I NJEGOVO DOBA«, UR. VLADIMIR HORVAT, ZAGREB 1996-97, 307 STR.

Sanja Vulić

U mjesecu studenom g. 1994. u Zagrebu je, u organizaciji Filozofsko-teološkoga instituta Družbe Isusove, održan interdisciplinarni međunarodni znanstveni skup *Isusovac Juraj Mulihi i njegovo doba*. Radovi s toga skupa objavljeni su u Zborniku koji je kao 21. knjiga edicije *Vrela i prinosi* tiskan za godinu 1996/97, ali je objelodanjen tek 1998. g. Glavni je i odgovorni urednik Zbornika isusovac dr. Vladimir Horvat. Budući da je skup održan pod pokroviteljstvom Razreda za filološke znanosti HAZU, Zbornik započinje pozdravnim govorom pok. akademika Božidara Finke koji je u vrijeme održavanja skupa bio tajnikom Razreda. Iza toga slijedi 20 radova koji s različitih aspekata osvjetljavaju život i djelo Jurja Muliha te razdoblje u kojem je djelovao. Autor prvoga od njih je isusovac dr. Ivan Fuček, nedvojbeno najbolji poznavatelj te u hrvatskoj kulturnoj povijesti iznimno važne ličnosti. Među inim, ističe Mulihovo izražavanje na književnim jezicima temeljenim na svim trima narječjima hrvatskoga jezika, zavisno o potrebama čitatelja, te njegovu važnost za očuvanje vjere, jezika i nacionalne svijesti Hrvata u dijaspori, a naravno i u domovini. Dr. Fuček je autor još jednoga teksta u Zborniku, pod naslovom »Mulihi kao moralist«. U tekstu koji potpisuje dr. Ivan Golub riječ je o biblijskim temama u Mulihovim djelima, a u tekstu dr. Zvonimira Bartolića o Mulihovim kajkavskim baroknim tekstovima.

Zoran Velagić piše o Mulihoj prosvjetiteljskoj djelatnosti i s tim u svezi o njegovim početnicama, tzv. *abecevicama* na kajkavskom i štokavskom književnom jeziku. Posebnu je pozornost posvetio *Abecevicama slovinskoj iz 1748.* koja je objavljena na štokavštini temeljenoj na posavskim ikavskim govorima slavonskoga dijalekta štokavskoga narječja, te Mulihovim čakavskim tekstovima. Pritom podsjeća na Mulihov običaj da uvijek piše

jezikom temeljenim na dijalekatnoj osnovici puka kojemu je pojedino djelo namijenjeno. Z. Velagić je autor i priloga o prije nepoznatoj štokavskoj *Abeceveci* iz 1737. g. Na osnovi tekstološke analize zaključuje da je Mulih autor i toga djela. To nije jedino novopronađeno djelo o kojemu piše Z. Velagić. Naime taj autor, zajedno s dr. Mijom Koradom, predstavlja i novopronađeni Mulihov štokavski molitvenik *Duhovna hrana* iz 1746. g. koji je sadržajno gotovo istovjetan kasnijem kajkavskom molitveniku iz 1748. g. nazvanom *Nebeska hrana*, naravno, istog autora. Citiraju odlomak u kojemu se Mulih ispričava svojim štokavskim čitateljima zbog nedovoljnoga poznavanja idioma na kojem za njih piše. Dr. Korade je također autor još jednoga teksta u kojem s povijesnoga i teorijskoga aspekta analizira pojavnost pučkih misija, posebice u 18. stoljeću. O Mulihovoj misionarskoj djelatnosti općenito piše i dr. Josip Antolović, dok se dr. Ante Sekulić posebice usredotočuje na takvu Mulihovu djelatnost među bunjevačkim Hrvatima u Bačkoj. Budući da je na istom području stoljeće prije djelovao Mulihov redovnički subrat Bartol Kašić, A. Sekulić uspoređuje ta dva razdoblja u duhovnoj povijesti bačkih Bunjevaca. Za razliku od A. Sekulića, u središtu pozornosti dr. Nikole Benčića jest misijsko djelovanje Jurja Muliha na gradišćanskohrvatskom govornom području, tj. na teritoriju današnje države Austrije i zapadne Mađarske. Zato nije začudno što ga ponajprije zanimaju Mulihovi čakavski tekstovi temeljeni na dijelu gradišćanskohrvatskih govora koji pripadaju srednjočakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu čakavskoga narječja. Usput upozorava i na stanovite kajkavizme u tim tekstovima. I ini Mulihovi tekstovi bili su zanimljivi autorima priloga u tom Zborniku. Tako npr. Vladimir Dugalić analizira šest Mulihovih molitvenika koje po opsegu dijeli na velike, srednje i male. Među velike pripadaju molitvenici *Duhovna hrana* (1746) i *Nebeska hrana* (1748. i kasnija izdanja), među srednje *Duhovne mrvice* (1749. i kasnija izdanja) i *Nebeska hranica* (1748), a među male kajkavska djela *Duhovni posel* (1731) i *Drobtinica molitvena* (1751).

U središtu pozornosti dr. Alojza Jembriha bila je Mulihova misijska djelatnost među ondašnjim zapadnougarskim Hrvatima, tj. na današnjem gradišćanskohrvatskom govornom području. Spominje Mulihove pohode na to hrvatsko govorno područje g. 1750. i 1751, dok dr. Ivan Fuček u svojoj monografiji o Jurju Mulihu navodi 1749. i 1750. g. te usto četiri gradišćanskohrvatska sela u kojima je naš isusovac misijski djelovao 1730. g. Budući da je svoje *Duhovne jačke* Mulih namijenio vjernicima upravo na gradišćanskohrvatskom govornom području, A. Jembrih analizira jezik te pjesmarice. Upozorava na kajkavizme u tom djelu te uspoređuje jezična rješenja za iste pjesme u kajkavskoj *Nebeskoj hranici* i u čakavskim *Duhovnim jačkama*.

Tekst Tatjane Puškadije Ribkin usredotočen je na kajkavsko Mulihovo djelo *Zakon bratinstva* iz g. 1740, a tekst franjevca dr. Franje Emanuela Hoška na katekizam *Škola Kristuševa* iz 1744. g. što ga razmatra u kontekstu katekizamske literature u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća. O Mulihovoj zastupljenosti u povijestima hrvatske književnosti piše dr. Vladimir Horvat koji smatra da to djelo u književnom smislu do sada uglavnom nije bilo adekvatno vrednovano.

Glazbenom aspektu Mulihovih djela posvetili su se dr. Hrvojka Mihanović-Salopek i dr. Ennio Stipčević. H. Mihanović također ističe da je jezik pojedinih misijskih

pjesmarica temeljen na onom od tri hrvatska narječja kojemu je govornom području pojedina pjesmarica namijenjena, dok E. Stipčević razmatra Mulihove pjesme u svjetlu isusovačke glazbene tradicije.

Zanimljivo je da jedan tekst u Zborniku nije objavljen na suvremenom hrvatskom književnom jeziku nego na đurđevečkom govoru koji pripada podravskoj grupi govora križevačko-podravskoga dijalekta kajkavskoga narječja. To je tekst đurđevečkoga pučkoga pisca Đuke Tomerlina-Picoka u kojemu je riječ o Mulihovoj misijskoj djelatnosti u Đurđevcu 1745. g. Tekstu je pridodan mali tumač đurđevečkih riječi koje je autor u tekstu uporabio, s prijevodnim semantizacijama na standardnom jeziku.

Najopsežniji te ujedno i znanstveno najiscrpnije obrađen tekst u tom Zborniku jest studija dr. Ivice Martinovića o Mulihovoj kajkavskoj *Abecevice* iz g. 1746, čiji je jedini primjerak (i to drugoga izdanja) osobno otkrio 1994. g. u knjižnici Dubrovčanina Ivana Bizzara. O tom se djelu do spomenutoga pronalaska nije ništa znalo pa je, prema tome, novootkriveni dubrovački primjerak, koliko je poznato, jedini postojeći. Na taj je način pronađena, prema dosadanjim spoznajama, prva tiskana kajkavska početnica koja je potvrda Mulihove prosvjetiteljske djelatnosti među kajkavcima. Stoga je dr. Martinović g. 1997. priredio pretisak te knjige (u 600 primjeraka) u nakladi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu. U tom Zborniku dr. Martinović tekst te Mulihove *Abecevice* analizira s različitih aspekata. Najprije određuje genezu teksta, njegovu strukturu te tematske slojeve sadržaja *Abecevice*. Iza toga slijedi detaljna tekstološka analiza s osobitim obzirom na Mulihov slovopis te opis matematičkoga dijela početnice. Ukratko, riječ je o prilogu koji zauzima gotovo četvrtinu Zbornika u cjelini.

Brzo snalaženje u Zborniku omogućuje zajedničko kazalo imena osoba i mjesta, iza kojega slijedi notni zapis jedne Mulihove popijevke. Zbog interdisciplinarnoga karaktera priloga, a osobito zbog pojedinih dragocjenih priloga poznavanju Mulihova djela, taj će zbornik biti nezaobilaznim štivom budućim istraživačima i svima ostalima zainteresiranima za tu problematiku.